

Нечук май била бўлмасун улфатим,
Ки жон қасди айлар ғаму меҳнатим.

Назар айла бу коргаҳ вазъига,
Ки ортар тамошосида ҳайратим.

Куёш йўқки, бир зарра моҳиятин
Топа олмади саъй ила фикратим.

Не келмак аён бўлди, не кетмагим,
Не мабдаъ яқин бўлди, не ражъатим.

Не касби улум этти ҳал мушкилим,
Не тугти илик тақову тоатим.

Топай деб хабар ушбу мақсуддин,
Туташти басе қавм ила суҳбатим.

Не қилди бу дардим иложин ҳаким,
Не шайх айлади дафъ бу иллатим.

Не қилмоққа бир амрдин ҳосилим,
Не кечмакка бу фикрдин журъатим.

Менинг бошима бас қотиқ тушти иш,
Чу тоқ ўлди бу дард ила тоқатим.

*Харобот аро кирдим ошуфтаҳол,
Май истарга илгимда синған сафол.*

Маснавий

Сано Ҳаққаким, қошифи ҳол эрур,
Хирад мушкилотига ҳаллол эрур,

Алимеки, йўқтур бидоят анга,
Азимеки, йўқтур ниҳоят анга;

Ҳазар ичра бечоралар ёвари,
Сафар ичра оворалар раҳбари;

Не соликкаким, дашт этиб жилвагоҳ,
Таваккулни айлаб анга зоди роҳ;

Мусофирни йўлдин кеча гум қилиб,
Ёнига анинг қумни қоқум қилиб;

Аниким, қилиб ишқдин ёралиғ,
Насиб айлабон анга оворалиғ;

Бировга неча гурбат изҳор этиб,
Чу бир ерда кўп турғузуб, хор этиб;

Биравниким айлаб бир эл ичра хор,
Анга чора айлаб ул элдин фирор;

Сафарни тамуғдин нишон айлабон,
Тамуғ ранжин андин аён айлабон;

Кўнгулсизга мушфиқ, кишисизга ёр,
Умиди йўқ эл андин уммидвор.

Анинг ҳамдидин сўнгра юз минг дуруд,
Бари фаррухойин ҳумоюнвуруд.

Набий равзасига алайҳиссалом,
Ҳам олу ҳам асҳобиға бардавом.

Адо бўлди чун ҳамду наъту сано,
Бу оворалин юз туман минг дуо.

Ангаким эрур фазл авжида меҳр,
Не меҳреки, бир зарра анга сипеҳр.

Сафо субҳининг меҳри фархундаси,
Фано шомининг шамъи рахшандаси.

Карам боргоҳида маснаднишин,
Адам хонақоҳида хилватгузин.

Тикиб хирқалар эғнига аҳли роз,
Анинг қоптани вусласидин тироз.

Тўни чарху анда ўзи бир жаҳон,
Жаҳонни қилиб бир тўн ичра ниҳон.

Ўтук ултонги тахта наълайин анга,
Бўлуб ҳар қадам ўрни кавнайин анга.

Фалакдин сипоҳи фано ошуруб,
Сипоҳийлиқ ичра ўзин ёшуруб.

Жамол ичра тонг боши Ноҳиддек,
Камол ичра туш вақти хуршиддек.

Вафо анга — пеша, саҳо анга — фан,
Вафову саҳо кони Саййид Ҳасан.

Зиҳи равзадин хулқунг ортуқ басе,
Келиб боғи қадрингда тубо хасе.

Чу сенсен бугун олам аҳлида фард,
Ки ҳолин дейёлгай санга аҳли дард.

Мангаким, видодингга хурсандмен,
Жанобингга шогирду фарзандмен.

Ғаме етти чархи жафопешадин,
Ҳамул анжуми хориж андешадин.

Ки бўлмоқ ватан ичра душвор эди,
Кўнгулга жало дафъи озор эди.

Сафар тушти оллимға беихтиёр,
Қазо амрида элга не ихтиёр?!

Билурмен сени ҳам сафардин қазо,
Агар қайтарурға қилиб иқтизо.

Қилиб авд, майли ватан айласанг,
Ичиб бода азми чаман айласанг.

Ўз илгингга жоми майи нобни
Олиб истасанг бир-бир аҳбобни.

Аларни чу май бирла шод айлагунг,
Мени доғи, албатта, ёд айлагунг.

Бу азминни шоядки тафтиш этиб,
Фироқим замирингга ташвиш этиб,

Мени йўқлабон барча аҳбоб аро,
Тилаб топмайин хайли асҳоб аро,

Дегайсенким, ул зори овораваш,
Ки ҳижрон майидин бўлуб журъакаш,

Не қилди экин чархи нобахтиёр,
Ки саргашталик айлади ихтиёр?

Ҳаёлига ҳодис не бўлди экин?
Бу азмига боис не бўлди экин?

Чу ҳолимдин аҳбоб огоҳ эмас,
Дегайлар ҳадисеки, дилхоҳ эмас.

Аён бўлғай оллингга ҳангомае,
Битимак манга фарз эди номас.

Санга ҳолатимни аён айламак,
Бу азмин вужухин баён айламак.

Манга неча навъ ўлди бечоралиғ,
Ки оллимга тушти бу оворалиғ.

Бир улким, чу сўздиндур инсон шариф
Чу ҳайвонға сўз йўқтур улдур касиф,

Кўнгул дуржи ичра гуҳар сўздурур,
Башар гулшанида самар сўздурур.

Эрур сўз фалак жисмининг жони ҳам,
Бу зулумотнинг оби ҳайвони ҳам.

Агар жон эмас, бас недурким, Масиҳ
Ўлук тиргузур, деб каломи фасиҳ?

Агар оби ҳайвон эмас бас нечук,
Топар жон зулолидин анинг ўлук?

Не бўлғай анинг васфида эл сўзи,
Ки ҳарнеки дерлар эрур чун ўзи.

Бу сўз к-офаринишдин ашрафдурур,
Анинг дағи мавзун и алтафдурур,

Жавоҳир неча ҳўбу дилкашдурур,
Вале назм силки аро хушдурур.

Сўз ичраки, ёлғон эрур нописанд,
Чу назм этгилар, қилди доно писанд.

Мен ул менки, то турк бедодидур,
Бу тил бирла то назм бунёдидур.

Фалак кўрмади мен киби подире,
Низомий киби назм аро қодире.

Не назме дер эрсам мени дарднок,
Ки ҳар ҳарфи бўлғай анинг дурри пок.

Етар Тенгридин онча қувват манга,
Ки бўлмас битирига фурсат манга.

Бу майдонда Фирдавсий ул гурд эрур,
Ки гар келса Рустам жавобин берур.

Рақам қилди фархунда «Шаҳнома»е,
Ки синди жавобида ҳар хомае.

Мусалламдурур зоҳиран бу иши,
Ки маъразга келмайдурӯр ҳар киши.

Деди ўз тили бирла ул кони ганж:
Ки си сол бурдам ба «Шаҳнома» ранж.

Ани дерга бўлса қачон рағбатим,
Эрур онча Ҳақ лутфидин қувватим.

Ки ҳар неча нутқ ўлса коҳилсарой,
Битигаймен ўтгуз йилин ўтгуз ой.

Агар хосса маъно гар ийҳом эрур,
Анинг кунда юз байти ҳалвом эрур.

Вале айт деб, ким манга тутти юз,
Ки мен юз учун демадим икки юз.

Не юз, не ики юзки, бу килки тез,
Аторуд била қилса зоҳир ситез,

Анинг сайри бир давр охир бўла,
Фалакни латойифдин этгай тўла.

Бирав бўлса бир инда бу навъ фард,
Вале кўрмаса баҳра жуз ранжу дард.

Бўлуб Қоф важҳи маошиға кон,
Мураббийси анқоға ҳамошён,

Уйи нотавон кўнгли янглиғ бузук,
Бу уй ичра андуҳу ғам ер озук.

Маи базми барча юрак қонидин,
Суруди ҳазин кўнгли афғонидин.

Десаким, топай эски пулдин фароғ,
Топилмай жуз аъзосида янги доғ.

Маишат учун орзу қилса сийм,
Ани топқай, аммо эсарда насим.

Киши жинси мулкида мардумгӣ
Дирам синфи авзоида кимӣ.

Киши бўлса андоғки, ўтти мақол,
Бу янглиғ кишига бу навъ ўлса ҳол,

Нечук майли оворалиғ этмагай,
Бошин олибон бир тараф кетмагай?!

Яна бир буким, зоҳир ўлмиш манго,
Ки чиқмиш Хуросон элидин вафо.

Вафо азм айларда бўлмиш магар
Сахову мурувват анга ҳамсафар.

Бу уч феъл чиққач ародин тамом,
Яна бўлмиш уч феъл қойиммақом.

Вафо ерида зоҳир ўлмиш нифоқ,
Сахо ўрнида бухл тутмиш висоқ.

Мурувватқа бўлмиш ҳасад жойгир,
Зиҳи хуш элу мулкати дилпазир.

Не мулку не эл эмди таҳрир этай,
Алар ҳолатин васф бир-бир этай.

Дема мулкким, ваҳшатободи зишт,
Тамуғ билгуруб ғойиб ўлғач биҳишт.

Тамошосини кимки, бунёд этиб,
Сипоҳону Рай мулкидин ёд этиб.

Ҳисори аноу тааб маҳбаси,
Сияҳчолдин тийрарўроқ басе.

Иморотида ганждин йўқ асар,
Хизона хароба бўлуб сарбасар.

Масожидда тоат била нур йўқ,
Хавониқда нон расми дастур йўқ.

Ҳама авқофни садр амлок этиб,
Вале қўпрагин май учун ток этиб.

Ҳам эл манзилин шаҳ катакдек бузуб,
Товуғ ўрнига чуғз ўлтурғузуб.

Мадорисда илму салоҳу яқин
Анингдекки, дайр ичра ислому дин.

Кўнгул жамъи аҳли муножот аро,
Анингдекки, тақво харобот аро.

Элида кишилиқдин осор йўқ,
Шароратдин ўзга падидор йўқ.

Не эл, не киши, балки шайтону дев,
Келиб барчага даъб бедоду рев.

Бўлуб ломакон сатҳидин хонлари,
Адам мулки бугдойидин нонлари.

Қаро пул учун айлабон қатл фан,
Ўлуктин тамаъ айлаб аммо кафан.

Не вайронда эски танобе билиб,
Йилон соғиниб, ганж даъво қилиб.

Қизил олтун истаб қаро тоштин,
Фалак гўйи бир дона хашхоштин.

Тутулса бирав ўғриду деб кучун
Тутубон илик, лек кесмак учун.

Ўлум келса бир зори бедил сари,
Мадад айлабон, лек қотил сари.

Ҳирот аҳлин элтиб ҳаводис ели,
Эсиб дай елидек Самарқанд эли.

Бу мулк аҳли ул элга зору асир,
Бўлуб наҳбу яғмо қалилу касир.

Манга бу эл ичра не бир ҳамдаме,
Ки бир дам иковлан дейишсак ғаме.

Не шохеки топса ишим ихтилол,
Мадиҳига кўргузгамен иштиғол.

Не бир аҳли давлатдин онча умид,
Ки андин наво топса бир ноумид.

Не важҳи маоше муқаррар манга,
Ки бўлғай фароғе муяссар манга.

Не бир хужраким, ком топқай кўнгул,
Даме анда ором топқай кўнгул.

Не бир шўх васлиға ул моядаст,
Ки азмим аёғиға бергай шикаст.

Не ёреки, ранжимни қилғай қабул,
Не зореки, ҳажримдин ўлғай малул.

Етишса ўлум ранжи беморлиғ,
Су бергунча қилмай бирав ёрлиғ.

Су бермак неким, зоҳир айлаб ғулу,
Олурға агар бўлса жонимда су.

Сен эрдингки, ҳар ишда ёрим эдинг,
Не ғамким етар, ғамгусорим эдинг.

Сени ҳам сипехри муҳолифмазоқ,
Ўкуш рев ила солди мендин йироқ.

Биравгаки юз қўйса мунча бало,
Не бўлғай анинг чораси жуз жало?!

Заруратки, ясаб сафар баргини,
Тушуб йўлга қилғай ватан таркини.

Учунч улки, чун Холиқи Зулжалол,
Ки ҳам ламязал келди, ҳам лоязол.

Чу лавҳи вужуд узра тортиб қалам,
Ики кавн тарҳиға урди рақам.

Бурун чекти мундоғ сипеҳри рафиъ,
Яна ёйди бу навъ арзи васиъ.

Неким жилвагар қилди афлюк аро,
Не қилди аён арсайи хок аро.

Демай етти обоу тўрт уммаҳот,
Ки хилқат тўни кийди чун коинот.

Эмас эрди мақсуд жуз одамий,
Ки Ҳақ сиррининг бўлғай ул маҳрами.

Баридин ғараз гарчи инсон эди,
Анга дағи мақсуд ирфон эди.

Бу сўз сидқиға дағи бетаъну танз,
Далолат қилур ояти «кунту канз».

Хаёлимда андоғ мусаввар бўлур,
Ки ул ики ишдин муяссар бўлур.

Бири буки, бир жазба Ҳақдин етиб,
Кўнгулни якин жомидин маст этиб,

Ҳақиқат сари турктоз айлағай,
Жаҳон шуғлидин бениёз айлағай.

Анга қолмағай ҳам ўзидин хабар,
Ўзидин неким, ўзлугидин асар.

Бўлуб рафъ имкони мавжудлуг,
Толиб Ҳақ вужудида нобудлуг.

Чу Ҳақ топти бу нисбатидин анинг,
Ки мақсуд эди хилқатидин анинг.

Мушарраф қилиб ани ўз розидин,
Яна ҳам ўз анжому оғозидин.

Буюрдики, эл бўлғали баҳравар,
Сулук маротибға қилғай гузар.

Яна бир будурким, гадо гар мулук
Талаб йўлида қилғай онча сулук.

Бурун муршиди комил истай юруб,
Ани топқач ўзин анга топшуруб.

Сулук амрида урмайин бешу кам,
Анинг амридин айру дам ё қалам.

Фано дашгида сайри бўлғач тамом,
Ҳақ андин сўнг эткай ато ул мақом.

Ки бир жазб ила ошно бўлғай ул,
Муқими ҳарими сафо бўлғай ул.

Аларким нишони масолик дебон,
Бурунғини мажзуби солик дебон.

Бу бирнингки, ҳар амри марғубдур,
Отин солике дебки, мажзубдур.

Чу аввалғи иш бўлмади дастгир,
Икинчисидин хўб эмастур гузир.

Мениким, бу савдо низор айлади,
Ҳавас илгида беқарор айлади.

Не имконки, топқай қарору суқун,
Биравким бу фикр этти ани забун.

Урармен қадам токи боргунча гом,
Ки бўлғай муяссар менга ушбу ком.

Агар бўлса бу йўлда умрум талаф,
Чу бу йўлдалур ул ҳам эрур шараф.

Ва гар бўлсам ўз комима баҳраманд,
Зиҳи мулки жовиду бахти баланд.

Хушо улки, оламда гар чекти ранж,
Яна олам асбобиға топти ганж.

Хуш улким, агар чекса минг хори дард,
Сўнги тушса илгига бир тоза вард.

Не фаррухдур ул ҳажр овораси,
Ки васл эткай охир онинг чораси.

Эмас бўлса даврон муроди била,
Фано бўлса матлуби ёди била.

Жанобингда улдур манга мултамас,
Ки мен бенавони соғинган нафас.

Сўзум айт фонийлиғ оҳи била,
Мадад айла ҳиммат сипоҳи била.

Бу эрди сўзумким дедим мен ғариб,
Яна Тенгри дийдор қилғай насиб!

Қитъалар

1

ТЕНГРИ ЗОТИ ҲАҚИҚАТИДАКИМ, ХИРАД
МАБҲУТУ НОДОНДУР ВА АҲЛИ ХИРАД
ФАРТУТУ ҲАЙРОН

Ҳақ зотиға биравки, хирад бирла фикр этар,
Отин эл ичра оқилу фарзона айлабон.

Миқдорини тенгиз суйининг истар англамоқ,
Лекин ҳубоб жомини паймона айлабон.

2

РАСУЛИ АЪЗАМ ШАЪНИДАКИМ, ҚУЁШДИН
ОЛАМОРОЙРОҚДУРУ НАФЙ ҚИЛҒОН
ХУФФОШДИН ТИЙРАРОЙРОҚ

Муҳаммади арабий шаъни андин аъзам эрур,
Ки нуқе бўлғай улус бўлса нафйиға қойил.

Қуёш ашиъасига ламъа андин ортуқ эрур,
Ки зарра касрати бўлғай зиёсига ҳойил.

3

ФАНО ШАРБАТИ БОБИДАКИМ, ТАЪМИ ЗАҲРИ ҚОТИЛДУРУ
БАҚОЙИ АБАД НЎШИ УЛ ЗАҲРДИН ҲОСИЛ

Фонийи мутлақ ўлмайин солиқ,
Анга йўқтур умили мақсади кулл.

Қаро туфроқға сингмаган қатра,
Андин имкони йўқ очилмоқ гул.

4

ФАНО МАҚОМИҒА ЕТКАН СОЛИК ВАСФИДАКИМ,
МОЛДИН АНГА ЗИЁН ЙЎҚТУРУ ЖОҲДИН НУҚСОН

Солики озодани кўрсанг ғаний, қилғай дебон
Мол анинг манъи сулуки қилмағил инкор анга.

Кема тийри мол аро бўлмиш муқайяд демағил,
Кўрки, онча мол ўлурму монити рафтор анга.

5

ЎЗЛУКДИН ҚУТУЛМОҚ СУУБАТИДА ВА АНОНИЯТ
ТАРКИ ШИДДАТИДА

Эй кўнгул, тан тахтасин бу қаъри йўқ гирдобдин
Истасанг соҳилға чекмак, билки, бу осон эмас.

Пиру истеъдоду тавфиқ ўлмаса бўлмас бу иш,
Кимдурурким бағри бу ҳасратдин онинг қон эмас?

6

АҚЛНИНГ БАРЧА ТАРИҚИДА МАОШНИ ДУШВОР
БИЛМАГУ ЖУНУНҒА ҚАРОР БЕРМАК

Важҳи маош учун кишиким деса фикр этай,
Қисмат ризосидин анга бегоналиқ керак.

Кунжи қаноат арчи эрур салтанат валеқ,
Элдин тамаъни узгали мардоналиқ керак.

Ким ишқ асири ўлсаки, мумкин эмас висол,
Дарлу балоға ҳамдаму ҳамхоналиқ керак.

Лаззоти нафс тарки самари офият берур,
Лек ул шажарни эккали фарзоналиқ керак.

Тажрид нуридин киши кўз ёрутай деса,
Аҳбоб ҳажри шамъиға парвоналиқ керак.

Гар анжуманни деса муриду мугиъ этай,
Кўп нуктаву фасонада афсоналиқ керак.

Ботин ҳаримида тиласа махзани ҳузур,
Зоҳир уйи асосига вайроналиқ керак.

Зоҳир юзида ар тиласа тожу иззу жоҳ,
Дарлу бало муҳитига дурдоналиқ керак.

Десанг халос ўлай борисидин Навоийдек,
Беҳудлуғу май ичмағу девоналиқ керак.

7

ҚАНОАТ НАҚШИНИНГ ИФШОСИЮ НАҚШБАНДИЯ ТАРИҚИНИНГ АДОСИ

Қаноат тариқиға кир, эй қўнғул,
Ки хатм ўлғай ойини иззат санға.

Десанг шоҳ ўлай еру кўк басдурур,
Бу бир тахту ул чатри рифъат санға.

Фано шуъласида ёшур жисмни,
Керак бўлса зарбафт хилъат санға.

Етар лола буткан қоя қулласи,
Мурод ўлса гулгун ҳашмат санға.

Эрур бас ариғ нуктаву қон ёшинг,
Дуру лаълдин зебу зийнат санға.

Десанг хилватим анжуман бўлмасун,
Керак анжуман ичра хилват санға.

Ватан ичра сокин бўлуб сойир ўл,
Сафардин агар бўлса меҳнат санға.

Назарни қадамдин йироқ солмағил,
Бу йўл азми гар бўлса рағбат санға.

Дамингдин йироқ тутмағил хушни,
Ки юзланмағай ҳар дам офат санға.

Бу тўрт иш била рубъи маскун аро,
Чалинмоқ не тонг кўси давлат санға.

Бу оҳанг ила бўлғасен нақибанд,
Навоий, агар етса навбат санға.

8

ТАВАККУЛ СИФАТИЮ БЕТАВАККУЛЛАР МАЗАММАТИ

Таваккулни улким қўюб, хотириға
Тушар шоҳ оллинда қуллуқ ҳавоси.

Насиби анинг бир аёқ ош эрур бас,
Агар ганжи Қорун эрур муддаоси.

Биравким, бўлур бир аёқ ош учун қул,
Юзига керактур қазоннинг қароси.

9

МАХЛУҚ МУЛОЗАМАТИДИН ТАНФИРУ ФАЙРИ ҲАҚ МУЛОЗАМАТИДИН ТАҲЗИР

Кимки махлуқ хизматиға камар
Чуст этар, яхшироқ ушалса бели.

Қўл қовуштурғуча бу авлодур,
Ки анинг чиқса эғни, синса эли.

Чун хушомад демакни бошласа кош,
Ким тутулса дами, кесилса тили.

КАМОЛ КАСБИГА ДАЛОЛАТУ НУҚСОНИДИН
ИЗҲОРИ МАЛОЛАТ

Камол эт касбким, олам уйидин
Санга фарз ўлмағай ғамнок чиқмоқ.

Жаҳондин нотамом ўтмак биайниҳ,
Эрур ҳаммомдин нопок чиқмоқ.

11

ЖАБҲА ЧИНИНИНГ МАНЪИКИ, ОРАЗ
ГУЛИНИНГ ХОРИДУРУ
МУРОД ЮЗИНИНГ ҒУБОРИ

Биравким, жабҳасида чин эрур, тута олмас
Мурод шоҳидининг соидини коми била.

Агарчи фаннида соҳиб камол эрур сайёд,
Қачон балиғ тута олғай су мавжи доми била.

12

СЎЗГА ҚУЛОҚ СОЛМОҚУ ОҒИЗ ОЧМАМОҚ,
ГАВҲАРНИ ТЕРИБ, ЎЗ ГАВҲАРИН СОЧМАМОҚ

Қулоқда асра гаронмоя сўзнию фикр эт,
Ки дурсиз ўлса, не бўлғусидур садаф ҳоли.

Сўзунгни дағи кўнгул ичра асрағилким, ҳайф,
Ким ўйла дуржни гуҳардин эткасен холий.

Бу дуржу икки садафни тўла дур этканга,
Зиҳи улувви гуҳар, балки гавҳари олий.

ҲИДОЯТ АҲЛИҒА ҲАВОДИС ОСИБ
ЕТКУРА ОЛМАСИДАВУ НАВОЙИБ ЗАРАР ЕТКУРА ОЛМАСИДА

Не раҳравеки, тожи ҳидоят бошидадур,
Йўқ бок анга ҳаводиси афлок тошидин.

Ҳудҳудки, қўйдилар азалий тож бошига,
Туткайму жола ёғқан ила тожи бошидин?

14

ЗОҲИДИ РИЁИ КЎНГЛИДИН МАЛОМАТ
АҲЛИ КИНИ РИШТАСИН УЗМАҒУ САЛОМАТ
ЙЎЛИН КЎРГУЗМАК

Кўрсанг, эй зоҳид, муқомирваш қаландарпешае,
Бўлма кўн машғулу дунё шуглидин қил ижтиноб.

Дона ўйнаб ваҳжин исор этсанг андин яхшиким,
Эвуруб тасбиҳу ёрмоқ судин эткайсен ҳисоб.

15

БАДАСЛ ЭЛГА МУЛОЯМАТДИН ЭҲТИРОЗ КЎСИН
УРМОҚУ ИДБОР АҲЛИ СУҲБАТИДИН
ИЖТИНОБ ҚИЛМОҚ

Юзига асли ёмоннинг кўп очма гулшани хулқ,
Сияҳилемга албатта меҳр айлама фош.

Ки қилмади гул иси бирла тоза руҳ жуал,
Куёш чароғига парвона бўлмади хуффош.

16

ДУШМАНДИН ТАҲЗИР ҚИЛМОҚКИМ, БИЙМИ БЎЛҒАЙ,
ХУСУСАНКИМ, УЛ ДУШМАНИ ҚАДИМИЙ БЎЛҒАЙ

Чу душман ўлди қадимий зиёнидин ҳазар эт,
Агарчи нутқи равонбахши жонга роҳат эрур.

Су бирла ўт аро зиддият ўлди чун азалий,
Агар ҳаёт суйидурки, ўтқа офат эрур.

17

ВИҚОР ТАРҒИБИДАКИМ, ҚОФИ ҚУРБ
ҚОФИДИН НИШОНАДУРУ УЛ ҚОФ ДАВЛАТ АНҚОСИҒА ОШЁНА

Виқор гавҳарию, ҳилм маъдани бўлақўр,
Десаңки, қилғай итоат санга гадо била шоҳ.

Бу шева тоғда зоҳирдурурки, даврондин
Қачонки тафриқа етти, улусқа бўлди паноҳ.

18

ТУЗЛУК ИРТИКОБИДАВУ ЭГРИЛИК ИЖТИНОБИДА

Бийик мақомига улким тилар сабот, керак,
Ки эгриликни қўюб, тузлук айласа қонун.

Туз ўлса соясида эл тиниб манор киби,
Сипехр уйида турар қарилар нечукки сутун.

Гар эгридур ёғибон ўқу боғланиб бўйни,
Бўлур қабақ йиғочидек беш-ўнча кунда нигун.

19

РОСТЛИҚ СИФАТИЮ РОСТРАВЛАР КАРОМАТИ

Хиромон суда сойир бўлмоқу учмоқ ҳаво узра
Ажаб эрмас, қачонким ростравлиқ қилса озода.

Шиор айлаб бу ишни кема тийри, кўрки, су узра
Хиром айлаб ҳавога бодбондин солди сажжода.

20

ТАЗВИР АШКИ ШАҚОВАТ ДОНАСИЮ НОДОН
ЁВАСИ ИДБОР НИШОНАСИДУР

Поклар жони бўлур озурда тазвир ашкидин,
Кўзгу рухсори нечукким, занг тутқай нам била.

Ростлар кўнглини айлар тийра нодон ёвадин,
Шамъни ул навъким, жоҳил ўчургай дам била.

21

НИҲОНИЙ САХОВАТДА КЎШИШ ОСОРИЮ АНИНГ
ЖИЛВАСИДА НАКУҲИШ ИЗҲОРИ

Сахий улдурки, навъе базл қилғай,
Агар худ суфра ичра бўлса нони.

Ким ул чодир кўмочидек етишпай
Гадо уйига кўзлардин ниҳоний.

Фалакдек йўқки, аввал жилва бергай
Қуёшнинг курсидек оламга они.

22

ТАКАЛЛУФ АҲЛИНИНГ ДУНЁҒА ШЕФТАЛИҒИДАВУ
ДУНЁЛИККА ФИРЕФТАЛИҒИДА

Тўнни зарбафт айлабон хиффатдин учқан ҳар тараф,
Йўқ ажаб гар бор эса дунё матои ком анга.

Ул чибинким, кўзга олтун янглиғ ишнар хилъати,
Кўпраги, билким, нажосат узрадур ором анга.

ОЗ СЎЗ ДЕМАКНИНГ МАНФААТИДАВУ КЎП СЎЗНИНГ МАЗАРРАТИДА

Навой, тилинг асрагил зинҳор,
Десангким, емай даҳр ишидин фусус.

Назар қилки, ўқ оғзи тилсиз учун,
Қилур тожварлар била дастбўс.

Неча тожвардур кесарлар бошпин,
Чу ҳангомсиз нағма тортар хурус.

24

ҲИНДУ ТАРБИЯТИДАКИМ ҲАДИС МАЗМУНИ БИЛА БЕТАХАЛЛУФДУРУ ХИЛОФ ҚИЛГОНГА БАҲРАЕ ТААССУФ

Иссиг нафас билан ҳиндуға тарбият қилсанг,
Хисоли ҳарён ўлур жаҳл тавсанин сурмак.

Кўмирни ўтқа солиб лаъли оташин этсанг,
Натижа бўлғай анга қайда тушса куйдурмак.

25

ЛАИМГА ТАЪЗИМ ЎЗ-ЎЗИГА РАНЖИ АЗИМДУР, БАЛКИ АЗОБИ АЛИМ

Лаим фарқиға иқбол тожини қўймоқ
Яқинки, бўлғусидур мужиби азоби анинг.

Нутуқчи бошиға шунқор тумоғаси тонг эмас,
Ки бўлғуси сабаби ранжу изтироби анинг.

ОЛИЙ ШАЪН ЭЛ КИЧИК ЁШЛИГ ЭКАНДА ҲАМ ОЛАМОРОЙДУРУ ОЙ БИР КЕЧАЛИКДА АНГУШТНАМОЙ

Бийик мақомлиғ эл тифл эканда ҳам бўлмас,
Ки тийра қилғай ани жаҳлу зулмат аҳли тили.

Қамар чароғи агар бўлса барча бир кечалик,
Не навъ ўчургай ани шабпарак қаноти ели.

27

САХОВУ БУХЛ БОБИДА НУКТА СУРМАК ВА АРОЛАРИДА ИККИ ВОСИТА КЕЛТУРМАК

Дебон берган киши эрдур валекин
Демай берганга эрлик бил мусаллам.
Не деб, не берса билгил ани хотун,
Дебон бермасни хотундин дағи кам.

28

АВОМ РЎЗАСИН БАЁН ҚИЛМОҚ ВА ДАҲАНБАСТЛАР ОЧЛИГИН АЁН ҚИЛМОҚ

Не рўза бўлғай ангаким, очуқ бўлуб оғзи,
Даме кам ўлмағай андин калому ҳарза калом.
Ғариброқ буки, қилғай баҳонаи суннат,
Ки шарбат айлагай ошом зоҳир ўлмай шом.
Намоз қилмағая қилса ҳам намоз ичра
Тахайюл айламағай ғайри лавн-лавн таом.
Чиқиб намоздин ўлғай таом ила мамлу
Бу шарт бирлаки, бўлғай таоми барча ҳаром.
Димоғ топса рутубат бу навъ аъйимадин
Гунаҳ бош ургуча уйғанмағай киши ноком.
Кўзин чу очти яна рўза айлагай ният,
Агарчи фосид эрур меъдаву сақл андом.
Бу турфаки, тилағай бу қадар қабоҳат ила,
Ки рўза тутмағини англағай хосу авом.
Бу савм илаки малак ани ёзмағай жуз фисқ,
Зиҳи малакваш сойим, зиҳи хужаста мақом.

Навоиё эрур ортуқ бу емак-ичмакдин
Йилон этини ебон, захрин айламак ошом.

29

АЧЧИҒ СУ КАСРАТИДИН ТАНБИҒУ ДАРЁДА
ЧУЧУК СУНИ АНГА ТАШБИҒ ҚИЛМОҚ

Ҳайла фарқи майдурурлар халқ бу давр ичраким,
Шаръининг айн-ул-ҳаётининг асар мафҳум эмас.

Ул сифатким, баҳрнинг аччиғ суйида баъзи эл
Топилур дерлар чучук су ҳам вале маълум эмас.

30

ПОДШОҲ МУҚАРРАБИ КИШИГА ЭЛ ҲАСАД
ЕМАК ВА БУ ИШНИНГ ДИЛПАЗИР ЖИҲАТИН ДЕМАК

Шаҳға муқарраб ўлса бирав барча хайлдин,
Эл барча душман ўлса анинг бирла важҳи бор.

Ким хайлу шоҳ ошиқу маъшук эрур яқин,
Гулчехраеки, ошиқ анга бўлса бешумор.

Ул барчасидин ўлса бирисига мултафит,
Душман бўлурда ўзгаларига не ихтиёр.

31

АБЛАҲНИНГ ҲАРЗАСИ ИНТИБОҲИДАВУ
ЭШАКНИНГ ФАРЁДИ ИКРОҲИДА

Умрин аблаҳ кечуруб ғафлат ила,
Нукта ўрнигаки тортар харрос.

Бир эшакдурки, тағофул юзидин
Қилғай изҳор паёпай аррос.

32

ХЎБЛАР ВАСЛИҒА МАҒРУР БЎЛМАМОҚУ АЛАРНИНГ
ИЛТИФОТИҒА МАСРУР

Замона хўбларининг висоли шарбатидин,
Навоиё, тилабон ком кўп чучутма мазоқ.

Ки ҳар пиёласи зимнида коминг эткай талх,
Сипехр тутқусидур юз тағора захри фиروق.

33

«АННОСУ АЛО ДИНИ МУЛУК» ҲАДИСИНИНГ ТАҒСИРИ

Шаҳнинг афъоли этар хайлу сипоҳиға асар,
Чу наби дедик, «анносу ало дини мулук».

Ҳукамо ҳам дедилар шаҳни тенгиз, хайли — ариқ,
Ул аchiedур, бу ачиг, ул чучук ўлса, бу чучук.

34

ЖАВОҲИРСЕВАР САЛОТИН ИНКОРИДАВУ АНИНГ
ТОШҚА МУШОБАҲАТИ ИЗҲОРИДА

Шаҳ, эл жавҳари жонин чиқардинг,
Жавоҳир ҳирсидин бедод этиб фаш.

Чу ўлгунгдур не осиг тўкмак они
Мазоринг узра андоқким, ушоқ тош.

35

АТФОЛНИ ҚАРИЛАР ХИЗМАТИҒА ЙЎЛДАМОҚУ ЧУЧУК
СЎЗ БИЛА АЛДАМОҚ

Қарилар хотири нозукдур, эй тифл,
Шикастидин қилиб ваҳм, ўлма густох:

Унутгунгмуки, атфол ўйнағанда,
Синар оз майл кўргандин қуруқ шох.

ЎЗ ТОИФАДИН ШИКОЯТИЮ ЭЛГА ЯХШИЛИҚ ҚИЛИБ,
ЁМОНЛИҚ КЎРГАНИ ҲИКОЯТИ

Не толиъдурки, ҳар кимни десам ёр,
Манга ул оқибат бўлур бандеш.

Биравдур гар ани десам кўзумсен,
Чекар мужгон киби қасдимга юз неш.

УЛ БОБДАКИМ, ҲУСН ҚУШИ АШК ДОНАСИ
БИЛА САЙД БЎЛМАСУ ЖОН РИШТАСИ
БИЛА ГИРИФТОРИ ҚАЙД

Ул турфа қуш ҳавосида кўз тўкти дурри ашк,
Жон ёйди риштасин анга айлаб ҳавои қайд.

Лекин гар инжу сочса киши дона ўрнига,
Товусни қачон қилур ўргамчи доми сайд?

УЛ МАЗМУНДАКИМ ТАКАЛЛУФЛУҚ ТЎН МУЖИБИ
КУЛФАТДУРУ БЕТАКАЛЛУФЛУҚ АДАМИ УЛФАТ

Қийиб самур ила киш қилма асру раънолиқ,
Ипак либос ила тутма ғурур жомии тўла.

Тийиннинг ўз туки-ўқ бўлди жониға офат,
Фарисанинг паридин келди ўз бонниға бало.

ЛОЖУВАРДДИН РАНГЕ КЎРМАГАН КЎКИН
ТУЗМАГУ УЛ КЎКТА РАНГЕ КЎРГУЗМАК

Шоҳи сипехрқадр Абобакр ул шаҳе,
Ким кўк равоқи дарғаҳи қадриға тоқ эрур.

Бу чархи ложувард уза хуршид, гўйиё
Кўкбўз таковариға музаҳҳаб жаноқ эрур.

Бир пора ложувард сари гўйи англади,
Ким бу заифи хастаға кўп иштиёқ эрур.

Ҳукм этти бир қулиғаки, таслим айласун,
Гўё вусули ул киши оллинда шоқ эрур.

Ердин деса қазиб чиқарай, ер эрур қатиқ,
Кўк конидин десаки, олай, кўк йироқ эрур.

КУЧ БИЛА КУЛГУДИН ЙИРОҚ СОВУҚЛУҚҚА
ЁВУҒРОҚ, ВАЛЕ КУЧ БИЛА ЙИҒЛАМОҚ ЭРУР АНДИН СОВУҒРОҚ

Ҳикмат аҳли оллида совуқ сифат йўқ кимсада
Субҳи козибдек маҳалсиз айлагон кулгу киби.

Лек мундин кўп совуқдур ашк тўкмак зўр ила
Дай елида қатра-қатра муз томизган су киби.

АНОНИЯТ УЙИН БУЗМОҚ БОБИДАКИМ,
ФАНО ЗОВИЯСИН ТУЗМАҚДУР ВА ЎЗИН
КАМ ҚИЛМОҚДА ЎЗИН КЎРГУЗМАК

Кимки ўзлук иморатин бузди,
Бўлди нақди фано анинг музди.
Ул иморатни бузмайин солиқ
Бўла олмас бу нақдга молик.

ҚОНИЪ ВАСФИДАКИМ, «АЛҚАНОЪАТУ КАНЗУН ЛО ЮФНО»
МАЗМУНИ БИЛА АМАЛ ҚИЛУР ВА ҲАР НЕЧА
НАФЪ ТОПСА ҚАНОАТ ҚИЛМАС

Қаноат гўшасин тутқилки, чун анқо бу даъб этти,
Анга қушлар ичинда қурб Қофида нишимандур.

Чу парворий товуғнинг оғзи тинмас туъмадин гарчи,
Ўлар охир, анга аввал катак зиндони маскандур.

43

ЮРУШДА ОТЛАРИ ЗАЪФИ ТАЪРИФИДАКИМ,
МУАММО ИЧИДАГИ ОТДЕК ПАЙДО ЭМАС ЭРДИЛАР

Бу юрушда ики улогим бор,
Лек бормен сипоҳийликда яёқ.

Ики шатранж отидек бириси
Кўтара олмай ўз еридин оёқ.

Чопса шатранж хонаси хатидин.
Секримаклик аларга беҳад шоқ.

Бири ранги қорадурур, бири бўз,
Қора ердур дағию бўз туфроқ.

44

УЛ ИМОМ БОБИДАКИМ, НАМОЗ ҚИЛМОҚДИН
МАҚСУДИ ЖАМОАТДИН ЎЗНИ МУМТОЗ ҚИЛМОҚ ЭРДИ

Турфа иш кўрким, фалон ҳар вақтким, қилгай намоз,
Анда бир иш, ғайри номашруъ, зоҳир бўлмағай.

Гар қиёму гар қироат, гар рукуъу гар сужуд,
Ҳар не қилгай бири ўз еринда содир бўлмағай.

Бўлмағай ҳозир жамоатқа вале ёлғуз дағи,
Қилмағай то бир жамоат анда ҳозир бўлмағай.

Бовужудиким, жамоат айлағайлар барча ҳазл,
То имомат қилмағай осудахотир бўлмағай.

45

ТУС МАЗОРЛАРИ БОБИДАКИМ ВАЙРОНАДА ГАНЖИ
МАДФУНГА, БАЛКИ САДАФ ИЧРА ДУРРИ МАКНУНГА
МУШОБИХДУРЛАР

Авлиёуллаҳ мазори Тус вайрони аро
Кўптурур, йўқ бок агар тавфида кўрса кимса ранж.

Мунчаким вайрона кездим ганж бир ҳам йўқ эди,
Бўйла вайрон ким кўруптурса анда мадфун мунча ганж.

46

ҒАЛАТ БИТИР КОТИБ БОБИДА ҚАЛАМ СУРМАГУ
ҚОРАСИНИНГ ҒАЛАТИН ЮЗИГА КЕЛТУРМАК

Фалон котиб ар хатни мундоқ ёзар,
Бу мансабдин ани қўпармоқ керак.

Юзин номасидек қаро айлабон,
Қаламдек бошин дағи ёрмоқ керак.

Қародин қарога берибон улоқ,
Қаламравдин ани чиқармоқ керак.

47

КОМИЛ ҚАЛАМЗАН СЎЗИДАКИМ, ТАЪРИФИ
ЛОЗИМ КЕЛГАЙКИ, ҚАЛАМ ТИЛИН БИЛУР КИШИ АНИ БИЛГАЙ

Қиблат-ул-куттобким, дерлар ани Султон Али,
Ким қазо килки масаллик хомаси ёзмас ғалат.

Қайси қитъамники ёзди борди андин шеърлик,
Эл солурлар жузвдонғаким, эрур бир қитъа хат.

ҲИММАТ БОБИДАКИМ САРВНИНГ САРАФРОЗЛИФИГА
САБАБДУРУ АРИҒНИНГ ХОКСОРЛИФИГА БОИС

Ҳиммат аҳлики эрур тузлук аро сарв киби,
Даҳр бўстонида сарсабздуру озода.

Улки, су янглиғ эрур пастниҳоду кажрав,
Чекиб афғон анга тинмаслиғ эрур омода.

ДИЛБАСТАЛИҒ МАНЪИДАКИМ ВАСЛ НАФЪИ ЖОН
ТОРТМОҚДУРУ ҲАЖР САРСАРИ ЖОН БЕРМАК

Эй Навоий, кишига берма кўнгул,
Агар ул ҳурдурур, йўқса пари.

Васли нафъи буки, чеккайсен жон,
Ўлтурур, лек фироқи зарари.

ҚАЛАМИНИНГ СΙΑҲҚОРЛИҒИНИНГ БЕРОҲЛИҒИ ВА
ЎЗИНИНГ СИЁҲРЎЛИҒИНИНГ УЗРҲОҲЛИҒИ

Илоҳий, ул рақамеким, чекибдурур қаламим,
Мин-аш-шарорати ав гайриҳо фарарту ладаик.

Агар худ ўлса малиҳ ажри раҳматингдур анинг,
Ва лав якуну қабихан, фа-минҳу, тубту илайк.

Рубонилар

Субҳоналлоҳи холиқи 3-ул-мажду ало,
Ким андин эрур тўла хало бирла мало.
Гар меҳр анинг мисли дегайлар уқало,
Меҳр оллида зарра янглиғ ўлғай масало.

Кўк пўяву сайр ила талабгор санга,
Кун сорғорибон ишқда бемор санга.
Ой доғ ила қуллуқ айлаб изҳор санга,
Тун анжуми нақдидин харидор санга.

Ё Рабки, иноятингни ёр айла манга,
Йўқлуққа ҳидоятингни бор айла манга,
Ҳам қаҳфи кифоятингни дор айла манга,
Ҳам дурри иноятинг нисор айла манга.

Шоҳеки фалак сори чу майл ўлди анга,
Кўк зарфи сочарға нур кайл ўлди анга,
Афлок шаҳи тобеу хайл ўлди анга,
Балким, еру кўк хайли туфайл ўлди анга.

Жонимдағи «жим» икки долингға фидо,
Андин сўнг «алиф» тоза ниҳолингға фидо,
«Нун»и дағи анбарин ҳилолингға фидо,
Қолган ики нуқта икки холингға фидо.

Бу қосид ишим оҳу фиғон айладило,
Бу руқъа танимни нотавон айладило.
Бу саъб хабар ичимни қон айладило,
Бу қонлиғ ичим ҳалоки жон айладило.

Уйланса бирав торий ўлуб накбат анга,
Маккораки, қалтабон сураш шаҳват анга.
Зишт эрса гар элдин ёшурур, раҳмат анга,
Хўб эрса гар элга кўргузур, лаънат анга.

Ким бўлса бу мотамкаладек олам аро,
Сайр айласа ғамсириштлик одам аро,
Гар одам эрур, бўлса керактур ғам аро,
Оламда эса, бўлса керак мотам аро.

Ишқингда неча зор бўлай фурқат аро,
Етсам хуш эрур базминга бир ишрат аро.
Кўз икки юзунгдин олмасам суҳбат аро,
Икки табонингдин ўйлаким хилват аро.

Нўш айлар эмиш қадаҳни жонона тўла,
Соқий, манга тут жоми ҳарифона тўла.
Куй, гар худ эрур сипеҳр паймона тўла,
Ҳар нечаки, холи этсам, эт ёна тўла.

Номангки, тириклигимдин улдур матлуб,
Очиб ўкувач бир неча лафзи марғуб,
Қўл тўлғаниб ашк ичра ўзумдин бордим,
Ул навъки, су ичига тушкай мактуб.

Номангки, эрур боиси иқболу тараб,
Еткурса тараб мени ҳазинға не ажаб?
Ёлғуз мендин кетармади ранжу тааб,
Ким бўлди басе халқ ҳаётиға сабаб.

Бир айбга гарчи халқ қилгай мансуб,
Фақр аҳлидин изтироб эмастур маҳсуб.
Сидқ эрса худ этмак керак ўз феълини хўб,
Кизб эрса, маломат дағи бордур матлуб.

Су кўзгусини боғ аро айларда шитоб,
Сиймоб қилур эрди таҳаррук била тоб,
Дай қилди бу симобни андоқ кўзгу,
Ким кўзгу анинг қошида бўлгай сиймоб.

Васлинг бўлубон жонга муяссар, ё Раб
Чехранг қилибон кўзни мунаввар, ё Раб,
Нутқунг сочибон базмда гавҳар, ё Раб,
Ё Рабки, ижобат айлагил ҳар «ё Раб».

Маҳбубдурур гулу висоли матлуб,
Қўрмак ани гулбун узра билгил маҳсуб.
Базм ичра узуб кетурмак эрмас марғуб,
Ул навъки мажлис ичра ўлган маҳбуб.

Эй улки, сўзунг тушти ҳабиб оллида хўн,
Мендин йўлига бошинг қўюб, туфроғин ўп.
Аҳбобга ҳам бирин-бирин хидмат этиб,
Арз айла, ниёз ила дуо кўптин-кўп.

Гардун уза базм учун мақом айлади тут,
Ул базмда хуршидни жом айлади тут.
Ул жом ила ишратни мудом айлади тут,
Охир дами ер қуйи хиром айлади тут.

Гар ошиқ эсанг зебу такаллуфни унут,
Яхшию ёмон ишда тахаллуфни унут.
Ўткан гар эрур ёмон таассуфни унут,
Келган гар эрур яхши тасарруфни унут.

Эй ишқ, анинг кўида тавфи ҳарам эт,
Бизни дағи ул тавфга бошла, карам эт.
Бир дойира кўи теграсида рақам эт,
Гар чиқса оёғим рақамингдин, қалам эт.

Чун ханжари ҳажринг манга қатъ этти ҳаёт,
Бори ғаму дардинг ўқили тинмайин от.
Ким онча қовурсун пар уруб бутса қанот,
Тойир бўлубон еткамен охир санга бот.

Бўлди менинг ўлмагимга савдо боис,
Савдога ҳавойи жоми саҳбо боис.
Саҳбога дағи дайру чалипо боис,
Бу барчага ул дилбари тарсо боис.

Кўнглумни олибдур ул шаҳи сабздавож,
Ким ғамза била олур мамоликдин бож.
Боши уза мамлакат хирожи бир тож,
Тожи уза гавҳари мамоликка хирож.

Кундуз кўрсанг ўзунгни маҳзун, қадаҳ ич,
Андоқки, қуёш равшану мавзун қадаҳ ич.
Ул дамки, қуёш ботти, шафақгун қадаҳ ич,
Жомингни қилиб нечукки гардун, қадаҳ ич.

Гул вақти муяссар ўлса гулфом қалаҳ,
Андин сўнг тутса бир гуландом қалаҳ.
Манъ айласа барча аҳли ислом қалаҳ,
Кофирмен агар қилмасам ошом қалаҳ.

Рухумғаки майдин эрди ҳар лаҳза футуҳ,
Носиҳ тили ниши қилди ани мажруҳ.
Май лойини марҳам қилайин шому сабуҳ,
Ул вақтқачаки, тоза бўлғай манга руҳ.

Қўрқутма мени тамуғдин, эй зоҳиди ях,
Жаннат манга бўлғуси дебон урма занаҳ.
Ким дўзах анинг ёди била жаннат эрур,
Жаннат бори сенинг биладур дўзах.

Рухсори уза ҳолларин ул дилбанд,
Очти чу мени кўрди баче ҳожатманд.
Айшимға ёмон кўз этмағай эмди газанд,
Хоссаки, ул-ўқ бўлубтур ўт узра сипанд.

Ёшимға бағир қони чу эрди монанд,
Кўз асради ёшдек бўлуб андин хурсанд.
Турмади кўзумға етқач ул сарви баланд,
Бўлмас киши фарзанди кишига фарзанд.

Кўнглум сайди узуб улустин пайванд,
Саргаштасифатлиғ била эрди хурсанд.
Куллоби муҳаббатинг яна солди каманд
Сайдеки, узуб эди расан, айлади банд.

Эй шарбати лаълинг оби ҳайвондин алаз,
Ҳайвон суйини қўйки, чучук жондин алаз.
Не жондин алаз, не оби ҳайвондин алаз,
Ким ҳарнеки йўқ, ондин алаз, ондин алаз.

Будур тилагимки улки, маъбудунг эрур,
Тутқай сени ул ёнки, сенинг судунг эрур.
Кўнглунгга етургай улча беҳбудунг эрур,
Илгингга кетургай улча мақсудунг эрур.

Гул зикрин эшитурмену йўқ гулдин асар,
Бу боғ эшигини истарам онча гузар,
Ким топмаса гул жамолидин баҳра назар,
Боре исидин етса димоғимға хабар.

Соқий, баданимни нотавон этти хумор,
Кўнглумни қадаҳдек тўла қон этти хумор.
Ҳар узвума юз ранж аён этти хумор,
Тутқил қадаҳеки, қасди жон этти хумор.

Мулк очқали ҳар хисрави олиймиқдор,
Инсофу адолату салоҳ этса шиор.
Фатҳ ўлғай анинг ниҳояти охири қор,
Алминнату диллаҳки, санга барчаси бор.

Кўзум учадур, магарки ёрим келадур,
Эс ҳар дам озар, магар нигорим келадур.
Ё бодияйи фироқ сайрида, қилиб —
Юз марҳала қатъ, шаҳсуворим келадур.

Ошубки ул кўз тарфи айланадур,
 Боғлабсену жон бу дарддин ўртанадур.
 Ё ғояти усруклуғидин булғанадур,
 Ул маст кибики, булганур боғланадур.

38

Агёр ила жуфт берма фардим бор,
 Ким фурқати заъфида рухи зардим бор.
 Гар дардидин оҳи гуссапарвардим бор,
 Манъ айлама, эй рафиқким, дардим бор.

39

Ҳар лаҳза кўнгул гамингда маҳзун бўладур,
 Маҳзунлуғи лаҳза-лаҳза афзун бўладур.
 Савдо анга юз ончаки, Мажнун бўладур,
 Юз мунча десам ҳам не ажаб чун бўладур.

40

Эй боли сабо, айласанг ул сори гузор,
 Жон бирла кўнгулни топшурай олғач бор.
 Кўнгулмни итига туъма қилғил зинҳор,
 Жонимни дағи оёғига айла нисор.

41

Эй жисм, анинг кўйини пайдо қилакўр,
 Эй кўнгул, ўшул кўйни маъво қилакўр.
 Эй кўз, сен анинг юзин тамошо қилакўр,
 Эй ашк, анинг кўйи сари оқилакўр.

42

Элдин қочиб улки, тутса тоғ ичра қарор,
 Совуғда ери бу тоғнинг жавфида ғор.
 Иссиғда макони андаким, ётмиш қор,
 Олам элининг шаҳлиғидин бор анга ор.

Андин бериким, қошимда ёрим йўқтур,
 Ҳижронида жуз нолайи зорим йўқтур.
 Дашт узра қуюн киби қарорим йўқтур,
 Сарғангалигимда ихтиёрим йўқтур.

44

Ҳар гармравеки, бўлғай ул қошифи роз,
 Мақсул ҳарими сари қилғач парвоз.
 Тонг йўқ фалак узра айлабон жилвайи ноз,
 Наълайни малакка бўлса меҳроби намоз.

45

Олам бор эмиш, Навоиё, шўрангиз,
 Оламдағи эл боштин-аёғ рангомиз.
 Ишқ истар эмиш сени адам мисри сари,
 Борғилки, эрур эл тилаган ерда азиз.

46

Аҳбоб денгизки, хонумондин тамаъ уз,
 Не хону не мон, кавну макондин тамаъ уз.
 Не кавну макон, жону жаҳондин тамаъ уз,
 Лекин демангиз муники, ондин тамаъ уз.

47

Жондин сени кўп севармен, эй умри азиз,
 Сондин сени кўп севармен, эй умри азиз.
 Ҳар неники, севмак андин ортуқ бўлмас,
 Ондин сени кўп севармен, эй умри азиз.

48

Лаълингни қилиб нуктасаро, эй қорақўз,
 Ишқ аҳли ҳаётига яро, эй қорақўз.
 Чекма яна сурма кўз аро, эй қорақўз,
 Эл қониға қилма кўз қаро, эй қорақўз.

Ул кўзки, даме бўлмади соғ, эй қоракўз,
Қонимдин ичар мудом аёғ, эй қоракўз.
Билмонки эрур анга қароғ, эй қоракўз,
Ё маст эди қўйди тоза доғ, эй қоракўз.

50

Жонбаҳш лабинг чашмайи ҳайвонму эмас?!
Ҳажридин анинг ичим тўла қонму эмас?!
Ҳар қатраи қон лаъли Бадахшонму эмас?!
Ҳар порайи лаъли жавҳари жонму эмас?!

51

Гар ошиқ эсанг, меҳру вафо қилма ҳавас,
Дард иставу дафъиға даво қилма ҳавас.
Ҳижрону висол мутлақо қилма ҳавас,
Дилдорингдин гайри ризо қилма ҳавас.

52

Маҳбубқа эътимод қилмоқ бўлмас,
Андин талаби мурод қилмоқ бўлмас.
Кўзнинг қаросин мидод қилмоқ бўлмас,
Гар бўлса битиг савод қилмоқ бўлмас.

53

Ҳам савмаа кунжи шайхи таррорға бас,
Ҳам шайх юзи зоҳиди ҳушёрға бас.
Ҳам дайрда мастлиғ мени зорға бас,
Ҳам мугбача васли жони беморға бас.

54

То субҳ хурусе уйғаниб урди нафас,
Хуффош қанот очкуча май қилма ҳавас.
Чун валвала чекти кўй аро табли асас,
Май ич анга тегруким, етар савти жарас.

Гурбатда ғариб шодмон бўлмас эмиш,
Эл анга шафику меҳрибон бўлмас эмиш.
Олтун қафас ичра гар қизил гул бутса,
Булбулга тикандек ошён бўлмас эмиш.

56

Ул дурри саминки, бор эди кўзума ёш,
Айларда ажал анга жафо расмини фoš.
Ғам тирноғидин қилиб қароғимни харош,
Яшурғай эдим ани кўзум уйида қош.

57

Йўқ бодайн васл, оби ҳайвон ул эмиш,
Аҳбоб мулоқоти дема, жон ул эмиш.
Гардун ғаму ранж сурагин нақш этса,
Жон чехраси атрофиға ҳижрон ул эмиш.

58

Йиллар тутубон шайх мақолотиға гўш,
Не кўнглума завқ етти, не жонима жўш.
Жонимға наво солдию кўнглумға хуруш,
Бир журъа била мугбачайи бодафуруш.

59

Шарбат манга хунобу физо ғам бўлмиш,
Бистар туфроғу оҳ ҳамдам бўлмиш.
Ҳолимға ҳалойиқ иши мотам бўлмиш,
Сенсиз ўларим сазъб эди, ул ҳам бўлмиш.

60

Соқий, мени хорхордин айла халос,
Гулгул юзунг оч, баҳордин айла халос.
Ё май беру интизордин айла халос,
Ё ўлтурубон хумордин айла халос.

Бер жому ол, эй мугбача, жонимни эваз,
Кўш тутқилу, ол икки жаҳонимни эваз.
Ани сумурурда қатрае томса агар,
Сен ҳам тўк анинг ўрнида қонимни эваз.

Ким истаса салтанат, саходур анга шарт,
Ҳар ваъдаки айласа вафодур анга шарт.
Ким фақр талаб қилса, фанодур анга шарт,
Оллиға неким келса, ризодур анга шарт.

Бу даврда йўқ сен киби хушхон ҳофиз,
Ҳуффоз аро сарҳалқайи даврон ҳофиз.
Қуръонға сен ўлган киби яксон ҳофиз,
Бўлсун санга барча ишда Қуръон ҳофиз.

Ким айласа соқийи гуландом тамаъ,
Илгидин онинг соғари гулфом тамаъ.
Андин сўнг агар тақвою ислом тамаъ
Айлар эса, гўл мардак эрур хомтамаъ.

Ул дамки, қуёш айлади мағрибқа ружуъ,
Гар суҳбат ўшул қуёш била топса вуқуъ.
Хуштур қилмоқ жом қуёшиға шуруъ,
Ул дамғачаким, қилур қуёш жоми тулуъ.

Муғ дайрида даст берса бир лаҳза фароғ,
Ким мугбача ишқидин қизиг бўлса димоғ.
Ул тутса муғона лаҳи ила ҳар дам аёғ,
Бош олсам оёғидин керак бошима доғ.

Бир тул ғамидин дедим, қўяй бағрима доғ,
Бергайму дебон, атри димоғимға фароғ,
Баргин чу мулаввас айлади бум ила зоғ,
Эмди ани исламакка юз ҳайф димоғ.

Бердинг манга дайр аро иқомат, эй муғ,
Туттунг қадаҳи майи маломат, эй муғ.
Бу ишни худ айладинг каромат, эй муғ,
Ё Рабки, ҳамиша бўл саломат, эй муғ.

Номанг етибон топти кўнгул иззу шараф,
Ҳар лафзи бўлуб мурод дурриға садаф.
Ҳар сатри алам черигининг дафъи учун,
Иқбол синаҳидин чекибон бир саф.

Соқий, баданимни қилди ғам тийғи шикоф,
Қоним бори оқти, тутма ўзунгни маоф.
Тутқил бадали моятаҳаллал майи соф,
То маст қилай ғам чериги бирла масоф.

Юз меҳнату ғам кўнглума еткурди фироқ,
Жонимға балову дард ўқин урди фироқ.
Жисмимни фано ўғига куйдурди фироқ,
Чун куйди, кулини кўкка совурди фироқ.

Кўнглумни ғаму дард ила қон айлади ишқ,
Кўз йўлидин ул қонни равон айлади ишқ.
Ҳар қатрани билмадим қаён айлади ишқ,
Бедил эканим бўйла аён айлади ишқ.

Ул дамки қуёш боттию сарғарди шафақ,
Базминга шафақгун май ила бер равнақ,
Не Ҳақни унут, не майни қўйғил мутлақ,
Ким тонгла эрур Тенгри кариму барҳақ.

Оллимда табиби чорасозим ҳам йўқ,
Ёнимда рафиқи дилнавозим ҳам йўқ,
Теграмда аниси жонгудозим ҳам йўқ,
Бошимда шаҳи банданавозим ҳам йўқ.

Ким кўрди экин жаҳонда оё хушлук,
То бир киши айлағай таманно хушлук,
Юз йилда агар бир ўлса пайдо хушлук,
Омодадурур ёнида юз нохушлук.

Ҳажрингда менинг сабрима жуз нуқсон йўқ,
Кўнглум аро ғайри нолаву афгон йўқ,
Жонимга ҳаёт умиди худ имкон йўқ,
Йўқ-йўқ, йўқ, сабр йўқ, кўнгул йўқ, жон йўқ.

Йўқ даҳрда бир бесару сомон мендек,
Ўз ҳолига саргаштаву ҳайрон мендек,
Ғам кўйида хонумони вайрон мендек,
Яъники, алохону аломон мендек.

Бераҳмдурур оламу золим афлок,
Бемехрдурӯр анжуму даврон бебок,
Қай сарви чаманки, жилва қилди чолок,
Ким ерга тўкулмади нечукким хошок.

Зоҳид, сенга ҳур, манга жонона керак,
Жаннат санга бўлсун, манга майхона керак,
Майхона аро соқию паймона керак,
Паймона неча бўлса тўла, ёна керак.

Эй жону кўнгул, бир-бирингизга қоришинг,
Ул кўй сари раҳши таманно ёришинг,
Ҳол устида эрканим сўзин ўтқаришинг,
Ҳолимни сўрарға келмаса ёлборишинг.

Ўлсам ясаманг мунда мазоримни менинг,
Юклаб элитинг жисми фиғоримни менинг,
Ўтру чиқариб аҳли диёримни менинг,
Кўйида қўюнг тани низоримни менинг.

Эй улки, замона аҳлидин айрилдинг,
Ишқ аҳли тариқи ҳўб экани билдинг,
Хуш қилдинг алар тавринию қотилдинг,
Раҳмат санга, яхши айладинг, хуш қилдинг.

Кўксумни жафо тийғи била ёра қилинг,
Кўнглумни чиқаринг дағи юз пора қилинг,
Ҳар порасини бир сари овора қилинг,
Ишқим ўтиға бу навъ ила чора қилинг.

Ғар дилбар эмас малаквашу ҳурхисол,
Андин сўнг улуснинг кўзи кўру тили лол,
Не ҳусниға руъяту не ишқимға мақол,
Биллаҳ мену ошиқлиқ эрур амри мақол.

Бир сари сариғ пўлоу мен тутсоқ йўл,
Не тоғу, не туз десак, не ободу, не чўл.
Йиртуқ қапанакдин чиқариб яланг қўл,
Ул қочсаю мен қовсаму, мен қочсаму ул.

86

Турмай мени зору нотаваон бирла кўнгул,
Улфат тутмиш ул остон бирла кўнгул.
Ёреки манга жон эди ҳам азм этти,
Мен мундаву хизматида жон бирла кўнгул.

87

Умринг қуёшига бермасун чарх завол,
Жонинг қамарини қилмасун давр ҳилол.
Тун-кун бўлғил маҳравишу меҳрхисол,
Даҳр аҳлига нурбахшу фархундажамол.

88

Эй жони ҳабибу кўнгли аҳбобқа лол,
Мен ҳам қилдим жону кўнгулни ирсол.
Кўнглумга бер аҳбоб била жоми висол,
Жонимни ҳабиб оёғи туфроғига сол.

89

Садбарг, бинафша, йўқса наргис, ё гул,
Ичмак бўлмас булар ҳавоси била мул.
То ҳажр елидин ўлди онуфта димоғ,
Юз нохуна кўз ичраву юз пора кўнгул.

90

Тоғ ичра ажаб шоҳдур ул шефтаҳол,
Ким тонса булоғе суйи андоқки зулол.
Боши уза чатри салтанат ҳар янги тол,
Су ичкали жоме айши бир эски сафол.

То даҳрдур, даҳр уза султон бўлғил,
То олам эрур, олам уза хон бўлғил.
Даврон элининг жисмида ҳам жон бўлғил,
Ҳам жонлариға мояи дармон бўлғил.

92

Муғ дайри сари бугун таманно қилдим,
Ул мугбача ҳуснини тамошо қилдим.
Дин нақдини куфри бирла савдо қилдим,
Ким қилди бу ишким, мени расво қилдим?!

93

Ёшунган эмиш қаро булутқа моҳим,
Гардунни совурмоғлиқ эрур дилхоҳим.
Кирмиш қора туфроққа қуёшдек шоҳим,
Невчун қора қилмасун қуёшни оҳим.

94

Жоҳилки, ҳасад бўлғай анинг жаҳлига зам,
Нур эл кўзилин англаса ўз кўзида кам.
Кўзларни олишмоққа чекиб тийғи ситам,
Эл кўзини ҳам ўйгаю ўз кўзини ҳам.

95

Баҳру кемадин кўнгулда кўптур алашим,
Ким секримайин қалам, югурмай қаламим.
Мақсуддин онча солди бир дамла йироқ,
Ким юз йил ани тай қила олмас қадамим.

96

Гурбатқа тушуб заифу бемор ўлдум,
Дарду ғаму меҳнат илгида зор ўлдум.
Сартосар ажал тошидин афғор ўлдум,
Сенсиз не балоларға гирифтор ўлдум.

Ишқ аҳлики, манзурдин истарлар ком,
Ул ком керакки, бир назар бўлса тамом.
Гар бўлса наззорасида андинайи хом,
Кўзларга назар доғи ҳаром ўлди ҳаром.

Масжидқа неча аҳли риёдек стайин,
Ё ринд киби азимати дайр этайин.
Мақсуд топилса яхши, йўқса нетайин,
Бошимни олиб қай сари эмди кетайин?

Жоним аро ўт лаъли суҳандонинг учун,
Юзум уза кавкаб маҳи тобонинг учун.
Кўксумда алиф сарви хиромонинг учун,
Сўзлаб, юз очиб кел бу тараф жонинг учун.

Зулфунг гириҳиға пойбаст ўлмишмен,
Лаълинг майидин бодапараст ўлмишмен.
Ул майини ичиб йўлунгда паст ўлмишмен,
Ҳай-ҳай, не дедим, магарки маст ўлмишмен.

Зофеки чўқуб оқизди қон кўнглумдин,
Тирноғ ила узди нотавон кўнглумдин.
Аъзосида кўр асар дамим дудидин,
Минқор ила чангида нишон кўнглумдин.

Хуштур бўлсак, иковла ҳамдам сену мен,
Бир-бирга десак, етушса ҳар ғам сену мен.
Бўлсак бор э ак ҳарамға маҳрам сену мен,
Муғ дайри аҳо бўлса ватан ҳам сену мен.

Эй боди сабо, агар ҳаво айлагасен,
Гулшанға етарни мулдао айлагасен.
Сарв оллида ер ўпуб дуо айлагасен,
Гул қошида қуллугум адо айлагасен.

Менменму висол умидидин шод ўлган,
Бир-бир ғаму андуҳдин озод ўлган.
Оз-озгина берган сойи гул атри насим,
Булбулдек ишим нолаву фарёд ўлган.

Исён тутуни бермаю чехрамға амон,
Ул навъ қаро қилдики, мўрида самон.
Оқ айламагини мен сияхрўйи ёмон,
Айлайолмон афв суйи бирла гумон.

Исён аро қолган ибтилониму дейин?
Маъмур эткан нафси вағониму дейин?
Йўқ тоат ила кибру риёниму дейин?
Яхши демак ўзни, бу балониму дейин?

Дайр ичра тилаб жоми ҳилолий партав,
Сажжода гарав бўлса не тонг, эй раҳрав!
Чун муғбача оллида қилур сажда бирав,
Йўқ айб мусаллоси анинг майға гарав.

Жонимға қилур жавру жафо ёр асру,
Ким ёр ичида жавру жафо бор асру.
Бўлдум чекибон жавру жафо зор асру,
Мен жавркашу ёр жафокор асру.

Гар қилса киши қилиб гуноҳе, тавба,
Ул журмға бўлса узрхоҳи тавба.
Қилмоқ неча гоҳ журму гоҳи тавба,
Бу журм ила тавбадин, Илоҳи, тавба.

110

Не юзини ғоза айламиш фарсуда,
Не кўзига сурма тортмиш беҳуда.
Не қошини вусма айламиш олуда,
Бу юзу кўзу қошдин эман осуда.

111

Номанг манга руҳдин нишон бўлди яна,
Осойиши жони нотавон бўлди яна.
Ҳар ҳарфи анинг танимда жон бўлди яна,
Ҳар лафзи ҳаёти жовидон бўлди яна.

112

Чун лола тўкулди, лолагун жом ичма,
Гул фасли туганди майи гулфом ичма.
Жавзода чу тутти меҳр ором ичма,
Кўп бўлса зарурат, ўлмайин, шом, ичма.

113

Муғ дайрида бўлса манга бир қошона,
Малжаъ дағи пири дайрдек фарзона.
Май муғбача тутса ҳар замон мастона,
Кофир бўлайин бўлса муродим ёна.

114

Ҳам жисминга заъф бўлса жоним садқа,
Ҳам жонинга жисми нотавоним садқа.
Сарвингға шикаст ўлса равоним садқа,
Йўқ-йўқки, санга жону жаҳоним садқа.

Ё қошифи асрори ниҳон бўлса киши,
Ҳаллоли румузи осмон бўлса киши.
Ё ошиқи зори нотавон бўлса киши,
Девонаву расвойи жаҳон бўлса киши.

116

Сен худ борасен кўнгулни қайтарғил, ахи,
Бедиллиқ ўтидин мени қутқарғил, ахи.
Ё тийғ чекиб тўш-тўшидин ёрғил, ахи,
Бир порасини бизга бериб борғил, ахи!

117

Сен борғали ортмиш кўнгул зорлиғи,
Оҳ ўқларидин ҳар нафас афғорлиғи.
Билман унутулганму экандур манга ҳажр,
Ё кўпрак эрур бу қатла душворлиғи.

118

Жонимға етиптурур хумор, эй соқий,
Май тутқилу берма интизор, эй соқий.
Аввал ўзинг айла ихтиёр, эй соқий,
Тутқил менга сўнгра зинҳор, эй соқий.

119

Охир дами умр этса шитоб, эй соқий,
Тутқил манга онча майи ноб, эй соқий,
Ким ҳашрда маст ўлай хароб, эй соқий,
То англамай этсалар азоб, эй соқий.

120

Дедим зақанинг тутуб, сақоғингни ўпай,
Кўз қошинга суртубон қабоғингни ўпай.
Гулдек юзунг ислабон лудоғингни ўпай,
Йўқ, йўқ-йўқ, агар десанг, аёғингни ўпай.

Ҳар зулф ҳамиға қилма вобаста мени,
Ҳар кўз ҳавасидин этмагил ҳаста мени.
Ҳар қош тамаиға солма пайваста мени,
Ё Раб, барисидин айла вораста мени.

Жонимда ҳумордин азоб, эй соқий,
Кўнглумда ҳам андин изтироб, эй соқий.
Еткур манга жоми майи ноб, эй соқий,
Ким ҳолим эрур асру хароб, эй соқий.

Фурқат саҳари ғамға йўлиқтурди мени,
Ҳижрон қуни юз балоға топшурди мени.
Ғам шони ўлум ҳолиға еткурди мени,
Тонг отқуча уйқусизлиғ ўлтурди мени.

Мунглуғ бошим остидағи тошимниму дей?
Тош устидағи ғариб бошимниму дей?
Ҳасрат суйидин кўзимда ёшимниму дей?
Ўлмақдин сазброқ маошимниму дей?

Не дашти махуф эмиш фано саҳроси,
Ким анда кирарга йўқ бало ёроси.
Ҳаргиз чу ёниб келмади нопадоси,
Кимдин киши айлағай нишон илқоси.

Аввал менга васли руҳларвар не эди,
Сўнгра қилмоқ ҳажр ила музтар не эди.
Десам булар, эй шўҳи ситамгар, не эди,
Дерким, сенга не? Мен билайин ҳар не эди!

Кўз бирла қошинг яхши, қабоғинг яхши,
Юз бирла сўзинг яхши, лудоғинг яхши.
Энг бирла менгинг яхши, сақоғинг яхши,
Бир-бир не дейин, бошдин аёғинг яхши.

Ё Рабки, фано базмида хос айла мени,
Фақр аҳлиға соҳибхитос айла мени,
Ё доҳили зумрайи хавос айла мени,
Ё ранжи авомдин халос айла мени.

То данг баҳор бирла рангин бўлғай,
Гулзор нигорхонайи Чин бўлғай.
Дашт узра сенга салтанат ойин бўлғай,
Гулзор аро тахт устида таскин бўлғай.

То чарх висоли кўйидин сурди мени,
Қатл айлагали ҳажрға топшурди мени.
Гар ҳажр ўлум ҳолиға еткурди мени,
Ёр эткани таъна, лек ўлтурди мени.

Ҳажринг сипаҳи зеру забар қилди мени,
Ғам-кишвари ичра дарбадар қилди мени.
Ондинки батар эмас, батар қилди мени,
Жон олғуча не дейки, нелар қилди мени.

Номангки, менга муждайн жони эрди,
Ҳижрон ғамидин хатти амони эрди.
Зулматқа саводи гар нишоне эрди,
Мазмун анга оби зиндағони эрди.

Тил сўз била то қизитти ҳангомамни,
 Бир ҳам тия олмадим бу худкомамни.
 Ҳар неча итикрак айладим хомамни,
 Ул хома қаророқ айлади номамни.

Кўрсаткичлар

ТАРИХИЙ, АДАБИЙ ВА АФСОНАВИЙ ШАХСЛАР НОМИНИНГ ИЗОҲЛИ КЎРСАТКИЧИ¹

АБОБАКР — Алишер Навоий замондошларидан бири. *Қитъа* 39, 1.

АБУЛҒОЗИ СУЛТОН ҲУСАЙН БАҲОДИРХОН — тўлиқ номи Ҳусайн ибн Мирзо Мансур бинни Мирзо Бойқаро (1438—1506). Хурӯсон ҳукмдори (1470—1506). «Ҳотамий» ва «Ҳусайний» тахаллуслари билан ўзбек тилида шеърлар ёзган. Асосан ғазаллардан иборат девони бор. Навоийнинг яқин дўсти ва маслакдоши, ўзбек тили ва адабиёти ривожига катта ғамхўрлик қилган темурий ҳукмдорлардан. 1485 йили ёзган «Рисолаи Ҳусайн Бойқаро» номли насрий асарида Навоийга «шеърят мулкининг соҳибқирони» деб, таъриф берган. «Ҳазойин ул-маоний» девони айнан Ҳусайн Бойқаро ташаббуси билан тузилганини Навоий дебечада алоҳида эҳтиром билан қайд қилиб ўтади. *Дебеча*, 13.

АЁЗ — асл исми Абу Нажм Аёз ибн Уймоқ. Султон Маҳмуд Ғазнавийнинг садоқатли ва соҳибжамол қули. Султон саройида тутган мавқеи барча ашрофлардан баланд бўлган. Султон Маҳмуд вафотидан кейин бир муддат Султон Муҳаммад, сўнг Султон Масъуд Ғазнавий саройида хизмат қилган. «Тарихи Байҳақий»да келтирилишича, Аёз умри охирида Муқрон вилояти ҳокими этиб тайинланган. Султон Маҳмуд ва қули Аёз ўртасидаги дўстлик ва самимий муҳаббатни адабиётга илк марта Санойи ва Низомий олиб кирган. Форс шоири Зулолий Хонсорий «Маҳмуд ва Аёз» номли йирик ирфоний дoston ёзган. Аёз — ишқ ва ошиқлик йўлида шоҳу гадо тенглигининг рамзи сифатида талқин қилинади. *Ғазал* 213, 6; 276, 3.

АЛИ — тўлиқ исми Али ибн Абу Толиб (598—661). Муҳаммад саллаллоҳи алайҳи ва саллам (бундан кейин қисқартириб (с.а.в.) ҳарфлари билан ифодаланади)нинг амакиваччаси ва қуёви, ҳулафойи рошидиннинг тўртинчиси, 656—661 йилларда халифалик қилган. Ислom динининг ёйилиши ва аслиятидан узоқлашмаслиги учун жонбозлик кўрсатган. Бу тарихий шахс адабиётда асосан енгилмас баҳодир, жасорат, жисмоний куч ва руҳоний қудратни ўзида мужассамлаштирган зот сифатида талқин қилинади. *Ғазал* 276, 5; *қитъа* 47, 1.

АМИР ХУСРАВ ДЕҲЛАВИЙ (1253, Патёл — 1325, Деҳли) — Ҳиндистонда яшаб, форс-тожик ва ҳинд тилларида ижод қилган туркий лочин қабиласига мансуб мумтоз шоир. Отаси — Сайфиддин Маҳмуд Кеш (ҳозирги Шаҳрисабз) шаҳрининг нуфузли амалдорларидан бўлган. Амир Хусрав Низомий Ганжавийнинг «Хамса»сига муваффақиятли жавоб ёзган. Унинг «Хамса»си «Матлаъ ул-анвор», «Ширин ва Хусрав», «Мажнун ва Лайли» (учала дoston 1299—1300 йилларда ёзилган), «Ойинаи Искандарий» (1301 йил), «Ҳашт биҳишт» (1304 йил) дostonларидан иборат. Умумий ҳисобда Амир Хусрав «Хамса»си 18000 байтдан ошади. «Тухфат ус-сиғар» (Ўспиринлик даври тухфаси), «Васат ул-ҳаёт» (Йигитлик даври шеърлари), «Гуррат ул-камол» (Камолот ёшидаги ғаройиботлар),

¹ Изоҳларни Сайфиддин Рафиддинов ва Олимжон Давлатовлар тайёрлаган.

«Бақияи нақия» (Умр сўнгидаги ижод маҳсуллари) номида тўрт девон тузган. Булардан ташқари, «Қирон ус-саъдайн», «Нўҳ сипеҳр», «Тож ул-футуҳ», «Дувалроний ва Хизрхон», «Афзал ул-фавойид», «Эъжози Хусравий», «Туғлуқнома», «Ҳазойин ул-футуҳ», «Маноқибн Ҳинд», «Тарихи Деҳли» каби маснавий, дoston ва насрий асарлари ҳам бор. Навоий Амир Хусравни ғазалнависликда ўзига устоз деб билган. *Дебеча*, 14.

АБУ ЛАҲАБ — Абу Лаҳаб — ислom динининг ашаддий душманларидан бири, Муҳаммад пайғамбар (с.а.в.)нинг амакиси. Абу Лаҳабнинг асли исми Абул Уззо ибн Абдул Муталлиб бўлиб, икки ёноғи оловдек қизариб тургани учун Абу Лаҳаб қунасини олган эди. Абу Лаҳаб ҳақида «Масад» сураси нозил бўлган. *Ғазал* 45, 8.

АФРИДУН, Фаридун — «Шоҳнома»да зикр этилган Пеншодийлар сулоласига мансуб подшоҳлардан бири. Навоийнинг «Тарихи мулуки аҷам» асарида ҳам Фаридунга бағишланган алоҳида боб мавжуд. Унда келтирилишича, Жамшид авлодидан бўлмиш Отибининг ўғли — Фаридун Заҳҳокка қарши бош қўтарган Кова бошчилигидаги исёнга раҳбарлик қилади. Нужум, тиб ва афеунгарлик илмлари ҳамда Меҳржон байрамига асос солган. Уч ўғли — Салм, Тур ва Эражга мамлакатини бўлиб берганидан сўнг ораларида адоват пайдо бўлиб, Рум ва Турон ҳукмдорлари — Салм ва Тур ўз укалари — Эражни ўлдиринишади. Йиллар ўтиб, Фаридуннинг набираси — Манучеҳр отаси учун амакиларидан қасос олади. Шу тариқа, беш юз йил адоват билан ҳукмронлик қилган Фаридун уч ўғлини тупроққа топиради ва ҳасрат билан дунёдан ўтади. *Ғазал* 97, 7; 105, 9; 222, 7.

АҲРИМАН — зардуштийлик динида ёвузлик ва зулмат илоҳи. «Авесто»да Анхра Манйу шаклида келган. Зардуштийлар этиқоди бўйича, дунё яхшилик ва ёвузлик маъбудлари — Ҳурмузд ва Аҳриман кураши майдонидир. Мумтоз адабиётда нафси аммора ва Шайтоннинг муқобили сифатида ҳам қўлланилади. *Ғазал* 266, 2.

БАҲРОМ — Сосонийлар сулоласига мансуб подшоҳ. Баҳром Гўр, Баҳром ибн Ядиджурд номлари билан ҳам машҳур бўлган Варахрон V (421—438). Шоиртабиатлиги, ҳаётсеварлиги, овчиликка ишқибозлиги, одиллиги билан машҳур бўлган. «Сабаъи сайёр» дostonининг асосий қаҳрамонларидан бири. *Ғазал* 172, 6.

БИЛОЛ — Муҳаммад (с.а.в.)нинг улуғ саҳобаларидан бири. Қора танли бўлгани учун Билол Ҳабаший деб ҳам юритилади. Ислom тарихидаги илк муаззин. «Ашараи мубашшира» (жаннатий бўлишга башорат қилинган ўнга саҳоба)дан бири. *Ғазал* 51, 4.

БИЛҚИС — Сабо мамлакатининг маликаси, Сулаймон алайҳиссалом (бундан кейин қисқартириб (а.с.) ҳарфлари билан ифодаланади)нинг хотини. Навоий асосан малика Хадичабегимни «Билқиси аҳд» деб таърифлайди. *Ғазал* 223, 9; 253, 7.

ВОМИҚ — Унсурийнинг «Вомиқ ва Узро» дostonидаги ошиқ йигит. *Ғазал* 2, 6; 111, 3; 149, 5; 337, 8; 393, 3; 412, 6; 487, 7; 593, 6.

ДОВУД — ислomiaндан илгари ўтган пайғамбарлардан бири. Довуд исми Куръони каримда 16 марта зикр этилган (2:251, 4:163, 5:78, 6:84, 17:55, 21:78, 21:79, 27:15, 27:16, 34:10, 34:13, 38:17, 38:22, 38:24, 38:26, 38:30). Навоий «Тарихи анби ва ҳукамо» асарида Довуд (а.с.) ҳақида маълумот беради. Тўрт муқаллас китобдан бири саналмиш «Забуру» китоби Довуд (а.с.)га нозил бўлган. Довуд (а.с.)нинг хуш овози ва қилиб турган темирни қўлда ушлаб ўнга шакл бериши у кишининг мўъжизаларидан ҳисобланган. *Ғазал* 225, 6; 287, 5; 538, 4.

ДОРО — Аҳмодийлар сулоласининг охириги ҳукмдори бўлган Эрон шоҳи. Искандар билан бўлган урушда мағлубиятга учраган. Милотдан аввалги 330 йилда ўлдирилган. *Ҳазал 5, 3; 591, 7; дебоҳа, 12.*

ЖАМШИД. Жам — Пешдодийлар сулоласига мансуб учинчи подшоҳнинг исми. Баъзи манбаларда ёзилишича, етти юз йил ёки минг йилга яқин подшоҳлик қилган. Таҳмураспнинг ўғли. Ривоят қилинишича, Жамшид инсонларга зарур кўп нарсаларни ўйлаб топган, жумладан, қурол-аслаҳа ясаган, бинолар ва ҳаммом қурган. Одамларга либос тикиш, кemasocлик ва табибликни ўргатган, Наврўз байрамини жорий қилган. Гавҳар ясашни ўйлаб топган ва гавҳарли тахт ясаган. Бу тахт Жамшид тахти, Жамшид маркаби, Жамшид чодири. Жамшид кўрсатиш каби номлар билан аталган. Шунингдек, Жамшид «жоми жаҳоннамо» — жаҳонни кўрсатувчи жом ҳам ихтиро қилган, деб ривоят қилинади. Бу жом Кайхусравга, сўнгра Дорога ўтган экан. Саъдий Шерозий ҳам «Ғулистон» асарида биринчи бўлиб тўн тиккан ва қўлига узук таққан киши Жамшид эканлигини айтган. Художик даъвосини қилганидан сўнг таназулга юз тутган. Заҳҳок томонидан ўлдирилган. *Ҳазал 1, 3; 16, 6; 41, 9; 97, 7; 105, 8, 9; 120, 7; 178, 6; 222, 7; 315, 7; 347, 7; 353, 6; 415, 3; 511, 3; 556, 5; 573, 6; 581, 7; 650, 7.*

ИМРОН — Мусо (а.в.) нинг отаси. Қуръони каримда «Оли Имрон» сураси мавжуд. Навоийнинг «Тарихи анбиё ва ҳукамо» китобида Имрон тўғрисида маълумот берилган. *Ҳазал 328, 4.*

ИСКАНДАР. Сикандар — ўз даврида Ер юзининг ягона ҳукмдори бўлган машҳур шоҳ. Айрим манбаларда Қуръон тафсирилари ва «Хамса» дostonларида келган Искандар Зулқарнайн билан македониялик Александрнинг бошқа-бошқа шахс эканликлари таъкидлаб ўтилган. Унинг ҳаётини Навоий «Тарихи мулуки аҷам» асари ҳамда «Салли Искандарий» дostonида ёритган. Ундаги талқин бўйича, Искандар ҳикмат, валийлик ва пайгамбарликни ўзида мужассам этган. *Ҳазал 5, 3; 257, 7; 591, 7.*

ИСО, Масих, Масихо, Рухуллоҳ — исломиятдан олдин ўтган пайгамбарлардан бири. Насронийлик динининг асосчиси. Инжил китоби унга нозил бўлган. Қуръони каримда Исо иеми 25 марта учрайди. Исо Масих (а.с.) Аллоҳнинг изни билан ҳар қандай касалликларни тузатиш, ўликларни тирилтириш каби мўъжизаларга эга бўлган. Навоий «Тарихи анбиё ва ҳукамо» асарида таъкидлашича, Исо (а.с.)дан илгари ўтган пайгамбарларга қирқ ёшидан сўнг пайгамбарлик мақоми берилган. Исо (а.с.) да гўдакликдан пайгамбарлик пинсоналари намоён бўлган. Онаси Марям Жаброил алайҳиссаломнинг нафаси билан ҳомилдор бўлади ва Исо (а.с.) дунёга келади. Исо (а.с.) халқни ҳақ динга даъват этиб, улуг мўъжизалар кўрсатади. Аллоҳ таоло иймон келтирмаганлар зараридан асраш учун Исо (а.с.)ни осмонга чиқаради. Навоий мазкур асарида Исо (а.с.)нинг Имом Маҳдий зуҳур қилганидан сўнг осмондан тушиши, Дажжолни лаъинни ўлдириши, миллатларни тўғрилиққа ва ҳақ динга даъват этиши, шунингдек ўн етти ёшда пайгамбар бўлганини ўтгиз уч ёшида осмонга чиқиб кетганидан хабар беради.

Мумтоз адабиётда Исо Масих (а.с.) кўплаб гоёвий-бадий вазифаларни бажаришга хизмат қилдиган образлардан биридир. У поклик, гўзаллик, қаноат, тажрид, тафрид ва ҳозиқ табиб тимсоли. Маъшукнинг ахлоқи, ҳусни, чиройи, аъзолари таъриф-таъсиф этилганда Исо Масих (а.с.)га қиёсланади. баъзан ундан устун қўйилади. *Ҳазал 90, 1; 114, 3; 133, 2; 207, 5; 225, 2; : 257, 3; 264, 9; 293, 5; 347, 2; 364, 6; 429, 4; 450, 7; 475, 1; 486, 2; 522, 4; 542, 2, мухаммас — 1, 7 бандлар; мусаддас — 3 банд.*

КАЙ — қаранг: Каёнй. *Ҳазал 581, 7.*

КАЁНИЙ — Эрондаги шоҳлар сулоласи. Пешдодийлардан кейинги, Аҳмодийлардан олдинги даврни қамраб олади. Каёнйлар сулоласига мансуб шоҳларнинг исмлари одатда «Кай» кўшимчаси билан айтилган. Масалан: Кайқубод, Кайковус, Кайхусрав... *Дебоҳа 20.*

КАЛИМ — Мусо пайгамбар (а.с.)нинг лақаби. Навоий «Тарихи анбиё ва ҳукамо» асарида Мусо (а.с.) нинг золим Фиръавн, хасис Қорун, Бани Исроил қавми билан муомаласи. Хизр (а.с.) билан қилган сафари, Тавротнинг нозил бўлиши воқеаларини ёритади ва Мусо (а.с.) «мўъжизоти барча анбиёдин кўндир» деб хабар беради.

Мумтоз адабиётда Мусо (а.с.) тимсоли воситасида маъшукнинг нутқи илоҳий кудсий қалом ва маънога қиёсланади. Мусо (а.с.)нинг ҳассаси аждарга айланиб, барча сеҳрларнинг сеҳрини барбод қилгани каби маъшукнинг зулфи, сочи ҳам ошиқлар кўнглини ошuftаю барбод этади. Баъзи ирфоний шеърларда Мусо ва Хизр (а.с.) лар пиру муршид тимсоли сифатида талқин қилинади. *Ҳазал 51, 6.*

КАЙХУСРАВ — Каёнйлар сулоласига мансуб подшоҳ. Ота томонидан Кайковус, она томонидан Афросиёбнинг набираси бўлган. Отаси — Сиёвушни ўлдиргани учун ўз бобоси — Афросиёбни қатл этади ва Турон ҳамда Эроннинг яқка ҳукмдорига айланади. Машҳур «жоми жаҳоннамо»дан фойдаланиш Жамшиддан кейин Кайхусравга насиб этган. Айрим манбаларда «жоми жаҳоннамо» шоҳ Дорога ҳам қолганлиги айтилади. Фирдавсийнинг «Шоҳнома»сида ёритилишича, салтанатнинг бебақолигини англаган Кайхусрав ибодатга берилиб, осмонга кўтарилиб кетади. *Ҳазал 511, 3; 516, 5.*

ЛАЙЛИ. Лайло — гўзал ва латофатли маҳбубанинг исми; Мажнуннинг севиқли ёри. *Ҳазал 2, 4; 20, 4; 45, 6; 72, 6; 184, 5; 198, 5; 221, 7; 228, 1; 359, 6; 368, 4; 386, 4; 440, 4; 489, 3; 505, 2; 559, 6; мустазод 1, 4.*

ЛУТФИЙ — таниқли ўзбек шоири. 1366 йили туғилиб, 1465 йилда, 99 ёшда Ҳиротда вафот этган. Бизгача ўзбекча шеърлар девони ҳамда форс тилида ёзган шеърлари етиб келган. *Ҳазал 457, 6.*

МАВЛАВИЙ — машҳур шоир ва шайх Мавлоно Жалолиддин Румий. Балхда туғилиб, ёшлигида мўғул босқинидан паноҳ излаб Кўнёга кўчиб кетади ҳамда умрининг охиригача ўша ерда яшайди. Олти дафтардан иборат «Маснавийи маънавий», «Фийҳи мо фийҳи», «Мактубот» ҳамда Шамс Табризий тахаллуси билан тартиб берилган «Девони кабир» асарлари бизгача етиб келган. Вафотидан сўнг Туркияда «мавлавия» тариқатига асос солинган. *Ҳазал 650, 6.*

МАЖНУН — «Лайли ва Мажнун» дostonининг бош қаҳрамонларидан Қайсининг лақаби. *Ҳазал 2, 4; 20, 4; 35, 4; 45, 6; 60, 3; 68, 5; 72, 6; 104, 2; 105, 6; 113, 3; 114, 6; 126, 5; 135, 4; 149, 5; 184, 5; 187, 5; 221, 7; 222, 1, 2, 3; 227, 6; 228, 1; 257, 5; 289, 4; 305, 5; 320, 2; 335, 4; 336, 1, 7; 337, 8; 345, 3; 359, 6; 361, 7; 368, 4; 386, 4; 393, 3; 398, 7; 412, 6; 413, 7; 426, 5; 429, 3; 435, 5; 439, 2; 440, 4; 449, 6; 453, 4; 455, 7; 458, 7; 480, 2; 482, 6; 487, 7; 489, 2; 493, 6; 505, 2; 516, 3; 528, 7; 548, 7; 552, 5; 559, 6; 573, 2; 598, 6; 612, 2; 627, 1; мухаммас 2, 5, 7 банд; таржибанд 7 банд, 1 мисра; рубоий 39, 3.*

МАЛИКШОҲ АЛП АРСЛОН — салжукӣ ҳукмдорлардан бири. Марказлашган ҳокимият тузгани ва илм-фанга алоҳида ғамхӯрлик қилгани билан тарихда ёрқин из қолдирган. *Дебача*, 14.

МАРЯМ — исломиятдан аввал ўтган Исо Масиҳ (а.с.)нинг онаси. Қуръони каримда «Марям» сураси мавжуд. Муқаддас китобда Марям исми 34 марта келади. Марям образи Навоӣ шеъритади поклик, ифғат ва аёл шайини улугловчи тимсол сифатида қўлланилган. *Ғазал* 146, 5; 364, 6.

МИРАК, Мирак Ҳусайн — XV асрнинг иккинчи ярмида Хуросонда яшаб ўтган шоир. *Ғазал* 331, 6.

МИРЗО ЧУЧУК — теурий шахзодалардан бири, Навоӣнинг замондоши. *Ғазал* 559, 1.

МОНИЙ Ибн Фатак (216 — Ктесифон — 277) — монизм таълимотининг асосчиси; наққош ва рассом. Марказий Осиё, Эрон, Ҳиндистон бўйлаб сафар қилиб, зардуштийлик, буддавийлик, брахманлик каби турли диний таълимотлар билан танишади. 240 йилдан бошлаб Моний ўзининг мустақил таълимотини Эронда тарғиб қила бошлайди. Бироқ зардуштий роҳиблар бу таълимотга кескин қарши чиқадилар. Шундан сўнг, Моний асосан Марказий Осиё ерларида, шу жумладан, Ўзбекистон ҳудудида фаолият кўрсатади. Аммо Моний 273 йилда яна Эронга қайтади. 275 йили Шох Баҳром I нинг амри билан ҳибс қилиниб, зиндонга ташланади ва 277 йилда қатл этилади. «Шобурақон», «Канз ул-аҳд» («Тирилганлар хазинаси»), «Жабборлар ҳақида», «Сирлар китоби», «Авангелион», «Кефалак», «Бунгоҳик» («Бунгоҳанг») китоблари унинг қаламига мансубдир. Моний таълимоти ўлимидан кейин кенг тарқалади. У VIII асрда Уйғур хонлигида ҳукмрон динга айланади. Аммо кейинчалик ислом дини вужудга келганлиги сабабли монийлик аста-секин Европа ва Осиё мамлакатларида барҳам топди. XIV асрга келиб бу диний таълимот Хитойда ҳам тақиқланди. Моний ўрта аср Шарқ шеъритади машҳур наққош ва рассом сифатида доимо тилга олинган. *Ғазал* 650, 3.

МУҲАММАД, Аҳмад, Аҳмади мурсал (с.а.в.) (570–632) — пайғамбарлар силсиласидаги энг сўнгги пайғамбар. Муҳаммад пайғамбар (с.а.в.) ҳаёти ислом тарихига оид ишончли манбаларда ҳамда сийраларда батафсил ёритилган. Навоӣ девонидаги бир қатор ғазал ва қитъалар Муҳаммад пайғамбар (с.а.в.)га бағишланган. Уларда пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг сифатлари, шафоат ва меърож мўъжизалари, нури муҳаммадия тўғрисидаги таълимот, ул зотнинг «макорими ахлоқ» эканлиги шоирона талқин қилинган. *Дебача* 1.

МУҲАММАД УМАР — теурий шахзодалардан бири. *Ғазал* 528, 6.

НАМУДУ — пайғамбар Иброҳим (а.с.)нинг замондоши, ўз даврида бутун ер юзининг якка ҳукмдори бўлган зolim подшоҳ. Унинг фармони билан Иброҳим (а.с.) ўтга ташланган (яна қар.: ХАЛИЛ). Ҳудолик даъвосини қилган. Умининг охирида мияси қуртлаб вафот этган. *Ғазал* 5, 2.

НИЗОМИЙ — Низомий Ганжавий (1141–1203) — форс-тожик тилида ижод қилган озарбайжонлик улуг шоир. Бизгача «Маҳзан ул-асрор» («Сирлар хазинаси»), «Хусрав ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Ҳафт пайкар» («Етти гўзал»), «Искандарнома» дoston-

лари ҳамда шеърӣ девони етиб келган. Кейинчалик бу беш дoston тўплам ҳолига келтирилиб, «Хамса»навислик анғанасига асос солинди. Амир Хусрав Деҳлавӣ, Абдурахмон Жомӣ ҳамда Алишер Навоӣлар Низомийнинг «Хамса»сига тўлиқ жавоб ёзганлар. *Маснавий* VII, 5, 2.

НУҲ — исломиятдан аввал ўтган ва узок умр кўрган пайғамбар. Қуръони каримда «Нух» сураси мавжуд. Қуръонда Нух исми 33 марта зикр этилган. Нух (а.с.) замонида буюк Тўфон воқеаси содир бўлган. Нух (а.с.) кема ясаб, ҳар бир ҳайвондан бир жуфтдан, барча ўсимликлардан намуна олиб, Ҳаққа имон келтирганлар билан бирга кемага чиқди ва тўфондан нажот топади. Навоӣнинг «Муҳокамат ул-луғатайн» асарида берилишича, бутунги башарият асли Нух (а.с.)нинг уч ўғли — Сом, Ҳом ва Ёфаснинг авлодларидир. Шу сабабдан Нух (а.с.)ни «Одами сонӣ» — Иккинчи Одам ҳам дейишади. *Ғазал* 1.2, 5; 196, 7; 334, 7.

ОДАМ, Одам Ато — ilk инсон ва пайғамбар. Қуръони каримда Одам Ато исми 25 оятда келтирилган. Мумтоз адабиётда, жумладан, Навоӣ шеъритади Одам (а.с.) нинг азиз ва мукаррам қилиб яратилгани, амри Илоҳӣ бўлгани сабабли фаришталарнинг унга сажда қилгани, Шайтоннинг кибр қилиб унга сажда қилмагани ва Илоҳӣ даргоҳдан ҳайдалгани зикр этилади. Шунингдек, Одам (а.с.) жуфти — Момо Ҳавво билан Шайтоннинг макрига учиб, манъ қилинган дарахт мевасини егани ва жаннатдан қувилиб ерга тушгани, тавбаси туфайли Аллоҳ таоло томонидан афв этилгани каби воқеалар ғазалиларда турли муносабатлар билан талмеҳ сифатида келтирилади. *Ғазал* 6, 1; *дебача* 13.

РУСТАМ, Таҳамтан — афсонавий паҳлавон. Каёнӣлар сулоласининг жаҳонпахлавони — Золи Зар ҳамда Кобул ҳукмдори — Меҳробнинг қизи бўлмиш Рудобанинг фарзанди. Туғилишида афсонавий Семург доялик қилган. Болалигидан унинг ҳаёти қаҳрамонликларга тўла бўлган. Тўққиз ёшида оқ филни гурзи билан уриб ўлдиради. Ўн бир ёшида бобоси очолмаган Албурз тоғидаги Оқ Қалъани фатҳ этади. Оқ дев, Аждарҳо, Аквондев, икки бошли шер каби даҳшатли махлуқлар, Комус Кашонӣ, Ашкбўс, Ҳомоварон шоҳи, Афросиёб каби енгилмас баҳодирлар ҳам Рустамнинг куч-қуввати олдида ожиз қоладилар. Билмасдан ўз фарзанди — Сухробни ўлдириб қўяди. Умри охирида Исфандиёр — Эрон тахтининг валиаҳдини ўз шаънини асраш йўлида ночор ўлдиради. Ўзи укаси Шагоднинг ҳийласи билан чоҳга тушиб, ҳалок бўлади. Рустам мумтоз адабиётда жасорат ва ботирлик, жисмоний қувват, қаҳрамонлик ва мардлик тимсоли бўлиб келган. *Ғазал таржибанд* IX, банд 9; *маснавий* VII, 8.

РАСУЛ — қаранг: МУҲАММАД. *Ғазал* 5, 7; 89, 7.

РУҲУЛЛОҲ — қаранг: ИСО. *Ғазал* 18, 3; 23, 6; 49, 5; 57, 5; 59, 1; 65, 2; 73, 4; 89, 2; 101, 3; 120, 6; 139, 4; 146, 6; 150, 5; 156, 5; 164, 4; 165, 3; 219, 5; 226, 3; 231, 5; 285, 2; 285, 2; 287, 5; 289, 2; 293, 5; 311, 4; 328, 4; 351, 4; 353, 4, 7; 374, 3; 384, 3; 388, 2; 462, 1; 463, 2; 465, 4; 471, 6; 483, 1; 486, 1; 488, 1; 501, 9; 508, 6; 558, 4; 600, 3; 605, 3; 639, 4; *маснавий* VI, 6.

САЙИД ҲАСАН — Алишер Навоӣнинг маслакдош дўстларидан бири. Умри аввалида сипоҳӣлик билан шугулланиб, умри охирини хонақоҳда ўтказган валийсифат шахс. Навоӣ «Ҳолоти Сайид Ҳасан Ардашер» асарида бу зот билан муносабатларини батафсил ёритган. *Маснавий* III, 6.

СОМИРИЙ — Мусо (а.с.) даврида яшаган сеҳргар. Манбаларда келтирилишича, Мусо (а.с.) ўттиз кунлик узлат учун Тур тоғига кетган пайтида Сомирий яҳуд қавмининг олтиларидан бузоқ ясаб, Жабраил (а.с.) отининг изидан қолган тупроқдан олиб бузоқчага дам солади. Олтин бузоқча тирик жонзотдек овоз чиқарганда яҳуд қавмининг бир қисми ушбу бузоқчага сажда қилади. Мусо (а.с.) қайтиб келганидан сўнг Сомирийнинг сеҳри ўз кучини йўқотади. Мумтоз адабиётда Сомирий сеҳр-жоду, макр ва ҳийла, охири пушаймонлик билан тутайдиган амалларнинг тимсолидир. *Ҳазал* 388, 2.

СУЛАЙМОН — исломиятдан илгари ўтган пайғамбарлардан бири. Довуд (а.с.)нинг фарзанди. Сулаймон (а.с.)нинг исми Қуръони каримда 17 марта зикр қилинган. Ўз даврида бутун ер юзининг яқка ҳукмдори бўлган. Ғайб ва шаҳодат оламидаги жамийки мавжудот — инсу жин, деву парилар, наботот ва ҳайвонот бу зотга бўйсунган. Сулаймон (а.с.)нинг қушлар тилини билиши, Сулаймон ва ҷумоли мунотараси, Исми Аъзам нақш қилинган узук қиссаси каби унинг ҳаётига боғлиқ воқеалар мумтоз адабиётимизда турли мақсад ва йўналишларда ўз ифодасини топган. *Ҳазал* 7, 7; 157, 8; 196, 7; 253, 7; 266, 2.

СУҲАЙБ — пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.)нинг яқин саҳобаларидан. Асли Рум мамлакатидан бўлган бу зот исломнинг ҳижратдан олдинги давридаёқ мусулмон бўлган. Хожа Абдуллоҳ Ансорийнинг «Қашф ул-асрор» асарида келтирилишича, исломнинг илк даврида тўрт киши дунёнинг тўрт бурчагидан Маккага келиб, дини муҳаммадийга имон келтирдилар. Булар — Суҳайб Румий, Салмон Форсий, Абу Зарр Ғифорий (Яман) ҳамда Анас ибн Молик (Мағриб). Бу ҳодиса келажакда ислом дини дунёнинг барча ўлкаларида ёйилиши, ислом — жаҳоний дин эканлигига башорат эди. *Ҳазал* 51, 4.

УЗРО — XI асрда яшаган форс шоири Унсурийнинг «Вомик ва Узро» достонидаги гўзал маҳбуба образи. *Ҳазал* 2, 6.

ФАРҲОД — Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин» достонидаги Чин ҳукмдорининг ўғли. Шириннинг севгилиси. *Ҳазал* 2, 7; 35, 4; 111, 3; 118, 5; 126, 5; 149, 5; 187, 5; 205, 6; 222, 1, 2, 3; 320, 2; 335, 4; 336, 7; 355, 3; 393, 3; 412, 6; 413, 7; 426, 5; 429, 3; 435, 6; 439, 2; 458, 7; 483, 2; 489, 4; 493, 6; 499, 1; 540, 4; 555, 3; 593, 6; 597, 2; 627, 1.

ФИРДАВСИЙ, Заҳир Форёбий — XI асрда яшаган форсийзабон шоир. Сатжуқийлар саройида хизмат қилган. Қасиданависликда моҳир бўлган. *Маснавий* VII, 8.

ФУЗАЙЛИ БАРМАКИЙ — аббосий халифа Хорун ар-Рашид замонида яшаган таниқли вазир. Адолатпарварлиги, халифага яқинлиги, ҳисобсиз бойлиги билан машҳур бўлган. Умри охирида манманликка берилган, оқибат халифа томонидан бутун уруғ-аймоғи билан қатл этилган. *Ҳазал* 276, 3.

ФУЗАЙЛИ АЁЗ — машҳур сўфий (711–803). Тўлиқ исми Фузайл бин Аёз бин ал-Масъуд ат-Тамимий. Самарқандда туғилиб, умри охирида Маккада яшаган. Имом Шофёеъга ҳадис илмидан сабоқ берган. Ёшлигида Марв ва Бистом орасидаги биёбонларда қароқчилик қилган. Тавба қилганидан сўнг тариқат йўлига кириб, етук шайх мақомига эришган. Фузайл ҳақида Атторнинг «Тазкират ул-авлиё», Жомийнинг «Нафаҳот ул-унс» ҳамда Навоийнинг «Насойим ул-муҳаббат» асарларида маълумот берилган. *Ҳазал* 376, 3.

ХАЛИЛ — исломиятдан аввал ўтган пайғамбар — Иброҳим (а.с.)нинг лақаби. Иброҳим Халилуллоҳ (а.с.) Намруд замонида одамларни тавҳид — яккахудоликка даъват қилиб, Намруд томонидан манжаниқ билан оловга ташлангани, Аллоҳ таоло амри билан олов салқинлик ва омонликка айлангани, Иброҳим (а.с.) Каъбани бино этгани каби воқеалар мумтоз адабиётимизда талмех сифатида жуда кўп ўринларда келтирилади. *Ҳазал* — 2, 8; 389, 7; 472, 5.

ХИЗР — «оби ҳайвон» (тириклик суви)ни излаб топган ва ундан ичган, пайғамбарлигига эса шубҳа бўлган кишининг номи. Одамларга йўлдошлиги билан машҳур. Хизр (а.с.)нинг исми ҳақида турли фикрлар билдирилган. Батъи манбаларда унинг исми Бикъ бин Милқондир. Қуриб қолган ўт-ўлан устига ўтирганда яшил майсага айлангани учун Хизр деб аталган.

Алишер Навоийнинг «Тарихи анбиё ва ҳукамо» асарида келтирилишича, Хизр (а.с.) Арфахшад бинни Сомнинг фарзандидан бўлиб, Зулқарнайнинг мулозимларидан биридир. Зулқарнай тириклик сувини қўлга киритиш мақсадида зулматга кирганида Хизр (а.с.) уни бошлаб борган. Ўша пайтда Илёс (а.с.) ҳам улар билан бирга эди. Аммо ушбу тириклик сувини Аллоҳ таоло Хизр ва Илёс (а.с.)ларга насиб қилди. Айрим манбаларда айтилишича, тириклик сувидан мурод илми ладунийдир. Аҳли ислом эътиқодига кўра, Хизр (а.с.) абдий ҳаётга эришган. Хожа Муҳаммад Порсо қуддиси сирруху асарларида битилишича, у Сабзаворнинг Кавк шаҳридан бўлиб, ислом динининг имом Шофёеъий мазҳабидадир. Навоий шеърлятида Хизр образи абдий мангулик рамзи, имом Шофёеъий мазҳабида, раҳнамо — пир, дарवेशлик ва руҳий ҳурлик намунаси сифатида энг кўп қўлланилган образлардан ҳисобланади. *Ҳазал* 16, 6; 24, 6; 57, 5; 74, 1; 101, 3; 165, 3; 225, 3; 249, 6; 278, 1; 334, 5; 359, 3; 370, 6; 384, 5; 387, 6; 403, 5; 488, 8; 512, 2; 529, 1; 542, 7; 577, 4; 629, 6, 8.

ХУСРАВ — сосоний ҳукмдор Хусрав Парвез. Низомий ва Амир Хусрав Деҳлавийнинг «Хусрав ва Ширин» достонидаги асосий қаҳрамонлардан бири. Навоий ғазалларида Хусрав сўзи асосан уч маънода қўлланилади: Хусрав Парвез, Амир Хусрав Деҳлавий ҳамда шоҳ (Хусайн Бойқаро). *Ҳазал* 156, 9; 282, 7; 355, 3; 540, 4; 650, 7.

ШАЙХ САНЪОН — ирфоний адабиётда кенг қўлланилган ва турлича талқин қилинган образлардан бири. Фаридиддин Атторнинг «Мантик ут-тайр» ҳамда Алишер Навоийнинг «Лисон ут-тайр» достонларида Шайх Санъоннинг ишқий моҳароаларга тўла ўтли қиссаси батафсил келтирилади. *Ҳазал* 565, 3.

ШИРИН — Алишер Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин» достонидаги гўзал маҳбуба, Фарҳоднинг севгилиси. *Ҳазал* 2, 7; 483, 2; 489, 4; 540, 4.

ШУАЙБ — Машҳур пайғамбарлардан бири. Хушеуханлиги ва беназир воизлиги сабаб «Хатийбуллоҳ» лақаби билан ҳам эсланади. Қуръони каримда Шуайб исми 9 марта зикр этилган. Навоийнинг «Тарихи анбиё ва ҳукамо» асарида келтирилишича, Шуайб (а.с.) Шом ўлкаси яқинидаги Мадян аҳолисига пайғамбар қилиб юборилади. Мадян аҳли унга бўйсунмагач, Аллоҳ таоло уларга олов ва иссиқлик балосини юборади. Шуайб (а.с.) ва унга эргашган солиҳ зотларгина бу балодан омон қоладилар. Мусо (а.с.) пайғамбарликдан аввал Шуайб (а.с.) хонадонида бир неча йил ҷўпонлик қилади, у зотнинг қизига уйланади. Шуайб (а.с.) Навоий шеърлятида кўпинча раҳнамо — пир сифатида қўлланилган. *Ҳазал* 51, 6.

ЮСУФ — қанъонлик Яъқуб (а.с.)нинг ўғли. Қуръонда Юсуф (а.с.)нинг қиссаси «энг гўзал қисса» дея таърифланади ва у «Юсуф» сурасида тўлиқ келтирилади. Юсуф (а.с.)нинг бекиёс хусни, отаси Яъқуб (а.с.)нинг унга бўлган чексиз муҳаббати, акаларининг Юсуф (а.с.)га ҳасад қилиб уни қудуққа ташлашлари ва арзимас чақа учун Миср қарвонига қўл қилиб сотиб юборишлари ҳикоя қилинади. Шунингдек, қўлиқ даврида Юсуф (а.с.) ва Миср Азизининг хотини — Зулайхо ўртасидаги можаролар, туҳмат билан зиндонга тушиши, тушларни тўғри таъбир қилиш мўъжизаси, умрининг охирида сабри ва лаёқати туфайли Мисрда азиз бўлгани, Юсуф (а.с.)дан айрилгач Яъқуб (а.с.)нинг йиғлайвериш кўр бўлгани, фарзанди Юсуф (а.с.)нинг кўйлагини кўзига суртгач отанинг кўзлари очилгани каби воқеалар мумтоз шеърият вакиллари учун битмас-тутанмас илҳом ва ижод манбаи бўлган. Умуман, мумтоз шеъриятда Юсуф гўзаллик тимсоли бўлса, Яъқуб маъшуқига нигорон ва интизор бўлган ошиқ тимсоли сифатида келтирилади. *Ҳазал 114, 2; 272, 1; 358, 1; 374, 3; 436, 3; 441, 8; 461, 9; 462, 3; 479, 4; 502, 3; 523, 1; 538, 4; 558, 4; 639, 5; мусаддас 3 банд.*

ЯЪЖУЖ, Яъжуж ва Маъжуж — фитна ва фасод уяси бўлган, Қуръонда ҳам номи зикр қилинган қавм номи. «Садди Искандарий»да келтирилишича, афғ-ангори даҳшатли маҳлуққа ўхшаб кетадиган бу қавм тинч аҳолига кўп азият етказиши. Искандар Чин халқининг илтимоси билан катта бир тўсиқ қуриб, шу тариқа инсониятни маълум вақтгача бу сон-саноксиз қавмнинг зулмидан халос қилган. *Ҳазал 209, 7.*

ЯЪҚУБ — улуг пайғамбарлардан бири. Иброҳим Халилulloҳ (а.с.)нинг ўғли — Исҳоқ (а.с.)нинг фарзанди. Яъқуб (а.с.)нинг исми кўпинча ўғли — Юсуф (а.с.)нинг бошидан ўтган можаролар билан боғлиқ ҳолда талқин қилинади. Манбаларда келтирилишича, ўн икки фарзанднинг отаси бўлган Яъқуб (а.с.) Юсуфни айрича бир муҳаббат билан яхши кўрган. Юсуфнинг акалари унга ҳасад қилиб, Миср қарвонига арзимас баҳога сотиб юбориб, қонли кўйлагини оталарига келтириб, «Юсуфни бўри еб кетди», деб ёлгон гапирадилар. Яъқуб (а.с.) уларга ишонмайди, гўзал сабр қилишдан бошқа чора топмайди. Юсуф (а.с.) фироқида уйига (бу уй кейинчалик «байт ул-аҳзон» — ғамхона, ғам уйи номи билан машҳур бўлади) кириб, кечаю кундуз шунчалик кўп кўз ёш тўқадики, алалоқибат кўзлари кўр бўлади. Юсуф (а.с.) узоқ йиллардан кейин Мисрдан ўз кўйлагини тирикligи нишонаси сифатида отасига юборади. Яъқуб (а.с.) жигарбадининг кўйлагини кўзига суртади ва кўзлари очилади. Навоий шеъриятида Яъқуб (а.с.) воқеасига ишора қилиб, ўз ёридан айро тушган ва уни соғиниб яшаган ошиқ ҳолатини тасвирлайди. «Байт ул-аҳзон» воситасида эса ғам, алам ва ҳижрон дардига мубтало бўлган ошиқ маскани назарда тутилади. *Ҳазал 462, 2; 538, 4.*

ҚОРУН — Мусо (а.с.) замонида яшаган хасис бой. Сеҳр-жоду туфайли жуда кўп бойликка эга бўлиб, Мусо (а.с.)га қарши фитна уюштиради. Мусо (а.с.)нинг дуоси туфайли бойлиги билан ер қазрига кириб кетади. Мумтоз шоирларимиз Қорун воқеасини ибратли талмех сифатида келтирадилар. Бу орқали хасислик ва очкўзликни қоралайдилар. *Ҳазал 56, 6; 97, 7; 336, 8; 476, 2; 496, 8; 573, 6; қитъа 8, 2.*

ҚУБОД — Каёнийлар сулоласига мансуб қадимий Эрон шоҳларидан бири. *Ҳазал 120, 7; 353, 6.*

ҲОФИЗ, Ҳофиз Шерозий — XIV асрда яшаб, ижод қилган улкан форс шоири. Жомий «Баҳористон» асарида Ҳофизнинг ғазалларини «эъжоз сарҳаддига яқин» деб таърифлайди. Ҳазаллари чуқур маънога эга бўлганлиги учун «Лисон ул-ғайб» (ғайб оламининг баёнчиси)

лақаби билан шарафланган. Ҳофизга 498 ғазал (айримнашрларда 620 ғазал) нисбат берилган. «Соқийнома», «Муғаннийнома», «Охуйи ваҳший» маснавийлари, қасидалар, рубоий ва қитъалардан иборат девони бизгача етиб келган. Навоий ғазалнависликда Ҳофизни ўзига устоз деб билган ва «Девони Фоний»да энг кўп унинг ғазалларига татаббуъ қилган. Шунингдек, Навоийнинг «Насойим ул-муҳаббат» асарида ҳам Хожа Ҳофиз Шерозий ҳақида маълумот берилган. *Ҳазал 287, 7.*

ГЕОГРАФИК НОМЛАР КЎРСАТКИЧИ

АДАН — Яманнинг жанубида жойлашган шаҳарнинг номи. Ўзининг қимматбаҳо дурлари билан машҳур. *Ҳазал 475, 4.*

АЖАМ — араб бўлмаган мусулмон ўлкаларнинг умумий номи. *Ҳазал 119, 9; 309, 7; 317, 7; 430, 7.*

АФРАНЖ — Ўрта ер денгизи; Европа. *Ҳазал 92, 9.*

БАДАХШОН — Помир тоғ тизмасида жойлашган Тожикистондаги Тоғли Бадахшон автоном вилояти ҳамда Афғонистондаги ўлка номи. *Ҳазал 407, 5; рубоий 50, 3.*

БАТҲО — Маккаи мукарраманинг олдинги номи. *Ҳазал 6, 7.*

БОҒИ САФИД — Ҳиротдаги боғлардан бири. *Ҳазал 127, 7.*

БОҒИ ЗОҒОН — Ҳиротдаги боғлардан бири. *Ҳазал 127, 7.*

ЗАМЗАМ — Маккаи мукаррамадаги қудуқнинг номи. *Ҳазал 6, 5.*

ЗУҲАЛ — еттинчи фалакда жойлашган сайёранинг номи. Сатурн. *Ҳазал 223, 9.*

ЖАЙҲУН — Амударёнинг бошқа номи. *Ҳазал 20, 1; 2; 403; 496, 3.*

ИРОҚ — мамлакат номи бўлиб, тарихий манбаларда Араб Ироқи ҳамда Форс Ироқи каби иккига бўлинган номда ҳам учрайди; «Шашмақом»даги мақомлардан бирининг номи. *Ҳазал 91, 9; 199, 9; 309, 7; 317, 7; 430, 7; 471, 7.*

КАНЪОН — ҳозирги Фаластинда жойлашган минтақанинг номи. Яъқуб ва Юсуф (а.с.)ларнинг ватани. *Ҳазал 114, 2; 462, 2.*

КАЎБА — мусулмонларнинг Маккадаги зиёратгоҳи. *Ҳазал 6, 4; 117, 9; 196, 5; 294, 8; 370, 6; 440, 9; 509, 5.*

КАШМИР — Ҳиндистоннинг шимолидаги воҳа ва шаҳар номи. Сеҳргарлари ва гўзал аёллари билан машҳур бўлган. *Дебача 16.*

МАДИНА — Саудия Арабистонидаги йирик шаҳар. *Ҳазал 92, 9.*

МАРВ — Хуросондаги обод ва машҳур шаҳар, ҳозирги Туркменистонда жойлашган Мари шаҳри. *Ҳазал 637, 1.*

МОЗАНДАРОН — Эрондаги вилоят номи; ўрта асрларда Табаристон воҳаси ҳам шундай номланган. Астробод шаҳри бу минтақанинг маъмурий маркази ҳисобланган. *Ҳазал 86, 7; 637, 1.*

РАЙ — Эрондаги шаҳар номи. *Мусаддас XI, 2.*

САМАРҚАНД — Ўзбекистондаги қадимий шаҳар номи. *Мухаммас XIII, 2.*

СИПОҲОН — Исфаҳон, Эрондаги шаҳар номи; «Шашмақом»даги куйлардан бирининг номи. *Мусаддас XI, 2.*

ТУС — Эрондаги шаҳарнинг номи. *Қитъа 45, 1.*

УММОН — ҳозирги Арабистон денгизи. *Ҳазал 95, 4; 407, 6; 529, 3.*

ХУРОСОН — шарқдан Мовароуннаҳр, ғарбдан Кўҳистон билан туташган минтақа номи. *Маснавий X, 3.*

ХЎТАН — Қошғар минтақасига кирувчи, киндигидан мушк ажратувчи жайронлари билан машҳур воҳа ва шаҳар. *Ҳазал 264, 1; 520, 3; 623, 5.*

ҚОФ — афсонавий тоғ номи. *Ғазал* 133, 6; 194, 6; 465, 5; *маснавий* IX, 3.
 ҚУЛЗУМ — Қизил денгиз. *Ғазал* 95, 4.
 ЧИН — Хитой мамлакати ва унинг маркази шундай ном билан аталган. *Ғазал* 231, 2; 505, 5; 650, 3; *рубойи* 129, 2.
 ЯМАН — Арабистон ярим оролининг жанубидаги мамлакат номи. *Ғазал* 21, 4.
 ЯСРИБ — Арабистондаги Мадинаи мунаввара шаҳрининг қадимий номи. *Ғазал* 6, 8.
 ХИНДИСТОН — Осиёнинг жанубида жойлашган мамлакат. *Ғазал* 167, 5.
 ХИЖОЗ — Арабистон ярим оролидаги (Макка ва Мадина шаҳарлари жойлашган) минтақанинг номи. *Ғазал* 91, 9; 199, 9; 213, 7; 309, 7; 317, 7; 430, 7.
 ХИРИЙ (Хирот) — Хуросоннинг маъмурий ва сиёсий маркази бўлган обод шаҳар, теурийлар пойтахти. *Ғазал* 91, 9; *маснавий* XIII, 2.

ЭТНИК НОМЛАР КЎРСАТКИЧИ

АРАБ — *ғазал* 45, 6; 89, 6.
 БАРЛОС — *ғазал* 262, 7.
 ГАБР — *ғазал* 282, 10.
 ЖУХУД — *ғазал* 116, 4; 282, 10.
 ЛЎЛИ — *ғазал* 140, 8; 451, 6; 578, 5.
 ТАРХОН — *ғазал* 262, 7.
 ТУРК — *ғазал* 213, 5; 441, 6; 481, 5; 499, 5; *маснавий* VII, 4.
 ТАРСО — *ғазал* 282, 10.
 ХИТО — *ғазал* 641, 8.
 ЎЗБАК — *ғазал* 240, 4.
 ХИНДУ — *ғазал* 24, 1; 58, 7; 116, 3; 197, 5; 312, 3; 374, 7; 444, 4; 510, 2; 528, 2; 578, 1; 623, 5.

АЙРИМ СЎЗ ВА ИБОРАЛАРНИНГ ТАСАВВУФИЙ ТАЛҚИНЛАРИ¹

А

Абр (булут) — тасаввуф истилоҳида ортиқча ҳисобланган ҳижоб (парда); у бандлик ва раббонийлик пардасидир; жидду жаҳд билан мушоҳада мақомига етишишга сабаб бўлган ҳижобдир. Шунингдек, нафсоний зулмат афюллари ва руҳоний малакалардан ҳосил бўлган қалб ҳижоби. Бу ҳижоб — зотий ва асмоний тажалли офтобини мушоҳада қилишга монелик қилади.

Абру (қош) — Илоҳий зотни тўсиб турадиган илоҳий сифатлар. Ва вужуд олами бу сифатлардан раванқ, гўзаллик ва жамолга эга бўладилар. Навоий ёзади:

Қошинг меҳробини васл аҳли этмиш қиблайи мақсуд,
 Бошим юз қатла урсам ерга ҳажрингдин манга не суд.

(«Ғаройиб ус-сугар», 117, 1)

¹ Биз ушбу изоҳларда сўзларнинг асосан тасаввуфий маъноларига эътибор қаратдик (нашрга тайёрловчилар).

Авбош — гуноҳу савобнинг ғамини емайдиган киши.

Алойиқ (алоқалар) — толибларни мурод ва мақсадлардан йироқлаштирувчи сабаб ва муносабатлар.

Арш — айвон, осмон, тахт. Айрим манбаларда таъкидланишича, Арш тўққизинчи кўкдир. Арш бутун оламларни бағрига олган мунаввар бир борлиқ — кулли макон. Арш сўфийлар тасаввурида борлиқ ва вужуддир. Арш «нафси кулл» ҳам дейилади. Арш қоиотнинг муаззам руҳи бўлиб, тажаллий манбаи, яъни илоҳий қудрат намунаси. Навоий ёзади:

Суфийи олами қудсий сену асҳоб русул,
 Арши аъло келиб ул хайл учун хонақажинг.

(«Ғаройиб ус-сугар», 339, 4)

«Арши муалло», «Арши Раҳмон», «Арши илоҳий», «Арши Яздон», «Фалаки аъзам» — булар Аршга қўйилган номлардир. Қалб ўзининг сир-синоати, азамати ва файз мазҳари бўлгани учун Аршга, Каъбага қиёсланади.

Асмон ҳусно — АЛЛОҲу таолонинг гўзал исмлари. Навоий орифона ғазалларида ва «Хамса» дostonларининг ҳамд ва муножот қисмларида асмон ҳуснони зикр қилади, уларни турли ният ва мақсадларда қўллайди. Асмон ҳусно ҳақида Қуръони каримнинг бир қанча оятларида хабар берилган: «АЛЛОҲнинг гўзал исмлари бордир. Бас, Уни ўша исмлар билан чорланглар (ёд этинглар)» (Аъроф: 180). Ёки (Эй Муҳаммад алайҳиссалом), айтинг: «АЛЛОҲ, деб чорлангиз ёки Раҳмон — Меҳрибон, деб чорлангиз. Қандай чорласангизлар-да (жоиздир). Зеро, у Зотнинг гўзал исмлари бордир» («Исро» сураси, 110-оят). Бу исмлар, асосан, тўқсон тўққизтадан иборат дейилади.

Ақли кулл — Жабраил алайҳиссалом, нури муҳаммадий, Арши азим ёки тугал ва комил ақл назарда тутилади.

Аҳли дил, аҳли фақр, аҳли ҳол — валийлар; тариқатда ҳол ва мақомларга эришган кишилар.

Б

Баҳо — ориф АЛЛОҲга оид ҳақиқатлар билан ўзида мавжуд нарсалардан кечади ва бақобиллоҳ мартабасига эришади. Бу мартабада башарий иродада илоҳий ирода ва сифатлар намоён бўлади.

Бел — сайри сулук пайтида онинг ва маъшук ўртасида содир бўлиши муҳаққақ бўлган нозик сирлар. Нозик бел — нозик сир ва ҳақиқатлар. Ўртада бошқа пардалар қолмаган пайтда солиқнинг борлиқ, мавжудлик пардаси тунунилади.

Боди сабо — руҳоният машриқидан эсадиган раҳмоний нафас.

Ботин — солиқнинг сийрати, руҳи ва ички олами.

Бут — маъшук, мақсад ва матлаб; бошқа бир талқинга кўра солиқ қалбида зоҳир бўлувчи нозик маънолар. Навоий ёзади:

Ул бут ғамидин кофири ишқ ўлғали кўнғлум,
 Жон ришталарин жамъ қилиб боғлади зуннор.

(«Наводир уш-шабоб», 182, 5)

Бутхона — лоҳут илмидан ва аҳадият зотининг мазҳаридан киной.

Буткада, бутхона, шаробхона, дайру харобот ва маъно олами — зикр ва Ҳақ ошиқларининг мажлислари ҳамда комил орифнинг ботини.

Бўса — руҳнинг жисм билан лаззатланиши ва давомли муроқаба. Навоий ёзади:

Бош кўяй дедим оёғи туфроғига деди: кўй,
Бўса истаб лаъли рангин сўрдум эрса, деди: ол.

(«*Ғаройиб ус-сигар*», 385,3)

Бўса, канор ва ғамза — солиқнинг мақом ва даражасига кўра воқеъ бўлувчи файз ва ботиний жазба.

В

Важд — ишқ ва муҳаббат. Ошиқ қалбида табиий бир равишда туғиладиган илҳом, сурур ва тажаллийлар. Ҳужвирий «Важднинг моҳиятини изоҳламоқ имконсиздир. Зеро, важд ҳақиқий кўриш (кашф) дағи аламдурки, аламини қалам билан тасвирлашнинг имкони йўқ», дейди.

Важҳ — Ҳақ зотининг файз етказувчилик сифати. Файёз.

Васл — Маънуқи азал ишқига тамоман ғарқ бўлмоқ; ўзликдан кечиб Ҳаққа ёр бўлмоқ, ваҳдат завқи. Васл масаласида сўфийлар бир хил ақидада эмаслар. Улардан айримлари АЛЛОҲ ҳар ерда ҳозир ва нозир бўлишини кўзда тутиб, васлга юқоридаги мазмунни бермайдилар. Баъзилари эса илоҳий сирлардан воқиф бўлгач, ўртадаги ларда кўтарилиб, инсон Ҳақ васлига эришади, деб ишонадилар.

Ваҳдат, ваҳдоният — АЛЛОҲ таолонинг ягоналиги.

Ваҳдат майи — АЛЛОҲнинг ягоналигини ҳис қилиш маърифатига эриштирадиган илоҳий май, Ҳақ ишқи ва жазбаси.

Вафо — Ҳақнинг азалий инояти ва марҳаматидир.

Висол — ваҳдат мақоми. Тариқат машойихларининг таъкидлашича: «Манозил ул-вусли ло юқтау абад ул — абад фил умрил касирид дунявий» (*Маъноси*: Васл манзилларини абадул-абад дағал дунёвий умрда босиб ўтиб бўлмайди).

Ворид (воридот) — солиқнинг ихтиёрига боғлиқ бўлмаган равишда қалбда юзага келадиган маъно, илҳом ва файз.

Воҳид — тенги, шериги йўқ ягона Зот, асмой ҳуснодан бири.

Вужуд — Ҳақ вужудига айтилади. Вужудни нафй ва исбот қилиш, яъни бутун борлиқ абадийлигини инкор қилиб, Ҳақ вужуди боқийлигини исбот қилмоқдир. Бу зикр пайтида ўзига хос сўз ва ҳаракатлар орқали амалга ошади. Тариқатда бунини «нафйи исбот» дейдилар.

Г

Гармий (иссиқлик) — муҳаббат ҳарорати.

Гарди пой — оёқ чанги, губори. Сўфийлар ўз жисмларини чангга тенглаштирганлар.

Гесу (ўрилган соч) — солиқни талаб йўлида Ҳаққа етказадиган ип-арқон; висол ва боғланишни талаб қилиш йўли, ғайб олампдан иборат бўлган мутлақ жамол ва Ҳақ дийдори.

Гулгун чехра — комил ориф қалбида порловчи мутлақ тажаллий; уйқу ё беҳушиқда молладан таниқарида бўлган тажаллийёт.

Д

Дайр — ориф ва авлиёлар мажлиси; хонақоҳ ва инсоният олами.

Дарвеш — нафсининг ҳавойи орзуларидан қўл ситтаб, моддий борлиқдан кечган, дунёвий лаззатларни тарк этиб, ҳақиқат йўлига кирган Ҳақ ошиғи. Сўфий, девона, қаландар каби атамалар ҳам баъзан дарвеш маъносида қўлланади. Дарвешлик, тасаввуфнинг ўндан зиёд тариқатлари асосида турган энг юксак ҳол, ўзига хос гўзал маслак ва ҳуррият мақомидир. Яссавий «*Фақрнома*»сида таъкидлайди: «Ҳар ким дарвешлик даъвосини қилса, аввал Ҳақ амрига бўйинсуниб, шариат амри билан бўлғай. Ва ботил ишлардин ва бидъат ишлардин парҳез қилғай, кеча қиём бўлмагунча, кундуз хизмат қилмагунча, шайхлик даъвосини қилса, ботил турур».

Дарвешларга яқинлик — нафсу ҳаволан йироқлашув демак. Дарвешлар суҳбатини тинглаш Ҳақ сирларидан огоҳликдир.

Хожа Баҳоуддин Нақшбанддан: «Ўзгаларнинг кўнглидагини билиб олиш дарвешларда қандай пайдо бўлади?» — деб сўралганида, «Кўзи очиклик ва англаб олиш фаросат нури орқали бўлиб, Ҳақ субҳонаху таоло бунини дарвешларга ато қиладики, «*фаиннаху янзуру би нуриллаҳи*» — «Чунки у (яъни, дарвеш) АЛЛОҲнинг нури орқали боқали», деб жавоб қайтарган эканлар.

Даҳан (огиз) — махфий сир. Инсоннинг фаҳм ва ваҳмидин пок ва муқаддас бўлган мутақаллимлик сифатидир. Калом (сўз)нинг асрор ва нозик маъноларига ишора қилиниб, огиз тор ва кичикликда зарра ва нуқтага танибих қилинади. Навоий ёзади:

Нукта дуррию камар лаъли эрур бас турфақим,
Бел анга маълум эмас, маълум эрурки йўқ огиз.

(«*Наводир уш-шабоб*», 207,5)

Дил (қалб) — илоҳий хитобнинг, маърифат ва ирфоннинг мазҳари. Орифлар тилида илоҳий сирлар макони ва маҳзани бўлган жой. Ва яна «нафси нотиқа» маъносида ҳам келади. Руҳ ва нафс орасидаги мужаррад нуруний жавҳардир. Ҳақимлар уни нафси нотиқа дейдилар.

Қалб икки хил маънода қўлланади: 1. Инсон сийнасининг чап томондаги аъзоси. 2. Инсоннинг чап сийнасидан икки бармоқ пастда жойлашган руҳоний латифа, раҳмоний файз ва нур нозил бўладиган, тажаллийга мазҳар жойдир. Тасаввуфдаги «Дил назаргоҳи Ҳақ» деган таъриф ёки «Мўминнинг қалби — АЛЛОҲнинг Арши» деган ҳадис, шунингдек, «Ер-осмонга сизмадам, мўминнинг қалбига сиздим», деган ҳадиси қудсийлар инсон қалбининг илоҳийлиги ва имкониятларининг чексизлигидан дарак беради. Бироқ илоҳий таважжуҳ, зикр, фикр ва саодатлар билангина бу қалбнинг сир-синоат ва имкониятлари юзага чиқади. Сўфийлар қалб деганда айнан шу руҳоний латифани назарда тутганлар.

Қалбнинг атвори, табақоти еттидир: 1. Садр — кўкрак, ислом жавҳарининг ўчоғи. 2. Қалб — юрак, имон жавҳарининг ўчоғи. 3. Шигоф — халқни севиш, халқ учун куйиниш жойи. 4. Фуод — кўнглининг мушоҳада маскани. 5. Ҳаббат ул-қалб — Ҳаққа қаратилган муҳаббат макони. 6. Сувайдо — ғайбий мукошафа жойи. 7. Муҳжат ул-қалб — илоҳий нурлар тажаллий қиладиган жой.

Дилбар — орифлар тилида тажаллийёт вақтида кўнглини файзли ва нурафшон қиладиган нарсатга дилбар дейилади.

Дилдор — дилга ором берувчи, кўнгил овловчи, кўнгилли, севгили, маҳбуба, ёр. Тасаввуфда АЛЛОҲ, расулulloҳ саллalloҳу алайҳи васаллам ва улуғ зотлардан киноя.

Дўст — АЛЛОҲ, Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васаллам ва муршиди комиллар ва бошқаларга дўст деб мурожаат этилади.

Ж

Жавр — солиқни сулукдан ва сулук мақомларига юксалишдан тўсиб қолиш; қаҳр сифатининг зуҳур этиши.

Жазба — банда сатъ-ҳаракат қилмасдан Аллоҳнинг инояти билан Аллоҳга қурбат ҳосил қилишидир; Аллоҳнинг лутфи билан руҳнинг севинч, сурур ва ғайрат туфайли юксак мақомга кўтарилиши, ортиқ даражада ҳаяжонга берилиши, ўзлан кечиш ҳоли.

Жазба икки турлидир: а) ҳафий жазба — ошиқнинг Ҳақни севиши; б) жамъий жазба — Ҳақнинг ошиқни севиши. Жазбанинг бош шарти истезоддирки, у АЛЛОҲ томонидан ато этилади. Солиқда истезод ва қобилият бўлмаса, фақат риёзат ва ипгилиш билан Ҳаққа яқинлаша олмайди. Сайри сулукнинг бошланғичи жазбанинг ниҳояси ҳисобланади.

Жалол — улувлик, буюклик, азамат. АЛЛОҲнинг буюклик, иззат, кибриё ва қаҳрга далолат қиладиган васфлари. Маъшукнинг ошиққа мутлақо муҳтож эмаслигини изҳор этиш, ошиқнинг гурурини синдириб, ўзининг қаршисида нақадар чорасизлигини исботлаш. Солиқни «мен»лик даввосидан халос этгувчи илоҳий тажаллийлар. Жалол — Ҳақнинг кўз ва назардан пинҳон ҳайбати.

Жамол — ҳусн, гўзаллик; чирой. АЛЛОҲнинг лутфига ва раҳматига сабаб бўлган сифатлари; Ҳақ тажаллийси; жамол — АЛЛОҲнинг марҳаматига далолат қиладиган васфлари. Ҳақнинг лутфу эҳсон ила қилган тажаллийси; жамол — маъшук ошиққа ҳожатманд эмаслигини кўрсатиш учун камолиятини зоҳир қилиши.

Жафо — солиқ қалбини маърифат ва мушоҳададан тўсувчи ҳолат; маҳбубнинг бевафолиги.

Жилва — ноз, истигно, гўзалнинг кўнгилни фатҳ этувчи ҳоли ёхуд чиройли ҳаракатлари. Сулук аҳлининг кўнглида порлаган илоҳий нур. Бу нурдан ошиқларга ошуфталик, телбалик, мастлик кайфияти етади.

Жон — инсон руҳи, раҳмоний нафас ва Ҳақ тажаллийети. Ва яна воҳидият ва жабарут оламида илоҳий тажаллийдан зоҳир бўлган аъёни собита ва ҳақиқатлар.

Жом — қадаҳ. Орифнинг маърифат бодасига тўла дили ва аҳволи. Баъзилар жом — бадан, жисм баданни тозаловчи, софловчидир, дейдилар. Зотан, комил ориф илоҳий бода жомидан ичади ва тавҳиддан сармаст бўлади. Соғар, суроҳи ва мино атамалари ҳам ориф қалбини англатади. Қалб — хумхона, майхона ва майкада иборалари билан ҳам таъбир қилинади. Мастлик деганда, ишқнинг чулба олиши, ботиний ва зоҳирий сифатлар, маърифат сархушчилигига гарқ бўлиш назарда тутилади. Навоий ёзади:

Дайр аро хуш аҳли расво бўлғали, эй мугбача,
Жоми май тутсанг, мени девонадин қил ибтидо.

(«Ғаройиб ус-сугар», 1,5)

Жоми илоҳий — орифни сармаст қиладиган муқаддас илоҳий тажаллий.

Жоми май — шайхнинг маърифат бодасига тўла қалби ва Ҳақ нурининг тажаллийси.

Жоми жаҳоннамо — комил инсон ва Ҳақ эранларининг ботини.

Жоми Жам (Жамшид), жоми жаҳоннамо — Жамшид жоми. Алишер Навоий «Тарихи албиё ва ҳукамо» асарида Жамшид салтанатининг тараққиёти ва таназули ҳақида маълумот берган. Ирфоний адабиётдаги «жом шароби» илоҳий сирларни ошкор қилиши

билан «жоми жаҳоннамо»га қиёс қилинган. Мутасаввифлар ғайб асроридан воқиф қалбни ҳам «жоми жам»га ўхшатишган. Солиқ бу «жоми жаҳоннамо»га назар солиб, унинг сирларидан огоҳ бўлади ҳамда қалбини гурур ва ўзлигидан халос этиб, дўст ишқи билан лиммо-лим тўлдиреди.

Жунун — телбалик, жиннилик. Илоҳий ишқдан сармастлик ҳоли. Ҳамма нарсани унутиб, фақат Ҳақ дийдорини исташ.

З

Завқ — ишқ лаззати ва унинг ошиқда мавжудлиги. Муҳаббат чакмоғининг порлаши пайтида солиқнинг Ҳақни зоҳир ва мушоҳада қилишидаги илк ҳолат ва даражаси. Бу мушоҳада — мушоҳада қилувчининг завқ ва машрабита кўра юксак ё паст даражада бўлади. Завқ қанчалик бузуқ хилт, аралашмалардан соф бўлса, мушоҳада этилувчи зотни идрок қилиш, васл ҳаловатини туйиш ва кўриш лаззати шу қадар мусаффо ва тоттироқ бўлади. Заққ — ҳузур, лаззат. Илоҳий тажаллийларнинг бошланиши. Ҳақ ишқидан етадиган ирфон нури.

Зақан (запах, зақан, запахлои) — бағбақа. Тасаввуфда солиқнинг табиатига мувофиқ ва уйғун бўлган иш; илоҳий тажаллийлар пайтида юз берадиган теран мулоҳаза дамлари; жамол мушоҳадаси бўлган лаззат мақоми.

Зикр — эслаш, хотирлаш, АЛЛОҲга яқинлик қилиш мақсадида айтиладиган вирд ва дуолар. Тариқатда бандани АЛЛОҲга яқинлаштирувчи энг осон ва самарали йўл бу зикр қилишдир. Қуръони каримнинг саксондан ортиқ ерида АЛЛОҲни зикр қилиш буюрилади. «Аҳзоб» сурасининг 41-42-оятларида шундай амр қилинади: «Эй мўминлар, АЛЛОҲни кўп зикр қилинглар! Ва эртаю кеч у Зотни поқлаб тасбеҳ айтинглар».

Бир ҳадиси шарифда келтирилишича: «Жаннат аҳли ҳеч нарсадан афеусланмайдилар, фақатгина дунёда зикрсиз ўтказган вақтларидан афеусланишади». Зикр барча тариқатларнинг асли, асосидир. Ҳақ тариқатнинг, дарवेशликнинг зикрсиз қарор топиши мумкин эмас.

Зикр — инсонларни ҳақиқий тавҳидга эриштирадиган машаққатли ва завқли йўл. У камолот мақомларининг ўзаги ёки тамали сифатида тасаввуф оламида хос мавқе ва аҳамиятга эга. Зикр дил, фикр ва туйғуни АЛЛОҲга йўналтириш, АЛЛОҲ билан мукам-мал шуурий, зеҳний мулоқот қилишдир. Тасаввуфда зикр икки қисмга ажратилган: бири «зикри омма», иккинчиси «зикри хос». Зикри омма савобни қўлга киритмоқ нияти билан амалга оширилади, аммо, зокирнинг табиатидаги ёмон хислатлар (кибр, гурур, риё, ҳирс, ғазаб, қаҳр, макр) бутунлай барҳам топмаган бўлади. Хосларнинг зикрида нафе тамоман маълуб этилади, қалб маърифат ва муҳаббат нурларидан ёришиб, тилда ҳам, дилда ҳам АЛЛОҲ исми ва ишқидан бошқа ҳеч нима қолмайди.

Икки хил зикр мавжуд: зикри хуфий — яширин, пинҳона зикр ва зикри жаҳрия — очик, овоз чиқариб айтиладиган зикр.

Зот — ўз, жавҳар, бирор нарсанинг асли, асоси. Сўфийлар ақидаси бўйича, АЛЛОҲ ўз зотида қоим, коинотда мавжуд ҳар қандай борлиқ Тангри сифатларининг зуҳури, сифатлари эса уш зотнинг тажаллийсидан иборат.

Зоҳид — дунёвий ишлардан юз ўгириб, тоат-ибодат билан машғул бўлган киши. Ҳожи Бектоши Валининг таърифига кўра, «зоҳидларнинг асли оташдандур ва улар тариқатта мансубдурлар». Зоҳидларнинг мақомлари ибодат, кўрқув, умид ва «Илм ал-яқийн»дир. Баъзи зоҳидлар шариатнинг зоҳирини ушлаб, ботинидан беҳабарлиги учун ҳам танқидга нишон бўлган. Навоий шеърларида ҳақиқий зоҳидларни эмас, риёкор, ишқсиз ва ихлоссиз зоҳидларни танқид қилган.

Зуннор — ишқ йўлида садоқатли бўлмоқ; маъшукқа хизмат ва итоат этиш учун астойдил бел боғламоқ; баъзи ўринларда дунёга кўнгли бермоқ ва «мен»лик даъвосини илгари сурмоқ маъносида ҳам келади. Навоий ёзади:

Дайр пири хидматиға, эй кўнгул, бел боғладинг,
Балким ушбу боғламоққа бор эди зуннор шарт.

(«Наводир уш-шабоб», 281,6)

Зулф — Зулфнинг тасаввуф адабиётида бир қанча маънолари бор. Жалолий тажаллий ва тариқат мушкilotлари; мутлақ жамол ваҳдатининг тўсилишига сабаб бўладиган жамолий тажаллий ва жалолий сифат; зулф — яширин моҳиятдурким уни англаш ва идрок қилишга ҳеч ким қодир эмас; оламнинг ғаройиб суратлари; йўқлик олами.

Зулф — ваҳдат мартабаси ва АЛЛОҲ таолонинг зотидурки, унинг сир-синаотиға етмоқ мумкин эмас. Зулф — ғайбий ҳувийят. Шунингдек, зулф қудрат ва жамол тажаллийсининг сифати бўлиб, у ваҳдатга тўсиқдир. Ва сўфийлар истилоҳида зулф тугал, бўлак нарсалар — ақл ва ҳис билан идрок қилинадиган нарсалар, арвоқлар ва жисмлар, жавҳар ва аразларнинг даража-мақомлари имкониятидан киноядир.

Зулф — куфр зулматида ҳам киноя. Тасаввуфда зулфнинг узунлиги, беқарорлиги, ғажаклиги, ҳамлиги, паришонлигининг ўзига хос маънолари бор. Айтайлик, зулфнинг ҳамлиги — илоҳий асрор демак. Унинг узунлиги — борлиқ мавжудотнинг кенглиги. Беқарорлиги — оламнинг ўзгарувчанлиги ва ҳоказо.

XV асрнинг биринчи ярмида яшаб ўтган мавлоно Атоий бир байтида:

Ҳар маърифатки, шайх ани таҳқиқ сўзи дер,
Билмас муники, маънийи ул — зулфу хол эрур, —

деб тасаввуфдаги «зулфу хол» атамаларининг илоҳий маърифат ва ҳақиқатларга ишора қилувчи рамзий маънолари борлигини таъкидлайди.

Зулф ғажаги — илоҳий сирларнинг махфийлиги; тариқат мушкilotлари; шаҳодат (кўз билан кўриладиган, мавжуд) оламида илоҳий асрорнинг пинҳонлиги.

Зулф ҳалқаси — илоҳий борлиқлар ва ашёларнинг айри-айри ҳолдаги мартабалари.

Зухд — парҳез қилмоқ, яъни дунёга илтифот этмасдан тоат-ибодат ила кун кечирмоқ. Асл зухд — АЛЛОҲга маъқул нарсаларни севмоқ. Тангри тақиқлаган нарсалардан ҳазар этмоқ. Расулуллоҳ (с.а.в.) шундай дейди: «Дунёда зухдни таржих этки, Мавло сени севсин ва носнинг (инсонларнинг) қўлидагиларга илтифот этмагилки, нос ҳам сени севсин».

Аҳмад ибн Ҳанбал зухднинг уч мартабаси борлигини айтади. Биринчиси — авом зухди. Бу — ҳаромни тарк этмоқ. Иккинчиси — ҳавос зухди. Бу — ҳалолнинг ҳам заруриятдан ортигини тарк этиш. Учинчиси — аҳас зухди, яъни АЛЛОҲдан бошқа ҳаммасини тарк қилмоқ.

И

Имон — Аллоҳнинг бирлиги ва Муҳаммад алайҳиссаломнинг пайғамбарлигини тил билан айтиб, дил билан тасдиқлаш. Қалб ва вужудни бирлаштирувчи, эзгу амалларга бошловчи илоҳий ҳол.

Иелом динида, АЛЛОҲнинг мавжудлиги, бирлиги, фаришталарга, Муҳаммад пайғамбар (с.а.в.) АЛЛОҲнинг элчиси эканига, Қуръонга, ундан олдин нозил этилган

диний китобларга, охират кунига шубҳасиз ишонган, намозини қанда қилмаган, рўза тутган, ҳажга берган, закот берган киши мўъмин, яъни имонли киши дейилади. Имоннинг туб моҳияти ва бош асоси Қуръони карим оятларида белгилаб берилган. Масалан, «Нисо» сурасининг 136-оятда шундай дейилади: «Эй мўъминлар, АЛЛОҲга, унинг пайғамбарига, нозил қилган Китобиға ҳамда илгари нозил бўлган китобларига имонингиз комил бўлсин. Кимки АЛЛОҲга, фаришталарига, китобларга, пайғамбарларга ва охират кунига ишонмаса, демак, у жуда қаттиқ адашибди».

Диний ва тасаввуфий адабиётларда имон икки қисмга ажратилган: тақлидий имон ва таҳқиқий имон.

Тақлидий имон — ота-боболари, дин вакиллари ва муҳит таъсирида юзага келган имон бўлиб, бунда тақлид қилиш, эргашиш жиҳатлари устуворлик қилади.

Таҳқиқий имон — имонга оид барча масалаларни далил ва тафсилот, талаб ва қонуниятлари билан билмоқ, сўзсиз унга амал қилмоқдир. Бу имон инсонни ҳар қандай шубҳа, қўрқув, гуноҳ, фалокат ва ожизликдан муҳофаза этувчи илоҳий қудрат манбаи ҳисобланади.

Илҳом — илоҳий файз йўли билан қалбда пайдо бўладиган маъно ёки ҳақиқатлар.

Иксир — мис, қалай каби қиммати паст маъданларни олтинга айлантириш ҳамда барча касалликларни дафъ қилиш хосиятига эга деб ишониш фаразий кимё «илми»; Тасаввуфда камолга эришган улут зот (пир) нинг назари, таъсири; фавқуллода таъсир кучига эга бўлган нарсалар: масалан, ишқ, ошиқлик.

Ирфон — кашф ва илҳом билан ҳосил бўладиган билим. Маънавий ва ички тажриба орқали эришиладиган завқий илм.

Исми аъзам — Худонинг энг улут исми.

Истиқомат — тўғри, дурустлик. Шариатга, диний амрларга тўла рўоя қилиш. Сўфийлар «Энг буюк каромат, бу — истиқомат», деганлар ва кароматга эмас, истиқоматга эътибор қаратганлар.

Ишорат — илоҳий маънога дахлдор бўлгани боис сўз билан изоҳланмайдиган ва сўзловчи сир сақлайдиган ҳақиқатлар. Ишорат — фақат аҳли илмнинг улуглари идрок қила оладиган бир нарсадир. Тасаввуф тили — ишорат тили, дея эътироф этилганлиги учун Абу Али Рўзборий: «Бизнинг илмимиз ишорат эрур. Иборага кўнғач, ғойиб бўлур», дейди.

Ишқ — Ҳақнинг зуҳурига сабаб бўладиган дастлабки сифат. Тасаввуфда Ҳусни Мутлаққа бўлган шиддатли севги. Ҳақнинг бошланғичи ва охири бўлмаганидек, Ҳақ тажаллийсининг ҳам ибтидо ва интиҳоси йўқдир. Унинг зоти ҳар жойда зоҳир эрур. Ишқ АЛЛОҲдан ато этилган раҳмоний бир улфат. Улфатдошлик туйғуси эса ҳар бир руҳ соҳибига хос. Навоий ёзади:

Ҳавоий ишқинг аро ўзга оламим бордур,
Ки ашқим анжум эрур, оҳ дуди афлоким.

(«Ғаройиб ус-сурар», 425,4)

Ишқ икки хилдир: ҳақиқий ва мажозий. Ҳақиқий ишқ — Аллоҳга, мажозий ишқ эса АЛЛОҲ яратган нарсаларга, одам ва олам гўзаллигига ошиқлик эрур.

Ёр, дилбар, маҳбуб, санам, дўст — бу сўзлар орқали Аллоҳга, Муҳаммад алайҳиссаломга, муриди комилга ва кўнгилга яқин кишиларга хитоб қилинади. Шунингдек, бу сўзлар воситасида сифотий тажаллийга ҳам ишора этилади.

Кабоб — Ҳақ тажаллийси учун қалбни парвариш қилиш.

Кави — бор бўлиш, бирор-бир нарсанинг борлиги. Бутун мавжудот.

Калисо — наслонийлар ибодатхонаси. Тасаввуфда — ҳайвоний олам.

Камол — етишганлик, қусурсиз ва камчиликсиз бўлиш, камоли мутлақ; илоҳий камол; комил инсон, валий, мурид, намунали инсон, ўрнак инсон, қутб, ғавс, ғавси аъзам, қутб ул-ақтоб.

Каромат — АЛЛОҲнинг лутфи билан солиҳ ва тақводор бандалардан содир бўладиган хариқи одат — ғайритабиий ҳодисалар. Каромат иккига бўлинган: биринчиси — каромати кавний. Иккинчиси — каромати илмий. Булар «кавий» ва «ҳақиқий» деб ҳам аталган. Кавний кароматлар — қисқа фурсатларда рўй берадиган фавқулодда ғайритабиий ҳодисалар. Масалан: ҳавода учмоқ, денгизда юрмоқ, қушга ўхшаб парвоз қилмоқ ва ҳ. Ҳақиқий каромат эса — илм, ирфон, маърифат, ибодат, ахлоқ ва инсонликдаги устунлик ва шу устунликдан юзага келган турли шакллардаги ҳодисотлар. Тасаввуф аҳлининг эътиқодига қўра, асл каромат — каромати илмий ҳисобланади. Шунинг учун ақл ва маърифатнинг кучига ишонган одамлар каромати кавнийга иштибоҳ билан қараганлар.

Кашф — ҳис ва ақл йўли билан идрок этиш мумкин бўлмаган ҳақиқатларни қалб кўзи ила кўриш; парда ортидаги ғайбий ҳусусиятлар ва ҳақиқий нарсаларни кўриб, уларни ҳис қилиб, улар сирдан воқиф бўлмоқлик; илҳом ва Аллоҳдан келган илм. Валилар кашф соҳибларидир. Тасаввуфда: кашфи назарий, кашфи нурий, кашфи илоҳий, кашфи руҳоний, кашфи маънавий, кашфи мужаррад, кашфи мухайял, кашфи хавотир, кашфи замойир, кашфи аҳволи қубур ва кашфи аҳволи қулуб каби тушунчалар мавжуд.

Каъс — қалаҳ. Мақсадга интилаётган солиқни маст қилган ваҳдат шаробининг қалаҳи. Шароб зоҳир бўлса, коса мазҳардир. Севги қалаҳи; солиқнинг сирри; ошиқнинг қалби.

«...Кунту канзан...» — ҳадиси қудсийдан олинган ибора. Ушбу ҳадиснинг тўла таржимаси шундай: «Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: Ҳазрати Ҳақ субҳонаху ва таоло айтди: «Мен бир гўшаи қаноатда ёшуредуг ганж эрдим. Мани Тангрилимни ҳеч ким билмас эрди. Ўз қудратимни билдирмакни дўст тутиб, қамуғ оламни халқ қилдим. Мени бирлигимга иқрор қилсулар деб». (Рабғузий. «Қисасул анбиёи туркий». Тошкент. 1898. 3-бет.)

Кофир (Куффор) — динсиз, ишонмайдиган, инкор этувчи, гайридин. Мажозан: раҳмсиз, бенарво ёр; сўфийлар истилоҳида кофир — ваҳдат оламидаги якраглик. Мақоми тафриқа, айри оламда бўлган киши. Габр ва кофир (кофирбачча) — ваҳдат оламидаги садоқатдурким, қалб мутлақ мосиводан юз ўтириб, фано зулматидан жой олган бўлади.

Куфр — зулматга ишора.

Кўнгил — қалб ва дил маъносида ҳам келади. Кўнгил ишқу муҳаббат ва назик сирлар мазҳаридир. Тасаввуфда Ҳақ нури жамолини кўрсатадиган кўзгу. Айрим сўфийлар кўнгилни Каъбадан ҳам устун қўйганлар. Дил гўё (гапирувчи) бўлиши учун жидду жаҳд қилмоқ керак, дил гўё бўлгач, у ҳеч ўлмайидиган ҳаётга етган бўлади. «Дили ишқ билан тирик бўлган киши ҳеч қачон ўлмайди, олам рўзномасига бизнинг доимий ишқимиз шундай деб ёзилган», дейди Ҳофиз Шерозий бир байтида.

Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанддан шундай нақл қилинади: «Ейинг пайтида ҳар бир аъзо бир ишга машғул, дил бу пайтда нима билан машғулдир?» Жавоб бердилар: «Ҳақ субҳонаху зикри билан». Буюрдилар: «Зикр айтишдан мақсад «ла илаҳа иллаллоҳ» эмас, балки сабабдан сабабгача бориш ва неъматни сабабчидан деб билишдир».

Лаб — мавжудотта вужудий файз етказувчи раҳмоний нафас; лабдан мақсад калом (сўз) ва раҳмоний нафасга ҳам ишора, ашёлар вужудига файз бағишлаш. Лаб жонни қувватлантирувчидир, шарият тизимида «нафхи руҳ» дейилади. Шунингдек, лаб — ошиқларни файз ва хурсандчилик билан сийлаш; илоҳий оламдан пайғамбарларга фаришта, валиларга илҳом орқали нозил бўлган сўзлар.

Лаби латл — маъшук каломининг ботиний маъноси, аҳволнинг софлиги ва назиклиги ҳамда илоҳий жамол гўзаллигини зикр этувчи сўзлар.

Лаби ширин — ҳадиси қудсий ва воридоти ғайбийлар каби идрок қилиналган ва бевосита нозил бўлган сўзлар.

Лавлок (лавлока ламо халақтул афлок) — «Агар сен (Эй Муҳаммад алайҳиссалом), бўлмасайдинг фалакларни яратмасдим», деган ҳадиси қудсийга ишора.

Лайлат ул-меърож — Муҳаммад алайҳиссаломнинг меърожга кўтарилган кечалари.

Лиманил-мулк — «Мулк кимга тегишли?» Қуръон оятига ишора. Яъни, «Лиманил мулк ул-йам. Лиллоҳил воҳидил қаҳҳор — Улар (бандалар) ташқари чиқсалар (қабрлардан) ўша кун (қиёматда) бирорта ишлар ҳам АЛЛОҲу таолодан махфий қолмайди (Яъни, АЛЛОҲу таоло бандаларнинг барча ишларини билади ва ҳисоб-китоб қилади). Ана шу кун АЛЛОҲ: «Бу куннинг мулки (подшоҳлиги, ҳисоб-китоби, бошқаришлиги) кимга тегишли?» — деб хитоб қилади! Бандалар бир овоздан: «Бу куннинг мулки ягона ва қаҳрли АЛЛОҲгагина тегишлидир», деб жавоб берадилар («Ғофир» сураси, 16-оят). Тасаввуфда бу Қуръоний ибора орқали ҳар бир нарса: мулк, қудрат, ҳусн ва шунга ўхшашларнинг Вужуди Мутлаққа тегишли эканига ишора қилинади.

Лиқо (юз, чеҳра, кўриниш) — маъшукнинг зухур этиши.

Лутф — Эҳсон. Бандани Ҳақ тоатига яқинлаштирадиган ва гуноҳлардан узоқлаштирадиган нарсалар. Маъшукнинг муроса, мадад ва осойиш билан ошиқни тарбия қилиши.

Мавт — ўлим, нафсни туб илдизи билан ҳавою ҳавас заминидан ажратиб танилаш. Чунки, ҳавою ҳавас нафснинг жонидир. Нажмиддин Кубро ҳазратлари «Усули ашара» рисоласида бундай ўлимни беш турга ажратиб кўрсатади: 1. Мавти иродий — инсоннинг борлиқ ва дунёвий нарсалардан тамоман халос бўлиши, яъни фанои куллийга етилиши. 2. Мавти аҳмар — «қирмизи ўлим». Бу — нафснинг истакларига қарши тура олиш, чидам билан уларни бартараф эта олиш демак. 3. Мавти абз — «оқ ўлим». Очиқ йўли билан нафе ва таманни забун айлаш. Шунда кўнгил покланиб, шаффофлик, яъни оқлик касб этади. 4. Мавти ахзар — «яшил ўлим». Ямоқдан кийим тикмак ва киймак. Чунки, янги ва чиройли кийим ўзгаларнинг диққатини жалб қилади, эътибор ва шуҳратга сабаб бўлади. 5. Мавти асвад — «қора ўлим». Бу қайгу ва мусибатларга сабр этиш, халқу халойиқнинг ҳар қандай жабру жафосига чидашдир.

Мазҳар — зоҳир бўлиш вақти ва макони; пайдо бўлиш, чиқиш ўрни; кўриниш. Бир нарсанинг зухур этадиган ери, АЛЛОҲнинг исм, сифат ва феълларининг ашё ва моддала зухур этиши.

Майхона — илоҳий ишқ улашиладиган жой, хонақоҳ, пир ҳузури; завқ, шавқ ва илоҳий маърифат тўла орифнинг ботини. Навоий ёзади:

Эшпит майхона ичра дайр пиридин Ҳақ асрори,
Ки воиз хонақаҳда гоҳ дер афсона, гоҳ афсун.

(«Бадоеъ ул-васат», 451,7)

Лоҳут олами маъносида ҳам келади. Майхона — мушоҳада ила матлубга восил бўлиш иштиёқидоғилар, ҳақиқий маҳбуб ишқиға гирифторлар, ҳақиқат бодасидан сармаст, яқдил ва сафоли дўстлар тўпланадиган жой.

Майи лаъл — ошиқлар қони, уларнинг кўз йўлидан кўксигадаги жомга тўкилувчи қон.

Майл — ошиқнинг ҳушёрлик ва шуур билан ўз аслиға қайтиши.

Масти хароб — ошиқнинг маҳбуб ишқиға фарқ бўлиши. Бунда дил тамоман истигроқ — ишқ ва иштиёқ галабасидан ўзини билмас даражада ҳайратга чўмиш, фарқ бўлиш ҳолатида бўлиб, шуурни ҳаётий зарурий нарсалардан халос этади ва вуслат — эришиш мартабасига етказлади.

Мастлик — барча сифатлари билан ишқнинг чўлғаб олиниши. Масту хароб — истигроқ ҳолатиға, масту шайдо — завқ ва ҳузнга ишора.

Маърифат — инсоннинг ўзини ва Раббини таниши. Ҳақиқат аҳлининг фикрича, инсон фақатгина маърифатуллоҳ орқали саодатга эришади. Яъни маърифат бир нур бўлиб, имон аҳли шу маърифат нурилари орқали АЛЛОҲга яқинлашадилар. «Қалба маърифат майдонга келгач, қалбнинг ҳоли ўзгаради. Қалбнинг ҳолати ўзгаргач, аъзоларнинг амаллари ҳам ўзгаради. Яъни амал ҳолга, ҳол илмга, илм эса тафаккурға боғлиқ бўлиб қолади». «Тавҳид поғонасига тезлагина етса бўлади, аммо маърифат поғонасига етиш қийин. Бир дарвешнинг оёғига тикан қалалса, уни қардан эканини билмоқ керак» («Баҳоуддин Балогардон» китобидан).

Имом Ғаззолийнинг ёзишича: «Соғлом қалб фақатгина зикруллоҳ ва маърифатуллоҳдан завқ олади. Чунки маърифат соҳилсиз, тубсиз бир денгиз бўлиб, ҳикмат озуғидир». Шу боис яссавийликда маърифатни эгалламаган солиқ ишқ мартабасига юксала олмайди. Маърифатни ирфон ҳам дейдилар. Ирфон — АЛЛОҲнинг эҳсон бўлганидан сўфийлар ирфонни илмдан устун қўйганлар.

Мақом — манзил, марҳала, маънавий мавқе, мартаба, тўхтам. Диний ахлоқ ва феъл-атвор. Қушайрийнинг айтишича, мақом солиқнинг такрор асосида сифат ҳолиға етказган одоби ва ахлоқидир. Мақом ирода, риёзат, мужоҳада билан қўлга киритилади. Тавба, вараъ, зухд, фақр, сабр, таваккул, ризо — тариқат мақомларидир. Тавба мақоми талабларини бажармасдан вараъ мақомига эришиб бўлмайди. Худди шунингдек, кейинги мақомларда ҳам биридан иккинчисига ўтиш айтиш шу тартибда давом этади.

Маҳбуб ва сапам — севики зот; тажаллийнинг сифотий суратда зоҳир бўлишидаги ҳақиқати руҳия.

Мижа (мужгон), киприк — адабиётшуносликда найза, ўқ ва камоннинг учларига ташбиҳ қилинади ва машуқнинг нозу карашмаси билан ошиқ кўксига санчилади. Тасаввуф истилоҳида солиқнинг валоятига, ҳол ва мартабасига ҳижоб бўлгани айтиладилар; орифнинг амаллари сусткашлик билан бажариши ва унга басират кўзи билан боқмаслиги.

Мосиво — мосиваллоҳ; АЛЛОҲдан бошқа ҳар нарса, махлуқот, мумкинот, ҳодисот.

Мосиво — АЛЛОҲдан бошқа ҳамма нарса касрат демакдир. Ҳақ солиқлари Худо яратган ашёларға мафтун бўлиб қолишидан эҳтиёт бўлганлар ва ҳақиқий борлиқ — Аллоҳнинг ишқу ёди билан умр ўтказишни афзал деб билганлар. Навоий ёзади:

Эй Навоий, фақр аро қил мосиваллоҳ дафъим,
Келди солиқ бошиға дунёву мо фиҳо бало.

(«Бадоеъ ул-васат», 29, 9)

Зеро, дунёдаги ҳамма нарса ягона борлиқ — АЛЛОҲ борлигининг тасдиғи ва далиллариридир. Тариқатчи шоирлар «ғайр», «сиво», «давё», «ёлгон», «ағёр» каби атамаларни ҳам мосиво маъносида татбиқ қилганлар.

Мужоҳада — нафени вужудий машаққатлар билан қийнаш, ҳавою ҳавасға қатъиян қарши курашиш.

Мукошафа — кашф йўли билан билиш, авлиёуллоҳнинг қалбида ғайбий сирларнинг очилиши. Мужоҳада мақомидан кейин, яъни солиқ узоқ бир мужоҳададан сўнг етишадиган мақом.

Мурид — тариқат одобига кўра, маълум бир шайхға боғланиб, ақлу иродасини Ҳақнинг мутлақ иродасига бўйсундирган ва сулук йўлиға кирган киши. Муридлик муҳибликдан сўнг эгалланадиган бир даражадир.

Мурид ва муриш — «Толиб амал қилиши зарур бўлган шароитлардан бири шуки, у Ҳақ таъоло дўстларидан бўлган бир дўст билан ҳамсухбат бўлиб, ўз ҳолидан воқиф бўлиши зарур... нуқсондан камол сари кетаётганини ўзида мушоҳада қилса, бу азизнинг суҳбатида мулозаматда бўлишни ўзи учун шарт ҳисобласин».

«Агар толиб (мурид) муқтало (пир)ға етишиш ишида қийинчиликка дуч келса, то бунинг сири очилгунча сабру тоқати етгунча чидасин. Агар у мубтадий (сулукни бошлаган) бўлса, пирға савол қилиши мумкин. Агар мутаваассит (сулук ўртасида) бўлса, баъзан савол қилсин».

«Авлиёлар ҳузурида мурид ўз аҳволини янгириши жуда қийин, чунки муриш валоят султони бўлиб, одамларнинг ҳолиға ҳокимдир. Агар муришнинг ўзи йўл бермаса, ҳеч ким унинг сифати ва ҳолидан огоҳ бўлолмайди» («Баҳоуддин Балогардон» китобидан).

Муроқаба — мушоҳада, бирор нарсаға диққат ила нитоҳ ташламоқ, АЛЛОҲ ёдиға берилиб, дунёға тааллуқли хаёл, ўткинчи майллардан фориг бўлмоқ. Тасаввуфда муроқаба икки хилга ажратилган: бири авомнинг муроқабаси бўлиб, бунда Ҳаққа толиб киши АЛЛОҲнинг амрларини адо этади. Унинг ўз аҳволидан огоҳ ва талабгор эканини англаб, айтиш шу мулоҳазадан ғофил қолмайди. Иккинчиси — муроқабаи хавос. Бунда солиқ муҳаббат жазбаси билан Ҳусни Мутлақнинг сирри бўлган аҳалиятни давомли тарзда барча ашёда мушоҳада ва мулоҳаза қилади ҳамда шу жараёнда ашённи тамоман эсдан чиқаради.

Муроқиб — муроқаба этувчи, ўзликдан халос бўлган, АЛЛОҲга боғланган киши.

Мунгоқ — орифларға кўра, Ҳақ дийдорини тўла, кучли шавқ билан кутиш.

«Муту қабла ан тамуту» — «Ўлмасдан бурун ўлинг!» Тасаввуф маслагининг шакллари ниши ва кенг тараққий топишида Муҳаммад алайҳиссаломнинг бир қанча ҳадислари ниҳоятда муҳим аҳамият касб этган. Жумладан, сўфийлик тушунчасининг тамалини ниҳоятда муҳим аҳамият касб этган. «Ўлмасдан бурун ўлинг» мазмунидаги ҳадис сўфий ориф, эран, абдол — ташкил этган «Ўлмасдан бурун ўлинг» мазмунидаги ҳадис сўфий ориф, эран, абдол — ташкил этган «Ўлмасдан бурун ўлинг» мазмунидаги ҳадис сўфий ориф, эран, абдол — ташкил этган. Шу яъни Ҳақ ошиқлари учун ахлоқий бир дастур ва амалий ҳаёт низомига айланган. Шу боис Аҳмад Яссавий айрим ҳикматларида бу ҳадисни изоҳлаб, уни тарғиб қилади.

Имом Раббоний «...Ўлмасдан бурун ўлим ҳақиқатта айланмагунча Муқаддас Зотга етишмак мумкин бўлмас... Бу фано ҳоли валоят (валийлик) мартабаларига ташланадиган илк одимдир ва ишнинг ибтидоида ҳосил бўладиган бир камол даражасидир», деган Ҳақ ошиқлари, хос кишилар сайру сулукда ишни шу ҳадисга амал қилишдан бошлашган. Бу муроқаба орқали амалга оширилган. Бу тасаввуфда «робитайи мавт» дейилади (Қарант робита).

Муршид — тариқат пири, тўғри йўлга бошловчи раҳнамо, иршод қилувчи шайх. «Саййид Амир Кулол қуддуса сирруҳнинг тилларидан кўп ўтар эдики, ҳузур (ҳозирлик) ва ғайбат (ғойиблик) да ҳам толибнинг руҳоният қуши бир соҳибдавлатнинг тарбияти орқали башариёт тухумидан чиқиши зарур. Шундан сўнг бу қушнинг учиб борадиган жойини ҳазрати Илоҳдан ўзга ҳеч ким билмайди». «Муршид (пир) бу — ҳозиқ табиб, муриднинг ҳолига мувофиқ бўлган давони қилади» («Баҳоуддин Балогардон» китобидан).

Муршид ва мурид — XVIII асрнинг охири XIX асрнинг бошларида Қўқонда яшаб ўтган Азим Хожа эшон ҳикматларидан бирида ёзади:

Муршид бўлган суҳбат тутур мурид бирлан,
Ошно этар илму ҳикмат, тавҳид бирлан.

Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанд бу борада шундай деганлар: «Муршид ҳар куни толибнинг ҳолидан хабардор бўлиши, фаросат ёки сўраб-суриштириш билан унинг аҳволини билдиб туриши зарур.

...Муршид Аллоҳнинг марҳамати билан толибнинг ўтган, ҳозирги ва келажақ каби уч ҳолидан хабардор бўлиши керак, шундагина уни тарбия қила олади.

...Ҳар бир машойихнинг ойнасида икки томон бор, бизнинг ойнамизда олти томон. Қирқ йилдирки биз ойнадорлик қиламиз, вужудимиз ойнаси ҳеч қачон хато қилган эмас. Ҳар вақт сенинг кўнглингдан ниманки ўтса, биз уни беҳато кўрамиз».

Мугбача — мажусий, оташпараст, ўтга чўқинувчи; тасаввуфда садоқатли ва самимий мурид, толиб, ошиқ.

Мусеҳаф — Қуръони карим.

Муг дайри — майхона, ичкиликхона, ўтга топинувчилар ибодатхонаси. Тасаввуфда ориф ва авлиёлар мажлиси.

Мухаббат — севги, меҳр, яқинлик ва садоқат ҳисси. Ишқнинг мартабаларидан бири.

Мухаббат «ҳибба» ўзагидан яралган сўз бўлиб, «устига тупроқ тортилган уруғ» маъносини англатади. Ҳаётнинг асли ва асоси уруғ бўлгани каби диний, маънавий ва руҳоний ҳаётнинг асли ва асоси муҳаббатдир.

Мўй (соч) — ҳақиқат, моҳиятини зоҳир қилмоқ; талаб йўли ва яна орифнинг «ҳаблуд матин»и — мустаҳкам арқони, яъни Қуръони карим.

Н

Нафас — тирикликни таъминловчи нафас, ҳаво; дам, фурсат, лаҳза; тасаввуфда муршиддан етадиган файз ва ишқ ўтида ёнган қалбнинг фараҳланиши. «Рисолаи Қушайрий»да ёзилишича: «Нафас соҳиби ҳол соҳибидан кўра кўп нозиктаъб ва покизадур. Шу боис вақт соҳиби мубтадийдир (бошланғич ҳолда). Нафас соҳиби мунтаҳидир (охирги марҳалада). Ҳол соҳиби эса шу иккиси орасида бўлур... Вақт қалб соҳибларига, ҳол руҳ соҳибларига, нафас эса сир соҳибларига ҳосдир».

Сўфийлар Ҳақ таоло билан ўтган нафасларини ибодатларнинг энг аълоси ва фазилатлиси деб ҳисоблайдилар.

Нафе — ўзлик, руҳ, зот. Инсонни тўғри ва эзгу йўллардан оздирувчи, гуноҳ ва ёмонликларга етакловчи майл ва истаклар нафсга нисбат берилади. Нафсга бўйсунган кишининг нафси ақлга эмас, шайтонга итоат қилади. «Нафсини таниган Раббисини танийди» ҳадиси ҳам унинг мураккаб ҳилқат эканини билдиради. Навоий ёзади:

Ҳар киши нафс иттиғидин айласа ўзни халос,
Ваҳш хайлин айлар ул дашт узра Мажнунвор сайд.

(«Бадоеъ ул-васат», 119,7)

Тасаввуф аҳли етти нафс борлигини эътироф этадилар:

1. Нафси аммора — ёмон ва гуноҳ ишларни қилишга буюрадиган ҳайвоний нафс, «Шубҳасиз, нафс ёмонликка буюради» («Юсуф» сураси, 53-оят).

2. Нафси лаввома — маломат қиладиган, қойийдиган ва ёмонлайдиган нафс. Ёмон ва гуноҳ иш қилганнинг уша иши тусфайли уни маломат қиладиган, ҳисобга тортадиган нафс, виждон азоби. Қилган ёмонлиги натижасида пушаймон бўладиган, тавба қиладиган ва узр сўрайдиган нафс («Қиёмат» сураси, 2-оят).

3. Нафси мулҳима — илҳом ва кашфга мазҳар бўлган нафс. Ниманинг яхши ва савобли, ниманинг ёмон ва гуноҳ эканлигини илҳом орқали биладиган ва ўшанга кўра ҳаракат этадиган, виждон овозини эшитадиган ва тинглайдиган нафс («Шамс» сураси, 7-8-оятлар).

4. Нафси мутмаинна — қаноатланган, ҳузур ва сукунга қовушган, фазилатларга ўралган, илоҳий феълларнинг тажаллийларига мазҳар бўлган нафс («Наҳл» сураси, 106-оят, «Фажр» сураси, 27-оят).

5. Нафси розийя — ўз шахсий иродаси ва истагидан воз кечган, жалоллий ва жамоллий тажаллийларни кўнгилхушлик билан кутиб оладиган, қазо ва тақдирнинг ҳар қандай кўринишини мутлақо розилик билан қаршилайдиган, ризо мақомига эришган нафс («Моид» сураси, 191-оят, «Фажр» сураси, 28-оят).

6. Нафси марзийя — АЛЛОҲ рози бўлган нафс. «Розияллоху анҳум». Бу мақомда АЛЛОҲ розий, банда марзийя. Ўзаро ризо ҳолати («Фажр» сураси 27—30, «Баййина» сураси, 8-оят).

7. Нафси комила ёки «нафси закийя» ёки «нафси сафийя» — барча камол сифатларини қозониб, инсонларни иршод қилиш мақомига юксалган комил, тоза ва соф нафс, комил инсон сифати («Шамс» сураси, 9-оят).

Ниёз — ҳожат, эҳтиёж, истак, ҳадя, эҳсон маъноларини билдиради. Тасаввуфий истилоҳ сифатида маъшук лутфига ҳожатмандлик; кичикнинг каттага салом ва дуоси мазмунини англатади.

Нубувват — пайгамбарлик. Тасаввуфда АЛЛОҲдан етган таблиғ, Ҳақдан келган хабар, малакдан келган илоҳий билим. Ҳаззолийнинг шарҳлашича: «Нубувват ҳос инсонлар ҳолларидан бир ҳолдурки, шу ҳол ичида инсонда маънавий бир кўз очилар. Бу кўзда бир нур бўлиб, у нурла ғайбни ва ақл идрок эта олмайдиган нарсаларни кўришга эришилур».

Нунул қалам — Қуръондаги «нун» сурасига ишора ҳамда маъшукнинг қошидан — илоҳий сифатларидан киноя.

Нур — ёритувчи, ойдинлаштирувчи қувват. «Ан-Нур» Асмон ҳуснодан бири. АЛЛОҲнинг зоҳир исми билан тажаллийсига нур дейилган. Коинотдаги суратларда ўртага чиқадиган вужуд. Шунингдек, яширин бирор нарсанинг илми ладуний билан юзага чиқиши ва қалбдан мосивони ҳайдайдиган илоҳий воридотга ҳам нур дейилган.

О

Об (сув) — ҳаётдан мурод маърифат бўлгани каби сувдан мақсад ҳам маърифатдир.

Оби ҳайвон — Аллоҳ нурларининг порланиши ва тажаллийси.

Оби ҳаёт — зулматдаги булоқ. Ривоятларда айтилишича, унинг сувида ичган одам абадий тирик қолади. Тасаввуфда ишқу муҳаббат чашмасидан киноя.

Обид — ибодат қилувчи. Ибн Синога кўра, дунёнинг завқ ва неъматларидан йироқлашган кимса зоҳид, нафл ибодатлар, турли дуо ва бошқа ибодатларга ўзини бағишлаган киши обид дейилади. Обидларнинг ибодатлари — намоз ўқиш, рўза тутмоқ, ҳажга бормоқ, нафса дахлдор орзу-ҳавасларни енгиб, охират гамини емоқ. Обидлар бир-бирини ранжитиб, бир-бирига озор етказгани учун улар авом тоифасига нисбат берилган. Шунингдек, уларнинг табиатида кибр, ҳасад, хусумат, фисқ ва ғанимлик сингари иллатлар ҳам тез-тез кўзга ташланиб турган. Зеро, обид шубҳа ва даъво одамидир. Ибн Ҳанбал «Олимнинг обиддан устунлиги оининг юлдузлардан устунлиги кабир», дейди.

Ороҳ — воқиф, ориф, хабардор, уйғоқлик. Тасаввуфда ҳолни англовчи, тўғри йўлга тушган Ҳақ йўлчиси. Қалб кўзи очиқ валий.

Озод — дунё ва дунё билан алоқадор ҳар қандай боғлиқликдан қутулиб, маънавий ҳурриятга эришган инсон. Тўла маънодаги эркин одам.

Ойна — Ҳақни мушоҳада этишга восита бўлган мавжудот. Комил инсоннинг кўнгли.

Олам — дунё, жаҳон, коинот, борлик. Тасаввуфда АЛЛОҲдан бошқа ҳамма нарсага олам дейилади ва олами амр, олами арвоҳ, олами дунё, олами кубро, олами суғро, олами халқ, олами шаҳодат каби бир неча оламлар тушунчаси илгари сурилади. Амр олами билан халқ олами орасидаги фарқ амр оламининг лаҳзада бор бўлганлигидир. Инсон катта олам ичидаги кичик олам деб ҳам юритилади.

Оли Або — беш киши: Муҳаммад алайҳиссалом, қизлари Биби Фотима, куёвлари Ҳазрати Али, набиралари Имом Ҳасан ва Имоми Ҳусайнлар назарда тутилади.

Олимул ғайб — ғайб сирларини билувчи — Худо.

Ориф — ирфон соҳиби. Том маънодаги ҳақшунос. Сўфийларнинг тушунчасида илм-ақлга, ирфон — туйғуларга асосланади. Ориф АЛЛОҲ томонидан бахш этилган ладуний илм воситасида унинг мавжудлигини идрок этади ва мавҳум борликдан кечиб, Тангри ёди билан умр ўтказди.

Ориф — танувчи, билувчи. АЛЛОҲни, унинг сифатларини, феълларини ва исмларини кашф ва мушоҳада йўли билан танийдиган. Орифи биллаҳ: маърифат ва ирфон этаси, комил инсон, ҳикмат ва асрорга ошно, фано мартабасига эришган, валий.

Оташ — Аллоҳ ишқининг ҳайбати.

Ошиқ — тасаввуфда Ҳақ ишқини муштароф бўлган киши. Ибн Арабийнинг фикрича, ҳақиқий ошиқ куйидаги сифатлар соҳиби бўлиши керак: «мақтул»лик, қуш каби парвоз эта олиш, доимо бедор янаш, ғам ва қадарларни пинҳон сақлаш, таркидунё этиш, кўп дарду изтироб чекиш, машуқани эслашдан тўхтамаслик, ўзидаги фазилатларга ортиқча аҳамият бермаслик, севгилига итоат этиб, унга қарши боришдан қочиш, нафсан халос бўлиш, ҳар қандай ҳолатда ҳам сабр қилиш, қалб жунунига етишиш, машуқасини ҳатто ўзидан-да қизганиш...

II

Паймона — ҳақиқат майи; ғайбий нур ва маъноларни идрок қиладиган орифнинг қалби.

Пири харобот — комил инсонлар ва йўлбошчилар, пири майхона маъносига ҳам келади.

Пири муғон, пири харобот, хаммор ва болафурӯш — майхоначи, ҳазрат пайгамбаримиз саллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳамда пири комилнинг сифатлари. Муҳаммад алайҳиссалом ва асосан муршиддан киноя.

P

Рамз — сўз замирида яширинган ва аҳли дилдан ўзга киши англай олмайдиган маъно.

Раҳматан лил оламин — Ҳазрат пайгамбаримиз саллаллоҳу алайҳи васалламнинг «оламларга раҳмат» сифати. АЛЛОҲу таоло Куръони каримда «(Эй Муҳаммад алайҳиссалом), дарҳақиқат, Биз сени барча оламларга раҳмат қилиб юбордик», деб марҳамат қилади («Анбиё» сураси, 107-оят). Мазкур Куръоний ибора асосан наът шеърларда кўпроқ келтирилади.

Риё — иккиюзламачилик, сохтакорлик, мунофиқлик. Ҳақ ризоси учун қилинмаган ихлосиз амаллар.

Риёзат — машаққат тортиш, ранж чекиш. Оз ейиш, оз сўзлаш, оз ухлаш ва хилватта чекиниш машаққати билан нафси тарбиялаш. Нафс орзуларидан батамом кечиш.

Рижол ул-ғайб — валилар жамоаси. Улар ғайб эранлари, рижолуллоҳ, мардонии Худо, мардонии ғайб, ҳукумати маънавия деб ҳам юритилган.

Ризо — розилик, хушнудлик, мамнуулик. Машуқнинг жабру жафоларини мамнуулик билан қабул қилиш. АЛЛОҲ ҳукми ва иродасига тўла таслим бўлиш. Зуннун Мисрийга кўра, «Ризо — қайғу ва қадарнинг аччиқлигини қалб севинчи ила қаршиламоқ». Рувайм бин Аҳмад ал-Бағдодий эса ризони инсонга қисмат этилган балолардан лаззатланиш истейдоди, деб таърифлайди. Жунайд Бағдодий эса: «Ризо қалблар восил бўлган илмнинг мустаҳкам ва саҳиҳ бўлишидир. Қалб илмнинг ҳақиқатига юзланган, илм уни ризога йўналтирар», дейди.

Ризо масаласида сўфийлар хилма-хил фикр ва мулоҳазалар билдирганлар. Абдулкарим Қушайрий шундай деган: «Ироқлик сўфийлар билан хуросонлик маломатийлар ризо ҳолми ёки мақомми деган масалада мунозарага киришдилар. Хуросонликлар дедиларки, ризо мақомлар жумласидандир, таваккулнинг ниҳояти эрур. Бунинг маъноси, ризо қўлнинг ҳаракати ва интилиши билан эришиладиган нарсалар тоифасидан демак. Ироқликлар эса бундай дейдилар: «Ризо — ҳолларга мансуб. Қўл бунга меҳнат, машаққат билан етиша олмас», Аслида, ризо дастлаб қўлнинг интилиши билан қўлга киритилар. Шунга кўра, у сайри сулук мақомларидан бири ҳисобланади».

Робита — алоқа, боғланиш, занжир, тартиб, қоида. Нажмиддин Куброга кўра, ирода товланиб, «толибдаги самимият ҳам кучга тўлса, ҳиммат соҳиби ила матлуб орасида робита майдонга келур. Бу робита ё ижод ва пайдо айлаш ёки ихфо ва йўқотилиш шаклида воқе бўлур».

АЛЛОҲ ва солиқ ўртасидаги робита илоҳий нурдир. Робита уч қисмдан иборат: «робитаи мавт» — ўлимни эслаш; «робитаи муршид» — шайх билан маънавий боғланиш; «робитаи ҳузур» — Аллоҳни жон томиридан яқин билиб, Унинг кўриб, кузатиб турганини ҳис қилиш.

Рух — юз, бет; афсонавий йирик қуш; шахмат доналаридан бирининг номи. Тасаввуфда АЛЛОҲ ҳуснининг мазҳари; Рух — кўп исм ва сифатларга эга бўлган якка-ягона илоҳий Зотга ишора. Рух — ҳазрати Вожиб таолонинг тажаллийси, оламдаги нарсалар ва илоҳий исмлар зуҳурини вужудга келтирувчидир; илоҳий лутф; Баъзи мутасаввифларга кўра, руҳдан мақсад — илоҳий жамолнинг лутф сифати билан тажаллий қилишидир. Бунда Ҳақ «Латиф», «Рауф», «Таввоб», «Муҳийй», «Ҳодий» ва «Ваҳҳоб» сифатлари билан тажаллий қилади. Рухнинг нурга, зулфнинг зулматга муносабати бор. Гоҳида мосиво (АЛЛОҲдан ўзга нарсалар) мутлақо зулфга таъбир қилинади. Чунончи, зулф — маҳбуб юзидаги парда ва ниқобдир. Коинот ва касратдаги нарсалар илоҳий Зот ҳижоби ва ҳақиқий Воҳид жамолининг ниқобидир. Рух эса — моддадаги тажаллийёт.

Рух ва рухсор — зотий ҳусн мазҳари ва жамоллий тажаллийларга айтилади; Навоий ёзади:

Кимгаким бир оразу рухсору хатту зулфнинг
Шавқи бўлса, хотири майли раёҳин айламас.

(«Бадоеъ ул-васат», 225, 3)

Баъзан мавжудот олами рухсор дейилади.

Рух — ҳақиқатидан банда бир оз хабардор бўлган илоҳий сир. Илоҳий бир нафас ва АЛЛОҲ амрларидандир. Ҳақ тажаллийсидир. Рух наботий рух, ҳайвоний рух, инсоний рух ва изофий рух каби қатор турларга ажратилган. Маъшукнинг камоли назарда тутилиб, унга «Эй рух!» деб мурожаат этилган.

Рўятуллоҳ — АЛЛОҲ сирларини ва тажаллийларини қалб кўзи билан сайр айлаш, маънавий оламни томоша қилиш, Ҳақ жамолига восил бўлиш.

С

Сабр — чидам, бардош, тоқат, қаноатдаги устиворлик. Тасаввуфий тушунчада сабр — инсон яхшилик ҳам, ёмонлик ҳам барчаси АЛЛОҲдан эканлигини англаши ва шунга рози бўлиши. Яхши ва ёмон ҳолларда ҳам шукр қилиб, шикоят қилмаслик сабрнинг шартларидандир.

Имом Ғаззолийнинг таъкидлашича, сабр уч нарсани орқали камолотга етади: 1. Илм. 2. Ҳол. 3. Амал. Сабр қилувчилар уч тоифадир: 1. Мутассаббир, яъни зўрма-зўракилик ила сабр қилувчи, сабрда бесабрликка ён берувчи. 2. Собир — сабрли, сабрига содиқ киши. 3. Саббор — ўта сабрли.

Собирлик уч мақомдан иборат: нафе ва шаҳватларни тарк этиш; қазою қадарга рози бўлиш; АЛЛОҲдан келган ҳар бир нарсани хушнудлик ва ишқ ила қабул қилиш.

Сабр деганда авом йўқчилик, қийинчилик ва кулфатларга бардош кўрсатишни англайди. Аслида, сабрнинг энг қийини шоду хуррамлик, омад, бой-бадавлатлик асосидаги сабр ҳисобланади. Бу ҳақда Имом Ғаззолий шундай деганлар: «...Йўқчиликдаги сабр бир жиҳатдан мажбурий эрур. Бироқ бой-бадавлатликдаги сабр ҳақиқий сабрдир...» Сабрда сўз ва амал заррача бўлсин бир-биридан йироқлашмаслиги ва ажралмаслиги зарур.

Сапам — бут. Солиқни Худодан тўсиб турувчи нарса.

Сийпа — илоҳий илм сифати.

Соқий — маърифат, ҳақиқат бодасини улашувчи. Баъзан соқийдан мурод Кавсардир, у гоҳо муршидга ҳам нисбат берилади. Навоий ёзади:

Тут, эй соқий, манга бир майки, онинг нашьаси етказ,
Кўнгул беҳол бўлғай, жонга ҳар дам ўзга ҳол ўлғай.

(«Ғавоийд ул-кибар», 581, 9)

Соқий барча мавжудотга файз берувчи, сархушлик улашувчи манбадир. Бошқа бир манбада: «Соқий Худодирки, ошиқларга ҳақиқат майини ичиради ва уларни маъру фоний қилади» дейилади. Бу сўз (соқий) истибора йўли билан «муршиди комил»ни англатади. Соқий бирор қавм ё қабиланинг диний раҳбари ва ошиқлар юзидан маънавий хусн шаробини ичадиган маъшукдир.

Соқий ва мутриб — маъно оламидан файз етказувчилар.

Соғар, суроҳи ва мино — орифнинг қалби. Уни хумхона, майхона ва майкада ҳам дейдилар. Шаробхона деганда, малакут, маъно ва арвоҳ оламлари ҳам тушунилади. Баъзан семург, анқо, иксир, жоми жаҳоннамо ва оиналардан комил инсон англашилади. Баъзи

тасаввуф истилоҳларида майхона, буткада, шаробхона деганда илоҳий маърифат ва завқ шавққа тўла комил орифнинг ботини назарда тутилади.

Соғар ва паймона — маънавий идрок ва ғайбий нурлар муноҳада қилинадиган манба ва шу манба соҳиби.

Сулуқ — йўл тутиш, яхши йўлга кириш, равиш, сўфиларнинг тариқат йўли. Нафси тузатиш ва вуслатга эришиш учун тасаввуф йўлига, унинг усул, одоб ва арконини ижр этишга киришиш. Сайр ва сулуқ: усулига мос бир шаклда тасаввуф йўлида юриш, би жойда тўхтаб қолмаслик. Солик деб тасаввуфда муттасил Ҳақ томонга сайр қилувчи кишига айтилади.

Сухан (сўз) — ғайб олами билан ошнолик ва унга ишпорат.

Сўфий — тасаввуф йўлида юрган, тариқат одобу арконига риоя қиладиган, халқ орасид бўлса ҳам Ҳақ билан бирга бўлган киши. Сўфий — тақводор, қаноаткор, саховатпеш бўлиб, жамият, инсоният ва ҳайвонот манфаати учун хизмат қилишни ўзининг вазифаси деб билади. Сўфий қалбини нафсоний ҳислардан мусаллоҳ айлаб, дунёвий чиркинликлардан поклайди. Сохта сўфий эса авом, риёкор ва мунофиқдир.

Т

Тавҳид — тасаввуфда АЛЛОҲни битта (ягона) деб билиш, ёлғизлигини тан олиш, сўфийликнинг бешинчи босқичи, суфийнинг Аллоҳга етишуви, у билан ниҳоятда яқинлашуви. АЛЛОҲнинг ягоналиги. Унинг зотини ақлий тасаввурлар ва зеҳний ҳаёллардан холи қилиш. Тавҳид уч хилдир: 1. Ҳақнинг ўзини ягона ва тенгсиз эканини билиши; 2. Ҳақнинг ягона ва тенгсиз эканини халққа билдириши; 3. Ҳақнинг ягона ва тенгсиз эканини халқнинг тил билан иқрор айланиши.

Тасаввуфда тавҳид ҳоли шундайки, сўфий фақатгина Бир (АЛЛОҲ)ни кўради ва Уни билади. Ундан бошқа борлиқни кўрмайди ҳам, билмайди ҳам. Шу жиҳатдан нафсидан фоний ва Ҳақ билан боқийлик ҳолига эришган мутасаввифлар муваҳҳид ва тавҳид аҳли дейилади. Халқнинг тавҳиди Худойи таолони Бир сифатида эшитиш, зиёлилар тавҳиди Бир билиш, хосларнинг тавҳиди Бир кўришдир. Тавҳид мақомларидан «ла машҳуда илаллоҳ»нинг уч мартабаси бор: феъл тавҳиди — Ҳақ таоло феъллари билан солиққа тажаллий этганда, солиқ барча феълларни Ҳақдан кўради ва «ла фойила илаллоҳ» дейди; сифот тавҳиди — Ҳақ солиққа сифатлари билан тажаллий этганда, солиқ АЛЛОҲни ва Унинг сифатларини кўради; Зот тавҳиди — Ҳақ солиққа зоти билан тажаллий этганда, солиқ мавжуд ўлароқ фақатгина АЛЛОҲни кўради ва «ла мавжуда илаллоҳ» дейди. Ваҳдати вуҷуд аҳлининг тавҳиди ҳам шудир.

Тажаллий — кўриниш, жилваланиш, жилоланиш, партавланиш; Ҳақ таоло лутфига муяссар бўлиш; ғайбдан келадиган ва қалбда намоён бўладиган илоҳий нур ва сирлар. Тажаллий — илоҳий файзнинг солиқ кўнглида зухур айланиш, ғайб нурларидан пайдо бўлган ҳол. Навоий ёзади:

Магар тажаллийи ҳуснунига мазҳар ўлди қуёш,
Ки зоҳир айлади онча жило била ёғду.

(«Бадоеъ ул-васат», 506, 4)

Тажаллий икки қисмдир: 1. Руҳоний тажаллий 2. Раббоний тажаллий. Бу ҳам иккига ажралур: 1. Улуҳият тажаллийси. 2. Рубубият тажаллийси. Буларнинг бири ҳазрати Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васалламга, иккинчиси ҳазрати Мусо алайҳиссаломга тегишлидир. Тажаллий — доимо ғайбдан шухудга, зулматдан нурга, номатълумдан маълумга

Ўтиш, демакдир. Тажаллий соликка баъзан жазба, баъзан сукунат беради. Тажаллий тўртта бўлинади: зотий тажаллий — илоҳий зотнинг зоти учун тажаллийси; сифот тажаллийси — илоҳий сифатларнинг банди кўнглида зуҳур этиши; исм тажаллийси — Ҳақ исмларидан бирининг банди дилида зоҳир бўлиши; феъл тажаллийси — илоҳий феълларнинг банди қалбиди юзага келиши. Ҳақ таоло ҳар лаҳза, ҳар ерда турли мартабаларда тажаллий этади, яъни ўзини ошкор қилади.

Ваҳдати вужуд аҳлига кўра икки хил тажаллий мавжуд: умумий ва раҳмоний тажаллий — бу тажаллийдан барча баробар насибасини олади; хос ва раҳимий тажаллий — бу тажаллийда мўминлар, сиддиқлар ва орифлар тавҳид, маърифат ва ризо каби неъматларга ноил бўладилар.

Тажрид — мужаррад бўлмоқ. Мужаррад деб яланғоч ва бўйдоқ кишини айтадилар. Сўфийлар истилоҳида дунёвий гараз ва андишалардан батамом холи бўлиш тажриддир.

Тажрид-тафрид — соликнинг зоҳиран мону мулкдан, ботинан зиддиятли фикр ва тушунчалардан ўзини халос айлани. Тажрид молик бўлмаслик, тафрид эса мамлук бўлмасликдир. Тажрид қалбни мосиводан қутқариш, тафрид Ҳақни шайғига нолюйиқ сифатлардан баланд тутиш, Уни фард, яъни қиёссиз, тенгсиз кўришдир.

Таквин — АЛЛОҲнинг хос сифатларидан бири. АЛЛОҲ шу сифати билан ҳар қандай нарсани йўқдан бор, бордан йўқ қилади.

Талаб — матлубдан муродни қидирган, излаган одам.

Талвин — бир рангдан бошқа рангга ўтиш, бир ҳолдан бошқа ҳолга ўзгаришдир. Талвиннинг натижаси тамкин ҳисобланади. Тамкин бир манзилда қарор топмоқ, вазминлик ва руҳий улугворликка эришмоқ маъносини англатади.

Тараб — истилоҳда Ҳақ билан унсият(яқинлик) ҳосил қилиш.

Тарсо — замима (ёмон) сифатлардан халос бўлган ва ҳамида (яхши) сифатларга эришган ҳамда нафси амморадан қутилган руҳоният одами.

Тарсобачча — гайб оламидан солиқ қалбига ворид бўлган (қуйилган) гайбий воридотлар. Тарсобачча — раббоний жозиба ва руҳоний жוליба (жалб қилувчи нарсалар)дир. Баъзилар руҳлар оламидан кишилар қалбига талаба қилиб фэйз етказган ва нафелар қутқусидан халос қилган кишини тарсобачча дейдилар.

Тариқат — луғавий маъноси йўл демакдир. Тариқат — инсонларни махсус таълим-тарбия билан гўзал ахлоқ, покиза қалб ва латиф руҳ соҳиби этадиган, охир-оқибат АЛЛОҲга яқинликни таъминлайдиган ўзига хос маслак ва таълимот йўлидир. Аммо тариқат шариатдан фарқли ўлароқ, бир талай хусусий талаб, усул ва қоидаларига эга йўлидир. Яъни тариқат аҳли шариат амрларини бажариш билан бир қаторда кўшимча нафл ибодатларни ҳам адо этади. Қаттиқ риёзатлар чекиб, суннатга жиддий эътибор қаратади. «Тариқат» сўзидаги ҳар бир ҳарф солиқ зиммасига талаб қилмоқ (Т), рози бўлмоқ (Р), яқин бўлмоқ (Й), қурб кўрсатмоқ (Қ) ва буткул таважжуҳ (Т) каби мажбуриятларни юклайди.

Олимларнинг аниқлашича, тасаввуфда 160 дан зиёд тариқат ва тариқат тармоқлари бўлган. Анъанага кўра, тариқат уч асосий таркибга ажратилган:

1. Тариқи ахёр — хайрли инсонлар йўли. Тариқи арбоби муомалот деб ҳам таърифланган ушбу йўлнинг асосини зуҳд, тақво ва ибодат ташкил қилган. Шу боис унга зоҳидлар ва обидлар йўли сифатида қаралган. Бу йўл — Ҳаққа етишишнинг узундан-узун йўли. Уни таълаганлар орасида мақсадга эришганлар ниҳоятда кам бўлган.

2. Тариқи аброр — яхши инсонлар йўли бўлиб, тариқи тасфия ва мужоҳада деб ҳам юритилган. Бу йўл — нафе ила курашани, риёзат ила қалбни ёмонлик ва чиркинликлардан поклаш, ахлоқий комилликка етишиш йўли ҳисобланган. Хоҳ Ҳақ билан бўлсин, хоҳ халқ билан бўлсин, муносабат ва алоқада ихлос ҳамда тўғрилиқдан чекинмаслик ушбу йўлнинг бош талаби бўлган.

3. Тариқи шуттор — ошиқлар йўли. Унинг иккинчи бир номи — тариқи соирин. Бу — ишқ, муҳаббат ва жазба билан мақсадга эришиладиган йўл. Бу йўлга кирган киши ишқ ва жазба мақомига юксалтунига қадар жуда кўп мақомлардан ўтмоғи шарт бўлган. Чунки ушбу йўлда сайри сулук асосдир.

Тариқатларнинг ибтидоси ҳазрати пайғамбар Муҳаммад Мустафо (с. а. в.)га бориб боғланади. Тариқатлар у Зотнинг икки буюк саҳобаси — ҳазрати Абу Бакр ва ҳазрати Али томонидан давом эттирилган. Ҳазрати Абу Бакрга бориб боғланадиган тариқатлар зикри хуфияга асосланган. Зикр ва дуоси очик ҳамда баланд овозда, жамоат ҳолида ижро этиладиган жаҳрий тариқатлар ҳазрати Алига нисбат берилган.

Турра — жамолдан киноя.

Ф

Фэйзи илоҳий — Ҳақ таолодан етгувчи фэйз. Икки қисмга ажратилган: бири — фэйзи ақдас, иккинчиси — фэйзи муқаддас. Дастлабкисига илм мартабаси орқали, кейингисига ҳақиқат ва олий моҳият туфайли эришилади.

Фано — йўқ бўлиш, фоний бўлиш. Нарса ва ашёларнинг сўфий назаридан барҳам топиши. Фанонинг туб маъноси — қулнинг ёмон ахлоқ ва феълларни тарк қилиб, АЛЛОҲнинг гўзал сифатлари ва илоҳий феълларига эришиши, баъшарий иродадан илоҳий иродага кўчиши. Фано ҳолидаги ошиқ «мен»лигини унутиши билан тавҳид асрорига соҳиб бўлади. Тавҳиднинг юқори даражаси эса фанофиллоҳдир. Бу эса инсон зот ва сифатининг Ҳақ зоти ва сифатида фоний бўлиши.

Тасаввуфда фано фил ишқ тушунчаси ҳам мавжуд. Бунга кўра кўнгил тасфияси ва руҳни даражама-даража юксалтириш орқали фано фил ишқ даражасига эришилади. Алишер Навоий «Ишқ агар комилдурур, ошиқ қилур машуқни ҳам» сатрида фано фил ишқ мақомига ишора қилган. Фақру фано эса маънавий бойлик мақоми. Навоий ёзди:

Зоҳидо, сен бўл риё авжи уза маснаднишин,
Ким Навоийга эрур фақру фано туфроғи хўб.

(«Бадоеъ ул-васат», 48, 7)

Фақр — тариқат йўлига кирган орифнинг тўртинчи мақоми; фақирлик — бу моддий етишмовчилик ёки тиланчилик қилиш эмас, балки, АЛЛОҲу таборак олдида ўзини ожиз, ғариб ва фақир ҳис қилишдир. Фақр мосиводан халос бўлиш, таваккул туйғуси билан яшаш демакдир. Фақр шараф хирқаси, пайғамбарлар ва солиҳларнинг либосидир. Фақр тожини кийган икки жаҳонда султондир. Шу боис фақр тасаввуфнинг асоси ва манбаи ҳисобланади. Пайғамбар алайҳиссалом: «Фақирлик фаҳримдир» деганлари учун ҳам ориф инсонлар фақирлик билан фаҳрланганлар. Бу фаҳрланиш халққа камбағаллигини, тиланчиларга хос ҳаётини кўрсатиш эмас, АЛЛОҲ олдида ожиз ва фақирлигини ҳис этиб ёлвориндир.

Фақр — йўқсиллик, АЛЛОҲга муҳтож бўлиш ҳолати ва шуури, сўфийлик. Фақир, дарвеш, сўфий, мурид, толиб, ўзини ҳар жиҳатдан АЛЛОҲга муҳтожлигини биладиган, ал-фақру илаллоҳ — АЛЛОҲга муҳтож бўлиш, ал-фақру илаллоҳ — ўзини АЛЛОҲга муҳтож деб билган киши.

Бу мақомнинг уч босқичи бор: биринчи босқичда ориф нима топса, шунга қаноат қилади. Иккинчи босқичда ориф ўзида дунё молидан кечини ҳиссини тарбиялайди. Сўнгги босқичда у шундай бир даражага эришадикки, у учун бойлик ва камбағалликнинг фарқи бўлмайди.

Фақр — тарки дунё қилиб ҳаётга қўл силташ эмас, балки олами ботинни поклашдир. Пири Туркистон Хожа Аҳмад Яссавий ҳазратлари фақрнинг олти одоби борлигини таъкидлайди:

1. Яхши ва ёмон муомалада бўлмаслик;
2. Пир олдида хомуш бўлмоқ ва унинг ижозатисиз сўзламаслик;
3. Ҳеч ким билан ёмон муомалада бўлмаслик;
4. «Хосу омнинг хизматини» адо этмоқ;
5. Нафсни енгмоқ;
6. Ҳавою ҳавасни тарк қилмоқ.

Машҳур сўфий Саҳл ибни Абдуллоҳ Тустарий: «Сўфи ҳар қандай ғам-ғуссадан холи, тафаккурли, Худонинг даргоҳида фисқу фасод қилишдан йироқ ва унинг кўзига тупроқ ҳам, тилло ҳам бир хил кўриниб, тафовути қолмаган кимсасидир», деб фақр мақомининг сўфийлик шартларидан бири эканлигига урғу беради.

Иброҳим Бухорий Калободий фақрга таъриф бериб: «Фақр — молинг бўлмаслиги, бўлса ҳам сенга мансуб бўлмаслиги, фақир эса ҳақиқат маърифатига ниёзманд кишидир», деган экан. Шунингдек, фақирнинг АЛЛОҲдан бошқага муҳтожлиги бўлмайди ва у таваккул эътиқоди билан яшайди.

X

Харобот — шаробхона. Сўфийлар истилоҳида башарий сифатларнинг хароб, жисмоний вужуднинг фоний бўлишидир. Хароботий ундан беихтиёр илоҳий маърифатлар содир бўладиган комил инсондир. Хароб — башарият оламининг хароб бўлишига ишорадир. Навоий ёзади:

Кир харобот ичраким, бир журъасидин еткурур,
Файзни юз шайхча базм аҳлига хаммор файз.

(«Фавоийид ул-кибар», 278,5)

Хат — кибриёлик (улуғлик, буюклик) хитоби; Муҳаммадий ҳақиқатга, баъзан вужуд мартабасига яқинроқ бўлган арвоҳ оламига ишора; маҳбуб юзига латофат, позиклик, ғўзаллик билан ҷизилган хат. У барча позиклик ва ҳусну жамол нуқталарини жамловчидир. Навоий ёзади:

Холу хатинг ҳаёлидин, эй сарви гулгузор,
Гоҳе кўзумга хол тушунтур, гоҳе гўбор.

(«Фаройиб ус-сиғар», 171, 1)

Хат ва маҳбуб юзини кўрган шак-шубҳасиз, касратни ваҳдат деб билади, маълум бўладики, ваҳдат — кундуз, касрат кечасидир; хат — ғайб олами. У вужуд мартабасига яқинроқ бўлган арвоҳлар олами борлиқларига ҳам ишора, дейдилар.

Хол — ҳақиқий ваҳдат нуқтаси ҳисобланади. У касрат — кўпликнинг бошланиши ва интиҳосидир. Агёрнинг идрок ва шууридан беркитилган ва маҳфий қилинган. «Барча амрлар ундан бошланади ва унга қайтади...». Хол йўқлик оламини англатиши билан бирга Мутлақ зот ягоналигига ҳам ишорадир.

Зулфиға тушса Навоий холи шавқидин не тонг,
Домдин йўқ чораси ҳар қушки, бўлгай дондўст.

(«Фаройиб ус-сиғар», 87,7)

«Миръотул ушшоқ»да вужуд фалагининг маркази бўлган қалбнинг сувайдо нуқтаси бу холини жиҳолантирувчи ва зоҳир қилувчи жойдир, дейилган. Баъзи мутасаввифларга кўра, хол — тоат нурлари ичидаги маъсият зулматидир. Агар яхшилик оз бўлса, хол дейдилар. Холнинг қора рангга ташбиҳ қилиниши ғайбий ҳақиқатдир, идрок ва шуурдан панададир; мабдаъ ва касрат интиҳосининг ҳақиқий ваҳдат нуқтасидир. Ва яна Мутлақ Зот ваҳдатидан киноя ҳам дейдилар. Қора хол детанда, баъзан, ғайб олами тушунилади.

Хум — сир мартабаси ва руҳий латифа. «Аҳадиятул жамъ» ва мавқиф (тўхташ, тин олиш мақомлари)га ҳам айтилади. Аҳмад Яссавий ҳикматларида «хуми ишқ» ибораси кўп қўлланилган. Навоий ёзади:

Эй Навоий, хирқа зайлидин аритгнинг дурди хум,
Бизни бу дайри фанода покдоман айладинг.

(«Бадоеъ ул-васат», 348,7)

Ч

Чашм (кўз) — ашёлар (нарсалар)да Ҳақни мушоҳада қилиш. Бу мушоҳадакорлик лаёқати басарий сифат деб таъбир қилинади. Яъни солиқ назаридан бирор нарсани четда қолдирмайдиган фойдали ва зарарли нарсаларни назорат қилиб турувчи, унинг барча яхши ва ёмон аҳволига тааллуқли басарий сифатлар. Навоий ёзади:

Қотил кўзунгки ўлтурур элни боқиб туруб,
Боқмас манга, кўзум нечаким турса телмуруб.

(«Бадоеъ ул-васат», 66, 1)

Чашми пурхумор — солиқнинг ўзида сайр қилиши.

Чашми жоду — илоҳий жазбалар.

Чашми маст — илоҳий сир ва унинг жазбалари.

Чашми наргис — камол аҳли пинҳон тутадиган олий мартабалар.

Чашман ҳайвон — маърифатнинг манбаи ва асоси, Ҳақ маърифати.

Чашм ва абру (қош) ва жамол — солиқ қалбига қуйилувчи ғайбий илҳомлар.

Чехра — бет, юз, башара, афт; тасаввуфда солиқнинг кайфият ва ҳолатига кўра соди бўладиган ҳамда солиқнинг ғайб ҳолатида рўй берадиган тажжалиёт.

Чехраи гулгу — комил орифнинг қалбида порлайдиган тажжалиёт.

Ш

Шайдо — жазба ва шавқ аҳлидан киноя.

Шамъ — АЛЛОҲнинг нури, илоҳий нур қуёши; тажаллий. Навоий ёзади:

Жон қуши ўртанмасун деб ёпма ўтлук чехраким,
Шамъ ўтин кўргач куярдин айламас парвона бок.

(«Бадойиъ ул-васат», 325, 3)

Шароб, май, бода — муҳаббат; асосан, ишқ-муҳаббат шароби. Май — илоҳий май. Нақл қилинишича, Ҳазрати пайгамбар Муҳаммад (с. а. в.) меърожда илоҳий иш

шаробилан тотиб, беҳуш бўлган эканлар. Шу боис ишқ шароби тасаввуф адабиётида асосий тимсоллардан бўлиб келган. Шароб — ишқ, илоҳий муҳаббат; ишқнинг галаба қилиши. Ҳақиқий маҳбуб жилваланиб, муҳаббат галаба қилган пайтда, солиқ қалбига қуйилиб уни масту беҳуш қилувчи завқ, важд ва ҳолатдир. Бу ҳолат чулғаб олганда ақл муҳокамалари ва ҳаёл хоҳишлари зойил бўлади, масту мустағраклик ҳолати юз беради. Шароб — мастликдан киноя ва Ҳақ муҳаббатининг жазбасидир. Навоий ёзади:

Сен гумон қилгандин ўзга жому май мавжуд эрур,
Билмайин нафй этма бу майхона аҳлин, зоҳидо.

(«Ғаройиб ус-сугар», 1,7)

Пайгамбар алайҳиссалом АЛЛОҲ таолодан ҳикоя қилиб айтдилар: «Эй Аҳмад (яъни, Муҳаммад алайҳиссалом), менинг ҳузуримда дўстларим учун бир шароб бор. Қачонки (дўстларим) уни ичсалар маст бўладилар. Агар маст бўлсалар хурсанд бўладилар, агар хурсанд бўлсалар талаб қиладилар, агар талаб қилсалар топадилар, агар топсалар тавба қиладилар, агар тавба қилсалар халос бўладилар, агар халос бўлсалар етадилар, агар етсалар бирлашадилар, агар бирлашсалар улар билан менинг орамда ҳеч қандай фарқ қолмайди». (Муҳаййир, «Девон», «Муҳаррир», 2010, 23-6.)

Шароби хом, шароби пухта — хом шароб ҳақиқий бандалиқдан йироқ бўлган гўзал ҳаёт бўлса, пухта (етишган, пишган) шароб — бандалиқ, ошиқликнинг мусаффо, холис ҳаётдир.

Шаробан таҳуро (тоза, соф шароб) — Куръонда зикр қилинган ва мўминларга жаннатда улашиладиган шароб. Шайх Акбарободийнинг «Нодир ул-меърож» асарида ёзилишича, мўминлар жаннатда шароби таҳурдан ичсалар, АЛЛОҲ таолонинг беназир ва беқиёс дийдорига мушарраф бўлар эканлар («Инсон» сураси, 21-оят).

Шўх — нозли дилбар; илоҳий жазба ва илоҳий тажаллий.

Қ

Қад — ваҳдат оламига таважжуҳ қилиш учун қойим бўлмоқликни айтадилар.

Қаландар — дарбадар кезувчи, эшикма-эшик тиланчилик қилиб юрувчи, қаландарлик қиладиган, шунингдек, қаландария тариқатига мансуб киши. Тасаввуфий шеърларда асосан дарбадар кезувчи Ҳақ ошиғи сифатида талқин қилинади. Алишер Навоий асарларида сохта, текинхўр қаландарларни қаттиқ танқид қилган бўлса-да, шеърларида ошиқнинг турли ҳолатларини ифодалаш учун қаландар атамасидан фойдаланади.

Қаландар ва қаллош — матно товланишларига кўра сафо аҳли, тарк аҳли ва фано аҳли назарда тutilади. Навоий ёзади:

Илгида жому кўрар май ичра олам ҳолини;
Ё Раб, ул Жамшид ё майхона қаллошимудур.

(«Бадоеъ ул-васат», 173, 6)

Қоба қавсайн — икки ёй оралиғи, яқин масофадан киноя. Бу ибора Куръонда зикр қилинади ва меърож кечаси қурб манзилида АЛЛОҲ ва Муҳаммад алайҳиссаломнинг ўзаро яқинлашувини ёки йўлда Муҳаммад алайҳиссалом ва Жабраил фаришта ораларидаги масофа яқинлигини англатади.

Қолу бало — Ҳақ таоло Одам болаларининг пушти камарларидан қиёматга қалар дунёга келажак барча зурриётлардан: «Мен сизларнинг Парвардигорингиз эмасманми?» деб сўраганида, улар: «Ҳа, Сен Парвардигоримизсан, бизлар бунга шоҳидмиз», деганларини эсланг» («Аъроф» сураси, 172-оятдан олинган ибора).

Қомат — севикли ёр; муҳаббат манбаи; қалбнинг юқори оламга таважжуҳ қилиши, сифинишга муносиб назарда тutilади. Зеро, Худодан бошқа сифинишга муносиб эмас.

Ғ

Ғамза — кўз ишораси, кўз билан ишора қилиш, ноз ва дилбарона ишва билан кўз сузиш, боқиш. Тасаввуфда кўрқув ва умид (хавфу ражо); идрок қилинган ишоратлар. Навоий ёзади:

Ул ғамза қон қилурға, ул кўз вафо қилурға,
Бедоду зулм боис, нозу итоб монёъ.

(«Ғавойид ул-кибар», 291, 5)

Ғариб — мусофир, кимсасиз, ажойиб, нодир, қизиқ, камёб. Солиқ асл ватапи бўлмиш руҳлар оламида келганини ва ўткинчи дунёда гурбатда яшаётганини ҳис қилса, ғариб дейилади.

Ҳ

Ҳаблул варид — бўйин томири. Куръондаги: «Биз инсонга унинг бўйин томиридан ҳам яқинроқмиз» оятига ишора («Қоф» сураси, 16-оят).

Ҳай — солиқ қалбда ҳосил бўлиб, уни хушвақт қиладиган завқ.

Ҳайрат — ҳайрон қолиш, ажабланиш. Қалбда юз очган тажаллий туфайли солиқнинг англаш ва муҳокамалардан тўхтайдиган бир ҳолга етилиши. Навоий ёзади:

Кўнгулу кўз санга муштоқу йўлуқсанг, чиройингдин
Ани беҳудлуг этиб баҳрасиз, аммо мунӣ ҳайрат.

(«Ғавойид ул-кибар», 76,6)

Абу Наср Саррожнинг таърифлашича, ҳайрат таҳаммул, тафаккур ва ҳузурланиш асносида орифларнинг қалбларида юзага келган, уларни фикрлаш ва муҳокама юри-тишдан четлаштирган «бадиҳат», яъни ёришиш, ойдинлашиш, ойдинликдир. Шиблийдан ҳайрат ҳақида сўраганларида, у: «Ҳайрат икки турлидир: бири — гуноҳ қилиш кўрқувининг шиддатидан туғилган ҳайрат, иккинчиси эса қалблардан ўрин олган таъзим туйғусидан майдонга чиққан ҳайрат», деган экан. Ҳайрат фанофиллоҳ ҳолига кўтарилиш учун восита бўладиган мақомлардан бири ҳамдир.

Ҳал мий мазид — «Яна кўшимча борми?» «Яна зиёдаси борми?» матноларини билдирадиган Куръоний ибора. «У Кунда Биз жаҳаннамга: «Тўлиб битдингми?» дермиз, у эса: «Яна кўшимча борми?» дер («Қоф» сураси, 30-оят). Тасаввуфий асарларда бу ибора орқали ёрнинг чексиз нозу истиғноси ва фазилатларига ишора қилинади.

Ҳаловат — мушоҳададан ҳосил бўлувчи нурлар.

Ҳақиқат — қалбнинг доимий суратда АЛЛОҲнинг ҳузурда бўлиши, бир лаҳза бўлса ҳам шубҳага бормаслиги, илоҳий оламда мушоҳада қилинадиган, аммо ифода қилиб

бўлмайдиган, камф ва илҳом йўли билан билинадиган маънавий ҳақиқатлар, маърифат. Тарикат сирри, яъни латоифалар нури зоҳир бўлса, ҳақиқат дейилади.

«Таҳқиқ» — ҳақиқат мартабасига етиш учун бутун қувватини ва тоқатини сарфлаш, «таҳаққуқ» — ҳақиқат мартабасига етишиш. «Ҳақиқати Муҳаммадийя» — ҳақиқатлар ҳақиқатидир. Илк ҳақиқат «АЛЛОҲ биринчи бўлиб, Ҳазрати Муҳаммад (с. а. в.) руҳини ва нурларини яратди, кейин ҳамма нарсани шу руҳ ва нурдан, шу руҳ ва нур учун яратди» шаклидаги ишонч, нури Муҳаммадий ва ақли куллий ақидаси.

Ҳақиқат бир неча маънода қўлланади. Жумладан, Худони таниш ва билиш; мажознинг зидди; банданинг Худо васлига интизорлик ҳолати; Ҳақ жамолини кўрсатиши; нарсалар манбаида илоҳий қудрат ва санъатни мушоҳада этиш ва ҳоказо.

Ҳақиқат шариат ва тарикат босқичларидан кейинги мақом бўлиб, Илоҳий Зот маърифатини ифодалайди. Тасаввуф буни «Шариат — солиқнинг жисми, ҳақиқат — унинг руҳи», деб таърифлайди. Сўфийлар ҳақиқатга етишишни асосий мақсад деб билдилар. Сайру сулук натижасида моддий ва маънавий тўсиқлардан ўтиб, ўз нафсларининг асл жавҳаридан, яратилиш ва дунёга келиш сирларидан огоҳ бўладилар. Баъзи сўфийлар бу мақомни фанодан сўнгги бақо деганлар. Бу тушунчанинг ривожланиши асосида аста-секин «комил инсон» тушунчаси юзага келган.

Тасаввуфий манбаларда ҳақиқат атамасидан тапқари «ҳақиқати жомий», «ҳақиқати мутлақ», «ҳақиқатул ҳақоик» иборалари ҳам қўлланади.

Имом Муҳаммад Ҳаззолий ҳақиқат истовчиларни тўрт гуруҳга: мутакаллимлар, файласуф ва ҳакимлар, исмоилия ва таълимия тарафдорлари ҳамда сўфийларга бўлади. Сўфийлар ҳақида: «Мен учун тамоман равшан бўлдики, Худойи таоло тарикатига қадам қўйганлар фақат сўфийлардир. Уларнинг ҳаёт тарзлари, тарикатлари, феъллари ҳам энг яхшидир, мақбулдир», деб таъриф беради.

Ҳақиқат аҳли башарий сифатлардан илоҳий сифатларга юксалган зотлардир. Қушайрийнинг ёзишича, шариат фикҳ илми бўлса, ҳақиқат тасаввуф илмидир. Ҳақиқат билан шариат бир танганинг икки томони кабидир. Ҳақиқатсиз шариат мақбул эмас, шариатсиз ҳақиқат эса ботилдир.

Ҳижоб — парда, тўсиқ. Ошиқни маъшуқидан ажратадиган ёки йироқлаштирадиган парда. Навоий ёзади:

Ўзлугининг ҳижобидин кимки ўзин халос этар,
Ўзга қайнки солса қўз, мумкин эмас ҳижоб анга.

(«Наводир уш-шабоб», 10,7)

Дунё ва охиратга оид тамаъ ва ниятлар инсонни АЛЛОҲдан йироқлаштирувчи ҳижоблардир. Нафс майллари ва шулар туфайли туғиладиган катта-кичик гуноҳлар ҳам Ҳақ ва солиқ орасини тўсиб турувчи ҳижоблар ҳисобланади. «АЛЛОҲ ила қул орасида нурдан ва қоронғуликдан майдонга келган етмиш минг парда бордир», дейди Нажмиддин Кубро. Оддий ҳижоб — парда, моддий олам билан маънавий олам орасидаги нафсоний ва зулмоний пардалар, ҳақиқатни кўришга моне бўладиган ёпқич. Кишининг Ҳақ ва ҳақиқат орасидаги пардаси. Ҳижоб ва парда фақат нафсдир.

Ҳол — меҳнат орқали қўлга киритилмайдиган Ҳақ неъмат. Мақомларга эса меҳнат билан эришилади. Ҳол — сўфийнинг юксак маънодаги маънавий-руҳий ҳолати; кайфият, қувват. Ҳол ўзгарувчандир. Ҳол ўзгаришларини бошидан кечирган солиқ ҳол соҳибидан мақом соҳибига айланади. Ҳол — ошиққа маъшуқнинг лутфи. Ҳол эгаси йиқ туғёнида ҳолдан ҳолга юксалиб боради.

Ҳол солиқнинг хоҳиш-иродасисиз АЛЛОҲдан қалбга етган маънолар, файзларди. Илми ҳол — шариат, илми ҳол — тарикат. Тасаввуфда солиқнинг ҳоли муҳим аҳамият эга бўлгани учун ҳам тасаввуф баъзан илми ҳол деб юритилади. АЛЛОҲнинг розилигин топган тақводор инсонлар «ҳол соҳибидирлар. Шунинг учун ҳол соҳибиди налий маъноси ҳам қўлланади.

Ҳол соҳиб — маънавий ҳолати яхши бўлган, тасаввуфий ҳолларни кўриб ва яша таниган; важд, жазба ва истигроқ ҳолатида бўлган, сакр ва талвин соҳибиди, ҳолига ҳоки инсон.

Ҳусн — гўзаллик, чирой. Илоҳий ҳусн. Энг мукаммал камолот ва сифатга эга бўлган. Зот, Ҳақ, «АЛЛОҲ гўзалдир ва у гўзалликни севади» (Ҳадиси шариф). Ҳақ зотида барча мукаммал камолот; АЛЛОҲ жамоли, маҳбуб дийдори. Навоий ёзади:

Жамол мулкида сен ҳусн шоҳи, мен мунглуг,
Шаҳ этса раҳм не тонг, чун эрур гадо ожиз.

(«Бадоеъ ул-васат», 205, 4)

МУНДАРИЖА

Мўъжизакор ижод намунаси	5
Дебюта	10

ҲАЗАЛЛАР

АЛИФ ҲАРФИНИНГ ОФАТЛАРИНИНГ ИБТИДОСИ «ҲАРОЙИБ» ДИН

Ашрақат мин акси шамсил-каъси анворул-ҳудо	22
Зиҳи ҳуснунг зухуридин тушуб ҳар кимта бир савдо	23
Эй, сафҳайи рухсоринг азал хаттидин иншо	24
Эй, ҳамд ўлуб маҳол фасоҳат билан санга	25
Илоҳо, подшоҳо, кирдигоро	26
Эй, нубувват хайлига хотам баний Одам аро	27
Зиҳи жавлонгаҳинг афлок уза майдони «ав адно»	28
Ҳар гадоким, бўрғейи фақр эрур киеват анга	29
Ул паривашким, бўлубмен зору саргардон анга	30
Синса кўнглумда ўқунг сургуб исиг қондин анга	31
Ваҳки, ишқинг зоҳир этсам ваҳм эрур ўлмак манга	32
Гарчи ҳажрингдин эрур юз гаму озор манга	33
Ул малоҳат ганжи ҳажрида бузуг маскан манга	34
Шаҳр бир ой фурқатидин байт ул-аҳзондур манга	35
Менмудурменким сенинг васлинг муяссардур манга	36
Кўргали ҳуснуни зору мубтало бўлдум санга	37
Қаҳринг ўлса, барча ишимдин малолатдур санга	38
Эй алифдек қоматинг майли бузулган жон аро	39
Кимки кўрса мушки ноб ул сунбули сероб аро	40
Заврақ ичра ул қуёш сайр айламас Жайхун аро	41
Минг захм урди ханжари ишқинг бу тан аро	42
Икки бармоғ бирла туттум лаълин ул рухсор аро	43
Кўнглум ўргансун агар гайрингга парво айласа	44
Эрур ишқ аҳли тўристонию юз минг мазор анда	45
Доғларким, кўйдум ул ой фурқати озорида	46
Эй кўнгул, гар кимса аҳволим демас ёр оллида	47
Даҳр элидин нафъ агар йўқтур, зарар ҳам бўлмаса	48
Не хуш бўлғай иковлан маст бўлсақ васл боғинда	49
Ер тутар кўнглумда гардундин жудо бўлган бало	50
Хилъатин айлабмудур ул шўҳи сийминбар қаро	51
Ҳам рамад теккан кўзунгга чашми бедорим фидо	52
Давр эл соғарини қилди майи ноб тўла	53
Онча даврон бирла кўрдум аҳли даврондин жафо	54
Гул узра хатти мушкин бирла то қилдинг рақам пайдо	55
Бўлса икимизнинг юзи акси суда пайдо	56

Май бирла юзунг тим-тим аҳмарму экин оё	57
Зор жисимимга хадангинг захмидин ортар наво	58
Не наво соз айлагай булбул гулистондин жудо	59
Маҳвашо, сарвқадо, доларухо, сиймтано	60

БЕ ҲАРФИНИНГ БАЛОЛАРИНИНГ БИДОЯТИ «ҒАРОЙИБ»ДИН

Зиҳи висолингга толиб тутуб ўзин матлуб	61
Икки ўтлуг наргисингким, қилдилар бағрим кабоб	62
Қошу юзунгги мунажжим чунки кўрди бениқоб	63
Чобукеким, ҳар тараф майдон аро айлар шитоб	64
Ҳаво хуш эрдио олимда бир қадаҳ майи ноб	65
Юз сўзумдин бирига бермас жавоб ул нўшлаб	66
Субҳи давлат юзунг, эй тавсани гардун санга ашҳаб	67
Неча бўлғай манга ҳажр ичра тазаллум, ё Раб	68
Эй, санга юз ҳубу лаб ҳубу лабингдин кулгу ҳуб	69
Сен лабинг сўрган сойи мен қон ютармен, эй ҳабиб	70
Ишқдин ёнса таним сўрма сабаб	71
Оғзининг сирри манга маълум агар эрмас не айб	72
Бовужудиким адам бўлдум ғамидин қайғуруб	73
Хоки пойи бўлди жони хоксорим қон ютуб	74
Ваҳ, не қотилдур келур ойини қатлу кин солиб	75
Ханжаринг жонимга етти кўкрагимга санчилиб	76
Сўзи ҳажринг ичра ҳар дам заъфлиг жисмим ёниб	77
Хаста жоним заъфин англа, кўнглум афғонин кўруб	78
Кўз ёшим бўлди равон бир наргиси жоду кўруб	79
Ўлукни тиргузур лаълинг Масиҳосо калом айлаб	80
Қон ёшим йўлунгда томмайдур кўзум гирён бўлуб	81
Кимса ёри бирла хуштур ғам дейишиб мунграшиб	82
Кезармен кўйида йиллар назар ҳолимга солгай деб	83
Дам-бадам жони тараб ғайр ила ул моҳ чекиб	84
Не махласим бор анинг ишқидин канора қилиб	85
Ул ой қасдима тийғи буррон чекиб	86
Чобукум рахш уза ҳижрон йўлида пўя қилиб	87

ПЕ ҲАРФИНИНГ ПАРИВАШЛАРИНИНГ ПАРВОЗИ «ҒАРОЙИБ»ДИН

Мендин ул чобукнинг, эй пайки сабо, майдонин ўп	88
Зулфу юздин сунбулунгни гул уза тарқатма кўп	89

ТЕ ҲАРФИНИНГ ТОРОЖГАРЛАРИНИНГ ТАМОШОСИ «ҒАРОЙИБ»ДИН

Қасри жоҳингга сипеҳр авжида айвон бўлди тут	90
Эй кўнгул, ул аҳди ёлғон меҳр шартин қилди тут	91

Келгил, эй қурбон кўнгул, ул қоши ё меҳрин унут	92
Оҳким, ул ошно бегона бўлди оқибат	93
Жаҳдим андоқдур етишгайменму деб васлингга бот	94
Тийра кулбамга кириб, жоно, ўлумдин бер нажот	95
Кўзум учарки, ҳумоюн юзунгни кўргай бот	96
Эй кўнгул, ёр ўзгалар домига бўлди пойбаст	97
Субҳ эрур соқию мен махмурмен, сен майпараст	98
Жунун тоши уруб ҳар ён янги доғимни афгор эт	99
Вужудум ўртадинг, эй ишқ, эмди тарким тут	100
Кўнглум олди бир парипайкар малаксиймо йигит	101
Маст чиқти яна ул қотили бебоқ йигит	102
Яна солди ҳажр ҳам тан, ҳам кўнгул, ҳам жонга ўт	103
Ваҳки, ҳажринда жаҳон бўлди кўзумга зулумот	104
Эй насими субҳ, аҳволим дилоромимга айт	105
Хирмани рухсориға солмиш майи гулнори ўт	106
Лолазор эрмаски, оҳимдин жаҳонга тушти ўт	107
Войким, душмандек ўлди аҳлидин бегона дўст	108
Бош қўярмен қул аёғинда май ичсам пайваст	109

СЕ ҲАРФИНИНГ САМИН ГАВҲАРЛАРИНИНГ САМАРАСИ «ҒАРОЙИБ»ДИН

Қачонки ул бути ширин калом қилди ҳадис	110
Нутқи жон бермак қилур ул лаъли хандон бирла баҳс	111
Менинг жунунума гар ул пари эрур боис	112

ЖИМ ҲАРФИНИНГ ЖАМИЛАЛАРИНИНГ ЖИЛВАСИ «ҒАРОЙИБ»ДИН

Бузуг кўнгулга фано бўлса ком, чексун ранж	113
Эй гадойингнинг гадойи барча аҳли тахту тож	114
Чарх изинг гардига қилди кавкаби сайёр харж	115
Майи лаълинг эрур жон бирла мамзуж	116

ЧИМ ҲАРФИНИНГ ЧОБУКЛАРИНИНГ ЧЕҲРАГУШОЙЛИҒИ «ҒАРОЙИБ»ДИН

Кўнгуллар ноласи зулфунг камандин ногаҳон кўргач	117
Жамолин васф этармен ҳамдамим ул гулгузор ўлгач	118
Хусни ортар юзда зулфин анбарафшон айлагач	119
Етишса ишқ аро юз меҳнату бало, қадаҳ ич	120
Фақр аҳлига подшо муҳтож	121

ҲЕ ҲАРФИНИНГ ҲАРОМИЙЛАРИ ҲУСНОРОЙЛИҒИ «ҒАРОЙИБ»ДИН

Зиҳи тилинг ана афсаҳ такаллумида фасиҳ	122
Баданга келмади то азми кўюнг айлади руҳ	123
Кўнгулни муғбача олди муғона тут ақдоҳ	124
Нега кўргузди совуғ оҳу сариғ руҳсор субҳ	125
Рўзау гул еттию ичмас ул ой гулгун қадаҳ	126
Эй манга жонбахш гулбарги тарингдин тоза руҳ	127

ҲЕ ҲАРФИНИНГ ҲУБЛАРИНИНГ ХИРОМИ «ҒАРОЙИБ»ДИН

Ғадойи фақр ила сўз айта олмас подшо ғустоҳ	128
Баҳор сенсиз ўлунгур манга ажаб дўзах	129
Тонг эмастур, бўлса ҳар сарви парируҳсор шўҳ	130
Ваҳки, ҳижрон шарбатидин бизга бўлди ком талх	131
Солди бир ойдин айру мени ибтилоға чарх	132
Хонақаҳда ҳалқаи зикр ичра ғавғо қилди шайх	133
Сочингки ҳар тараф айирди бир муанбар шох	134

ДОЛ ҲАРФИНИНГ ДИЛОРОМЛАРИНИНГ ДАВРОНИ «ҒАРОЙИБ»ДИН

Одамки, башар насли силкига эрур пайванд	135
Сен ўз хулқунгни тузгил, бўлма эл ахлюқидин хурсанд	136
Ёл ул юз ойинасин чексам оҳи дардолуд	137
Қошинг меҳробини васл аҳли этмиш қиблайи мақсуд	138
Эй орази насрин, сочи сунбул, қади шамшод	139
Айламас ҳар навъ бўлсам ул бути раъно писанд	140
Топқали хокий танимға новаки ишқинг кушод	141
Оразинг муштоқидур бу кўзки, бўлмиш лардманд	142
Чекар ун кўнглум урсанг тийги бедод	143
Жилвада ҳусн аҳли ичра кўрмишам бисёр қад	144
Мендин эл ҳар сўз деса, бовар қилур ул сарвқад	145
Йўқки оҳимдин қилибдур тийра бу вайронни дуд	146
Унутмағилки то ҳажр этти бедод	147
Ваҳки, ҳар соат бўлурмен васлидин етказ навил	148
Иш манга қилмоқдурур ул шўҳи бепарвони ёд	149

ЗОЛ ҲАРФИНИНГ ЗАВИЮ-Л-ҲАЁТЛАРИНИНГ ЗУФУНУНЛУҒИ «ҒАРОЙИБ»ДИН

Зухду тоат шаҳдини аҳли замон кўрмас лазиз	150
Эмас ғамимни ёзар хатқа зарфишон коғаз	151
Демағил кўйини беному нишонларға малоз	152

РЕ ҲАРФИНИНГ РАЪНОЛАРИНИНГ РУСТОХЕЗИ «ҒАРОЙИБ»ДИН

Эй зотинга ҳар неча қилиб ақл тафаккур	153
Парим бўлса, учуб қочсам улустин то қанотим бор	154
Кема оғзи демаким, ишқингда кўксум чокидур	155
Оғзим ачитқон дам-бадам ул лаъли шаккарханд эрур	156
Эл тилидин жонима гар юз бало мавжуд эрур	157
Йиғласам кўнглумга ишим оҳи дардолуд эрур	158
Улки юз меҳнатқа жоним ишқидин помол эрур	159
Йўқ ажаб, лаълингдин ар беҳудлуғум ойин эрур	160
То лабинг шавқида жисмим гарқайи хуноб эрур	161
Ул пари кўнгли учун руҳум асиру зор эрур	162
Кўнгулки, ишқида дерсен бало не бўлгусидур	163
Жафо қилур бари гулчехралар, вафо қилакўр	164
Жоним ороми учун қосидки, жонондин келур	165
Тутулмиш эрди ғазабдин улусни қилди асир	166
Паривашим қора бўркинки, бир ён эгри қилибдур	167
Кўзи ул юз ўтидин халқ ичини доғ этадур	168
Кундуз ул хуршиди рахшондин кўзумга ёш эрур	169
Телбараб иткан кўнгул ёдимга кирса гоҳлар	170
Юз туман меҳнат ўқи андуҳлуғ жонимдалур	171
Кирди сиймобий либос ичра яна ул гулғузур	172
Фурқатингдин заъфарон узра тўкармен юлазар	173
Ул малоҳат шамъидин мундоғки жисмим ёнадур	174
То ҳаёлинг таҳ кўнгул, таҳ кўз аро меҳмон эрур	175
Ғунчайи хандон била ҳуснунг гули хуррам баҳор	176
Ваҳки, кўнглум ғуссаси ҳар лаҳза қасди жон қилур	177
Тарарда уқдалиғ зулфин мусалсал айлади чинлар	178
Оллим ул ой саждасидин реш эрур, ҳолим будур	179
Тирғузур ҳар дам рақибларниё мени ўлтурур	180
Яна сенсизин мунисим ғам бўлуптур	181
Кўзунг не бало қаро бўлуптур	182
Кўк ғазоли чунки кофур узра мушқафшон бўлур	183
Ваҳки, майдон азмиға секретти ул чобуксувор	184
Ваҳи нозил бўлди ёҳуд ёрнинг пайғомидур	185
Бармоғи ҳайрат билаким лаъли хандон ичрадур	186
Қошинг кўздин ниҳон, андин ниҳонроқ холи мушкиндур	187
Нуқтаи холингки кўздин доим маъдум эрур	188
Ҳар лабинг ўлганни тирғузмакда, жоно, жон эрур	189
Ҳар қачонким кемага ул ой сафар рахтин солур	190
Жон берур элга агарчи лабидин қон томадур	191
Холу хатинг ҳаёлидин, эй сарви гулғузур	192
Чиқти ов азмиға жавлон айлаб ул чобуксувор	193

Барги гул юзинда лаълинг рашкидин хуноблар	194
Телба кўнглум, ваҳки, ҳар соат биров сори борур	195
Ул ойки, жафо нарддини ҳўблардин утултур	196
Барча ҳўбларнинг қаду рухсору хатгу холи бор	197
Чораи кор истабон бечоралиғ кўнглум тилар	198
Ҳар ўқи ул қоши ёнинг жонниким, қурбон қилур	199
Эй сабо, шарҳ айла аввал дилситонимдин хабар	200
Ё Раб, бу не гулдурким, бошиға чечак санчар	201
Ғаминг ўқиқи кўнгуллар уйин нишона қилур	202
То бўлди кўнгул ул кўзи усрукка гирифтюр	203
Фигонки, ёр вафо аҳлиға ситам қиладур	204
Улки, онсиз хаста кўнглумнинг юз оҳу войи бор	205
Вой, юз минг войким, тарки муҳаббат қилди ёр	206
Ҳар қаён боқсам кўзумға ул қуёшдин нур эрур	207
Ёр бордию кўнглумда анинг нози қолилтюр	208
Ул малаксиймо париким, халқ анинг ҳайронидур	209
Шаҳсуворим ҳар қачон жавлон қилур	210
Қайси бир кўкнинг юзингдек меҳри оламтоби бор	211
Улки юз мендек жаҳонда волаву шайдоси бор	212
Яна ғариб гуле жонима жафо қиладур	213
Майдин айру гул эмас гўё эрур гулгун ҳарир	214
Соқийё, дай шиддатидин ақлу ҳис бетоб эрур	215
Оразинг ҳуршиду оғзинг заррадин тимсол эрур	216
Оразинг кўзгусиму тер касратидин судаду	217
Оразинг кўзгусида хат сабзадурким, суда бор	218
Юзунгла зарварақ ҳар ёнки лутфи бениҳоятдур	219

ЗЕ ҲАРФИНИНГ ЗЕБОЛАРИНИНГ ЗИЙНАТИ «ҒАРОЙИБ»ДИН

Жаҳони буқаламун ичра тушмиш элга гудоз	220
Рафиқлар, мени маҳзун нечук бўлай ғамсиз	221
Тиргузур ҳар хастани бир ноз ила ул дилнавоз	222
Рамида кўнглум эрур ишқ мубталоси ҳануз	223
Жамоатеки, жунун манъини манга қиласиз	224
Навбаҳор айёми бўлмиш, мен диёру ёрсиз	225
Ўзга бўлди ёру меҳри менда боқийдур ҳануз	226
Хуррам ўлди боғу бир гулдин ичимда ғам ҳануз	227
Сайл ун чектию савдо менда бепоён ҳануз	228
Кўюнг борида қилман жаннатқа гузар ҳаргиз	229
Замоне гарчи ёдим қилмас ул номехрибон ҳаргиз	230
Ҳар неча кўнглумни чок этсанг қилур ишқинг ситез	231
Меҳнат ўтидин ёруқтур ҳар тараф қошономиз	232
Бўлмаса ул бут қоши меҳробим ичра жилвасоз	233
Жилваму қилди сариг бўркин кийиб ул сарвиноз	234

ЗЕ ҲАРФИНИНГ ЗАРИФЛАРИНИНГ ЗУҲУРИ «ҒАРОЙИБ»ДИН

Тариқи ишқдин бўлмиш манга бало малҳуз	305
Ришта — диққатдур, каломингда дури шаҳвор лафз	306
Масиҳойин агар минбарда зоҳир қилса дам воиз	307
Бу нағма эрдиму йўқ эрса офат, эй ҳофиз	308

АЙН ҲАРФИНИНГ ИЙОРЛАРИНИНГ АЛОМАТИ «ҒАРОЙИБ»ДИН

Истасангким ургасен давронга тийғи инқитоъ	309
Жисми васлин қилдим ул зулфи сумансодин тамаъ	310
Кўзумни токи қилмиш ул саодат ахтари матлаъ	311
Учуқ эрмаски чун бўлди Суҳайли оразинг толиъ	312
Доғ уза доғдин овора кўнгулдур зойиъ	313
Васл шони хилватимда ёқсалар ногоҳ шамъ	314
Юзига кўзгунин ҳар дам қилур ул сиймбар мониъ	315

ҒАЙН ҲАРФИНИНГ ФИЗОЛАЛАРИНИНГ ҒАВҒОСИ «ҒАРОЙИБ»ДИН

Меҳрисизликдин фалак эл қатлин айлар бедариғ	316
Заиф танда ғамингдин юз эски бўлган доғ	317
Соқиб, ҳажр илгидин кўп тортадурмен зорлиғ	318
Ул суманбар қаддининг сарвиға кўнглум бўлди боғ	319
Ўртанурмен кечалар ҳажрингда андоқким чароғ	320
Ғарчи мен ҳажрингдин ўлдум тортибон кўп зорлиғ	321
Неча, эй ороми жон, ҳажрингда беоромлиғ	322
Лолағун бўлмиш суларда қатлима дилдор тийғ	323

ҒЕ ҲАРФИНИНГ ФИТНАЛАРИНИНГ ФУСУНИ «ҒАРОЙИБ»ДИН

Кечти умрум нақди ғафлат бирла подонлиғда ҳайф	324
Зор жисмимда қиличинг захми ҳар ён мухталиф	325
Ёшурун ғамзанг қиличиким қилур кўксум шиқоф	326
Кўргузур ҳижрон ҳуруфи нуқтасин жон ҳар тараф	327
Бода хуштур гар ҳарифим бўлса бир ёри зариғ	328
Базм аро гар йўқ май бида дағ	329

ҚОҒ ҲАРФИНИНГ ҚИЁМАТЛАРИНИНГ ҚИРОНИ «ҒАРОЙИБ»ДИН

Зиҳе азалда қарам айлабон санга Ҳаллоқ	330
Ёрдин айру кўнгул — мулкедурур султони йўқ	331
Бўлмас эрмиш дилраблар аҳди маҳкам, эй рафиқ	332
Санга иш жавлон қилиб майдонда чавгон ўйнамоқ	333
Оҳким, ғам тийгидин кўксумни қилди чок ишқ	334

Ваҳ, неча жисмимни ғамдин нотаваон эткай фироқ	335
Қон ёшим сориғ юз узра ошкор этти фироқ	336
Жунун тоши харобот ичра ҳар дам кўксума урмоқ	337
Ёр чун истарки, бўлғаймен мудом андин йироқ	338
Чиқса жоним, айб қилма, жисми беморимға боқ	339
Ғамим кўп айта олмасмен не тонг кўнглум ҳалок ўлмоқ	340
Демангиз аҳбобким, қилмасмусен бас йиғламоқ	341
Кимки, васли ичра ёқсанг шамъи улфат, эй рафиқ	342

КОФ ҲАРФИНИНГ КОФИРЛАРИНИНГ КАМОЛИ «ҒАРОЙИБ»ДИН

Эй, деб сифатингда аҳли идрок	343
Ваҳ, недур майдонда ҳар ён азми жавлон айламак	344
Ишқ аро васлинг тилаб ҳажрингда бўлдум дарднок	345
Келгуси ул сарви сийминбар гули серобдек	346
Турфа рухсорингки, ҳусн ичра эрур гулзордек	347
Не навъ борди экин уйга кеча ул чобук	348
Менки чектим лаъли шавқи бирла жонондин илик	349
Маҳвашимда заъфу мен бу ғуссадин ҳар дам ҳалок	350
Суд қилмас этагингни илигимдин чекмак	351
Кўнглакинг барги гулу устида гулранг елак	352
Кимга бир мажлисда оҳу дард ила сўзе керак	353
Кимки ошиқ бўлса зору хастаҳол ўлмоқ керак	354
Ёр бўлмиш ўртаға ҳижрон тариқин солғудек	355
Эй, кўнгулда шаҳди лаълинг ҳасратидин юз тешук	356
Жунун саҳросида бое йўқ эркандур бу маҳзундек	357
Лабингки, сайли сиришкимни оқизур қондек	358
Ҳажр тоби ичра ким кўрмиш бу жисми зордек	359
Эй тўқуз торами, аҳзар бўлубон жилвағаинг	360
Қорадур ҳолу хатту кўзу қошинг	361
Эй чучук жоним сенинг ширин лабинг	362
Кулмадинг, то кўзларимни кавкабафшон қилмадинг	363
Эй, менинг жоним олиб яхшилигинг	364
Ики ғунчанг эрмас, эй гулчеҳра, тенг	365
Шоҳ бўлди ишқ ичинда соҳибасорим менинг	366
Мутрибо, ғам базмида то навҳа оҳанг айладинг	367
Оразинг субҳидин эл айшини жовид айладинг	368
Ишқим ортар хатти зоҳир бўлғали жононанинг	369
Тонг насимин сойир эткан гулузоримдур менинг	370
Коғаз уза қаламни фусунсоз қилмадинг	371
Ғам ҳазонин зоҳир этмиш чеҳрайи зардим менинг	372
Ҳар кўнгул ороми чун бўлмиш дилоромим менинг	373
Не лутф эдики, мени нома бирла ёд эттинг	374
Эй ишқ, яна фурқат ўтин жонима урдунг	375

Неча жаврин тортайин ул сарви хуризоднинг	376
Кўнгуллар қути ширин достонинг	377
Рафиқларни борин ёру муътамад қилдинг	378
Истаб ул бутни хирад белида зуннорин кўрунг	379
Хаёлинг хуснига кўнглумда зийнат берса ҳижронинг	380
Чаманда чехра фуруғи учун қадаҳ олдинг	381
Ғам тошин жисмимда пайконинг била банд айладинг	382
Эй висол аҳли, ул ой кўнглини хушҳол тутунг	383
Ишқ келтурса ишим дайри фано азмида ўнг	384

ЛОМ ҲАРФИНИНГ ЛУЪБАТЛАРИНИНГ ЛАТОЙИФИ «ҒАРОЙИБ»ДИН

Эй кўнгул, ер-кўк асосин асру бебунёд бил	385
Оғзидин чиққан ҳадиси нозуку рангинни бил	386
Анингдек мастмен дай субҳиким, бу мушқил эрмас ҳал	387
Юзунгни кўрдум эмди кўзларимни боғла, эй қотил	388
Ҳажр ўтига истасанг ёқилмағайсен, эй кўнгул	389
Чаманда қонини баским оқизди зор кўнгул	390
Мен жаҳондин кечтиму кечмас менинг жонимдин эл	391
Қаро кўзум келу мардумлуг эмди фан қилгил	392
Номаси қўйнулда баским, изтироб айлар кўнгул	393
Ёрдин келмиш манга бир турфа мактуб, эй кўнгул	394
Ул париким, банди зулфиға мажонидур уқул	395
Қон тўкар кўз оразинг гулгуналиқ кўрган маҳал	396
Кўзумда ҳажр ўтининг ҳумратин кўр, дема қондур ул	397
Қани бир чехраки майл эткай анга ҳаста кўнгул	398
Ҳар киши кўрса қизил хорода ул маҳваш жамол	399
Қилди овора мени ҳастани овора кўнгул	400
Не қошу юздурур, санга, эй сунъи лоюзол	401
Ё Раб, ул ой ҳуснин эл фаҳмиға номафҳум қил	402
Бўйнулга қайда қилгай ул ой қўлини мойил	403
Зулфини очмиш сабо юзига чиқмиш тоби мул	404
Кўнглунг истар ёрлар бирла ҳамеша шод бўл	405
Қоматингга ҳар замон юз жилва, эй зебо ниҳол	406
Боғ мендек сарғариб, булбул менингдек бўлди лол	407
Сарвинозим, йўқ ажаб, гар рўзадин топмиш малол	408
Уйғониб субҳ уйқусидин меҳр шамъин тор қил	409
Ул муқаҳҳал кўз жафосидин агар бўлсам қатил	410
Қилғали хилъатин ул сарв гуландом қизил	411
Йўқтурур оламда аҳли ишқдек бечора эл	412
Кеча борди ёру андин қолмади гирён кўнгул	413

МИМ ҲАРФИНИНГ МАҲБУБЛАРИНИНГ МАЛОҲАТИ
«ҒАРОЙИБ»ДИН

Бўлмиш андоқ мунқатиъ аҳли замондин улфатим	414
Ул пари наззорасиға, ваҳки, йўқтур тоқатим	415
Чаманда мунисим не сарв эрур, не гул, не сунбул ҳам	416
Не тонг узорим агар сарғариб, қизарди ёшим	417
Ҳажр тошининг кўкумтул доғидин куйди таним	418
Қилғали юз тил киби кўнглумни чок ул қотилим	419
Баҳор бўлдию гул майли қилмади кўнглум	420
Магарки кўз йўлидин оқти қон бўлуб юрагим	421
Кўнгул жон бирла борди ҳамраҳинг, мен дард ила турдум	422
Айни заъфимдин кўлум чун кўлдадинг, эй дилбарим	423
Тун оқшом бўлдию келмас менинг шамъи шабистоним	424
Ишқ ила бўлдум масал, савдо била афсона ҳам	425
Кеча ул маҳвашни ёд айлаб фаровон йиғладим	426
Соқиб, кечаги май нашъасидин жон топтим	427
Битигингдинки, саводини кўруб жон топтим	428
Висол тухмини эктим, фироқ бар топтим	429
Васл баргин узки, мен ҳижрон гулин буй этмишам	430
Тирик юрурмену бор мендин айру жононим	431
Эй қадинг сарви равон, кўюнг баҳори гулшаним	432
Меҳр кўл кўргуздум, аммо меҳрибоне топмадим	433
Оқизди лимуйи бўркунгни кўргач, онча қон кўнглум	434
Не айб, агар майи софий ғамидадур кўнглум	435
Вайронаедур масканим, андин манга бисёр ғам	436
Онча кавкаб тўкти шоми ғам ҳаёлингдин кўзум	437
Ер юзини тутти ашким, кўкка етти нолишим	438
Лаълинг ғамидин дийдаи гиён била бордим	439
Водийи ҳажрингда бир дам қон ютардин қонмадим	440
Онча йиғлатти жафодин дўстдур деб севганим	441
Хазон ранги юзига берса тонг йўқ шуълайи дардим	442
Ақлу жон қасдида кўрдум ул кўзу мужгонни ҳам	443
Ажойиб тийрадур ҳажрим туни, эй меҳри йўқ моҳим	444
Тандин ўқунгни чексалар, оғирдин эрмас шеваним	445
Қуруқ танимга туган куйдурурда бебоким	446
Висол ичра ул ойнинг фурқатин осон гумон қилдим	447
Ҳажр ила кўрма раво жонимга бепоён ўлум	448
Бўлмасун кўнглунг қушиға дурру гавҳар васли ком	449
Менки, даврон зулмидур кўнглумга, балким жонга ҳам	450
Ул қуёш васлида ўзни рашқдин гум айларам	451
Сенсиз ашким ёмғури селини тўфон айладим	452
Ҳуснунга ҳайратдин ўлди барча бесомонлигим	453
Жонима доғе кўюптур лаълинг узра холким	454

Юзунг ғамидин эрур абри навбахор кўзум	455
Сендин айру то асири дарди ҳижрон қолмишам	456
Не ул қулоққа етар, арзи ҳол адо қилсам	457
Кўнгулни бағир қонидин лола қилдим	458

НУН ҲАРФИНИНГ НОЗАНИНЛАРИНИНГ НОЗИ «ҒАРОЙИБ»ДИН

Истарам юз манзил ўткаймен адам саҳросидин	459
Кўнгулни айладим юз чок ишқингдин, мени маҳзун	460
Булут ҳайвон зулоли бирла тиргузди ҳаво жонин	461
Муҳаббат ришгасин уздики, ўлтургай бу ғамнокин	462
Баски қадди ғунчадек эл кўнглин олиб қилди қон	463
Ишқиди яхши-ёмон бедодидин топман амон	464
Юзу зулфунгни соғиниб келмишам, эй маҳжабин	465
Шикоб уйин бузадур бенаво кўнгул, нетайин	466
Не тонг, сариғ юзумда ашқи рангин	467
Арғувоний тўнмудурким киймиш ул сарви равон	468
Ишқ аро менмен даме бемеҳнату ғам бўлмаган	469
Хуршид тулуъ этса, қўшини соғинурмен	470
Ҳар ҳазон барги эрур зореки даҳр озоридин	471
Шавқдин ашқ ичра ғарқ ўлуб, дей олмасмен ғамин	472
Мени бедил санга жон ўйнамоқ бирла ярайдурмен	473
Тикмишам мажруҳ кўнглум захмини ғам нешидин	474
Англаман судек юзунгмудур кўрунган кўзгулдин	475
Ёна не қад жилва қилдиким, демакдин лолмен	476
Ваҳи, мендин айру юз жон, йўқса жононму экин	477
Ярамни тиккали бошини уза бичакму экин	478
Юзунг ўтига тутун зулфи муанбарму экин	479
Улки ҳар тун уйганиб, ёнида кўрмас ҳамдамин	480
Порсо ёрим соғинмас масжиду сажжодадин	481
Чиқарғач ул маҳи маҳмилинишин ораз ниқобидин	482
Субҳ еткурди сабо гулбарги хандон муждасин	483
Ёнида бўлмасам нафасе лардинокмен	484
Кўнглум очилмас даме бу бадани зордин	485
Кўнглум уйин ҳар нечаким, истасанг ғам топқасен	486
Юз бало ҳижрон топар ҳар дам бу маҳзун жон учун	487
Фурқатингдин кечалар ўртар мени бахти забун	488
Сенсизин, эй умр, бир соат манга жон бўлмасун	489
Васлингга етибон соғинурмен хаёл экин	490
Ишқинг этагин жон илиги бирла тутубмен	491
Ўлгумдурур чу фурқат ила иштиёқдин	492
Эйким, танимга жон берасен ҳар тариқдин	493
Ғамингда ҳар кеча, эй гулгузор, йиғлармен	494
Лоланинг ғунчасидек кўнглум ўлутур тўла қон	495

Сафҳаи ҳуснунгда жонбахш ирнинг, эй сийминбадан	496
Фалак ситезасидин бўлма, соқиб, маҳзун	497
Ғам елидин, ё Раб, ул гулга ғуборе бўлмасун	498
Эйким, нафасе ғойиб эмассен назаримдин	499
Не тирикмен, не улук, не соғ, не бемормен	500
Сарвеки нолишим бийик ўлди ҳавосидин	501
Дўстлар, бир чора мен девонаи шайдо учун	502
Кўнгул олурда ажаб дилрабо эмиштуксен	503
Лаълу ғамзанг бирла баским нуктадон устодсен	504
Ёридин ҳеч ким менингдек зору маҳжур ўлмасун	505
Ноумиде мен киби борму экин жононидин	506
Ёр пайгоми не осиг ўзгалар таҳриридин	507
Келки, васлингдин ҳазин жонимни хурсанд айлайин	508
Масиходин лабинг афсаҳ, қуёштин оразинг аҳсан	509
Азал наққоши тарҳ айларда гул барги намудорин	510
Рашкдин дерменки меҳр итсун сипеҳр айвонидин	511
Кўрубмен кирингнинг боштин-аёғ тешкан кўнгул ҳолин	512
Шаҳид ўлсам либоси лолагун сарви равонимдин	513
Соғинманг соя ғам шомии малул эрмас фиғонимдин	514
Меҳр кўрса ҳар киши ўз дилбари зебосидин	515
Тула қондур кўзумнинг ҳалқаси то қолди ёримдин	516
Мени заифни саргашта айлади гардун	517
Елга берди куйдуруб ул гул таним хокистарин	518
Ниҳон ишқингки кўнглум ичра тушти юз шарор андин	519
Дема меҳнат тоғининг Фарҳоди саргардонимен	520
Субҳи васлин элга кўргандин паришонмен бутун	521
Фироқинда кўзумдин йиғламоқ бўлғайму кам бир кун	522
Жамолнинг шавқидин ғам шомии куймак ибтилоидин	523
Манъ қилмас ашк лаълингдин туташқон жон ўтин	524
Сиришк қонин аёғинг учун ҳино қилайин	525
Чекканда наққоши қазо ул сарви гулрух суратин	526

ВОВ ҲАРФИНИНГ ВАЛОҲИЯТАФЗОЛАРИНИНГ ВАҚОЙИИ «ҒАРОЙИБ»ДИН

Вафо аҳлига даврондин етар жавру жафо асру	527
Ёр мустағнию муҳлик ғами ҳижрон асру	528
Юзунгда май гули ё гул очилган бўстондур бу	529
Ҳажрида кўнглумга бор ул лаъли сероб орзу	530
Ҳар ён ул юзда тер оқиздингму	531
Сели ашким бирла тутмиш жумлаи оламини су	532
Белингу зулфунг хаёлин шарҳ этармен мў-бамў	533
Ул ойға не ғам, тушса бу девонадин айру	534
Тутқали ламъайи рухсориға жонон кўзгу	535

Сочти тердин гул уза ул сарви гулрухсор су.....	536
Солса зухдунг тунига жоми хилоли партав.....	537
Жонда жонпарвар сўзидурму лаби хандониму.....	538
Шоми ҳажр ўлтурди бу ношодни, сен шод ую.....	539
Ғамимниму дейин ё беғам элнинг моҳаросинму.....	540
Назарға келтали ул икки наргиси жоду.....	541

ҲЕ ҲАРФИНИНГ ҲУМОЮНВАШЛАРИНИНГ ҲАЛОКАНГИЗЛИҒЛАРИ «ҒАРОЙИБ»ДИН

Юзу кўзунгда муайян камоли сунъи Илоҳ.....	542
Оташин гул гарчи зийнатдур жаҳон бўстониға.....	543
Кўнгулким, васлин истар ҳар тараф доғи ситам бирла.....	544
Кўйди кўнглумким, недин манзил эмас жононаға.....	545
Ёнида эл кўрсам ўқ санчилмасунму жонима.....	546
Анбари тар истаман юз узра холинг борида.....	547
Ғамидин гарчи жон йўқ эрди танда.....	548
Кўнглумнинг оҳи қатраи хуни жигар била.....	549
Зиҳи ҳайвон суйидек лабларингнинг ҳасрати жонда.....	550
Пардаға кирган киби хуршиди раҳшон ҳар кеча.....	551
Ул мусофирким, эрур барча сипоҳ аҳлиға шоҳ.....	552
Жон олса найлай ул бути паймонгусил била.....	553
Оҳким, жон бўйниға зулфунг таноб ўлди яна.....	554
Орази ёниға гул санчар жамол изҳориға.....	555
Насиҳат аҳли манга дерки, майни тарк эт, ваҳ.....	556
Қил учи кўрмай оғзингдин нишона.....	557
То кўрубон юзин кўёш қолғали иштиёқиға.....	558
Тушти ўт кўнглум уйига оҳи дардолуд ила.....	559
Лабларингким, ҳайф эрур тенг тутмоқ ани қанд ила.....	560
Меҳрдин дерменки, бўлсам дойим ул ойим била.....	561
Гар сабодек ҳамдам эрман сарви озодинг била.....	562
Ваҳки, ул шўҳ бориб, жонима ўт солди яна.....	563
Кўнглум оғзингнинг ҳаёлидинки тўлмиш ғам била.....	564
Яна не ўт эдиким тушти хонумонимға.....	565
Мени гадоё қачон еттим эрса шоҳимға.....	566
Кўнглума андуҳ елидин губоредур яна.....	567
Кўралурменки борур ёру қолурмен мени гумраҳ.....	568
Ваҳки, бир бадмеҳр ўқи жонимға паррондур яна.....	569
Танимда заъфдурур то иситмиш ул дилхоҳ.....	570
Ҳайҳотким, бирав ғамидин зормен яна.....	571
Яна ҳар дам ишим сочмоқдурур кўз боғидин лола.....	572
Нилдин ҳар бир алиф ул маҳжабин рухсорида.....	573
Кўнгул қушидур анинг зулфи тобдори била.....	574
Дардини жисмим аро асрай дебон тадбир ила.....	575

Илгин ул гул ранг этибдур лола яфроғи била	576
Эрур кўнгулда сафо ишқ тоза доғи била	577
Мен масти гарқи бодамен, аксим эмас май ичра, ваҳ	578
Хуш улким, бор эди илгимда нечон сунбулунг гаҳ-гаҳ	579
Соқий, талх ўлди айшим ҳажр бедоди била	580
Сочиб сиришк югурсам қошинг хаёли била	581
Ишқ аро душвордур бўлмоқ киши ҳамдарди шоҳ	582
Қаю ёреки бир ёри била жоми вафо чекса	583
Не эди, эй ишқ, юз тийги бало бир зорға	584
Кўйида йиғлар эдим мен зор ҳар беморға	585
Чун қуяр парвона ул шамъи шабистон ўтиға	586
Бўлмағай эрди фалакнинг кинаси давронида	587
Ишқ аро ишлар тушар эрмиш кишининг бошиға	588
Йўқ иложим гар мени бир жавр ила ёд этмаса	589
Ишқ журмидин нетиб инкор этай халқ ичра, ваҳ	590
Лаълидин бир сўз синуқ кўнглумни айлар тоғча	591
Ёр ҳар базм ичра, мен хориж мушаввашиғи била	592
Баҳорни нетайин, ўт менинг баҳоримға	593

ЛОМАЛИФНИНГ ДОЛАРУХЛАРИНИНГ ЛОБАСИ «ҒАРОЙИБ»ДИН

Ул жигар парголеси ашқимни гулгун қилдило	594
Вафо ваъда айлаб жафо айладингдо	595

Ё ҲАРФИНИНГ ЯҒМОЙЛАРИНИНГ ЮЗ КЎРГУЗМАКЛАРИ «ҒАРОЙИБ»ДИН

Зиҳи ҳар лаҳни булбул савтининг зотингга исботе	596
Жилваму айлар қизил тўн бирла ҳар ён ул пари	597
Сўзи ҳажринг ичра йўқ бирён кўнгулнинг тоқати	598
Тавсанинг наълидин истармен бошимға афсаре	599
Давлат тонги юзию сочи тонг қаронғуси	600
Зоҳир айлар ашқ ила оҳимни ҳажринг оғуси	601
Ўт солур эл жонига ҳар дам совуғлуг бирла дай	602
Шукри лиллоҳ, эй кўнгулким, рафъ ўлуб ҳижрон туни	603
Ғамингдин чун ажал гўр оғзида жисмим ниҳон эткай	604
Сихҳатим озурда жононимда бўлғай кошқи	605
Нечаки, ул ойға мендин меҳрибонроқ йўқ киши	606
Сенсизин базм ичра қат-қат қон кўнгул бетоб эди	607
Тилармен музтар этса офати озурда жонимни	608
Соқий, тут бодаким, бир лаҳза ўзумдин борай	609
Бўлғай эрди юз туман минг ранжу меҳнат кошқи	610
Хуштурур гулгун қалаҳ давринда гулбарги тари	611

Севунгил, эй кўнгул, охирки жисминг ичра жон келди	612
Икки ҳамдамким, эрур май базм аро ҳамдамлари	613
Юз урма ҳар тараф, эй шўху зор қилма мени	614
Эй дудогинг шарбатида оби ҳайвон лаззати	615
Наргисин гул узраким, бемор этар ноз уйқуси	616
Тануредур ичим, гўё қизитқан ишқ ўти они	617
Эй кўнгул, бердинг иликдин васлининг давронини	618
Ул ойки, меҳр ила оламини муҳтарам қилди	619
Маҳвашекем меҳридин бўлдум жаҳон овораси	620
Қилдим ул ой оллида ошиқлигим изҳорини	621
Оҳким, ул ганж ёд этмас бизинг вайронани	622
Ҳар тикан бу гунчадек кўнглумда пайкон боғлади	623
Эй кўнгул, келким, иков бўлуб нигоре кўзлали	624
Гунчадек қон боғланибдур кўнглум, эй гул хирмани	625
Ғариблиғ яна кўнглумни дарднок этти	626
Лаълингта боғланди жоним ҳажр элиндин ол ани	627
Қани висолингта бир мендек орзуманде	628
Ўтум худ этмади ул тошбағирга таъсире	629
Жоним чиқадур, ҳажр ила жонон керак эрди	630
Бўлди ийд, ул турки чобук азми майдон қилғуси	631
Ёр ила бир хилват истарменки, ағёр ўлмағай	632
Яна бало чоқинин ишқ телба жонима урди	633
Лабинг такаллум этиб, сўзда лол қилди мени	634
Хароб айладинг, эй ишқ, хонумонимни	635
Дедимки, кўзга чекай гарди раҳнавардингни	636
Кўзғади оҳим сўнтак бирла тани ғамнокни	637
Ишқинг ичра кўксума онча жунун тошин урай	638
Эй кўнгул, келким, бало базмида жоми ғам тутай	639
Олса жонимни лабинг даврон тўқуб қон ёшини	640
Эй кўнгул, кўйғилки, мундин сўнг гадолиғ фан қилай	641
Кўнглумга шўр солди биравнинг малоҳати	642
Қилса кул жисминни ўртаб оташин ораз гули	643
Оразинг зар ҳуққалардин, эй малоҳат машғали	644
Каманд авжиға еткурмас ғаму андеша айёри	645
Эмас боғ ичра сариғ лола занбақ билки, ҳар сори	646
Донайи холи узра кўр сабзайи хат нишонаси	647
Ишқ аҳли гўристониди қабрим чу зоҳир бўлғуси	648
Бутмади гулшан тавофи бирла бағрим ёраси	649
Ғам чекар жисму кўнгулни кулбайи аҳзон сари	650
Гарди яздий маъжар остида қошинг, эй кўркабой	651
Бода бу мақбуллуқ зотимда мавжуд айлади	652
Оҳима ёр оғзи бир дам кулмагин кам қилмади	653
Кўнглум оҳидин табассум лаълингта фан бўлмади	654
Май ҳалос этти риёи порсолиғдин мени	655

Юзидин ўлмаси, ё Раб, раво кўзум тилаги	656
Кеча ҳажрингда тирикликдин малолим бор эди	657
Эй сабо, кўздин учур Мозандароннинг вардини	658
Жунун водийсиға мойил кўрармен жони зоримни	659
Кўзи ҳажри мени бемор этти	660
Эй узоринг олдида шарманда меҳри ховарий	661
Чу ишқ илги забун айлар диловар подшоларни	662
<i>Навбаҳор ўлдию айшим гулбунни очилмади</i>	663
Кўзум тортар ҳамоно ёр келгай	664
Эврулай бошинггау беҳушу ҳайронинг бўлай	665
Сурганда жафо тийгин кўл асрамадинг боре	666
Эй фалак, бир ой гамидин асру зор эттинг мени	667
Мангоки кўрмаки ул шўхнинг муҳол ўлгай	668
Вафо кўз тутқан ондин ҳушдин бегонае бўлгай	669
Ваҳ, неча ул шўх бедодин мени шайдо кўрай	670
Эй қуёшқа кўз қамаштурғон жамолинг партави	671

МУСТАЗОД

Эй ҳуснунга зарроти жаҳон ичра тажалло	673
--	-----

МУХАММАСЛАР

Ҳалқайи зулфунгда кўнглум бўғали ғам маҳрами	675
Оҳким, тарки муҳаббат қилди жонон оқибат	676
Ишқ ўтидин жисми зори нотавазим ўртадинг	677

МУСАДДАС

Субҳидам махмурлуқтин тортибон дарди саре	680
---	-----

ТАРЖИЪБАНД	683
------------------	-----

МАСНАВИЙ	694
----------------	-----

ҚИТЪАЛАР	706
----------------	-----

РУБОИЙЛАР	724
-----------------	-----

КЎРСАТКИЧЛАР	748
--------------------	-----

ТАСАВВУФИЙ ИСТИЛОҲЛАР	758
-----------------------------	-----

УДК 821.512.133
84 (5у)1
Н14
ББК 84 (5у)1

*Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг
Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти
Илмий кенгаши томонидан нашрга тавсия этилган.*

Нашрга тайёрловчилар:

Ҳамид Сулаймон, Сайфиддин Рафиддинов

Масъул муҳаррир
Иброҳим Ҳаққул

ISBN 978-9943-03-349-8

© Гафур Ғулом номидаги
нашриёт-матбаа ижодий уйи,
2011 й.

Адабий-бадиий нашр

АЛИШЕР НАВОИЙ

Тула асарлар тўнлами

Ун жилдлик

Биринчи жилд

ХАЗОЙИН УЛ-МАОНИЙ

Ғаройиб ус-сиғар

Китоб безаклари ва макетини

Анатолий Бобров ва Шухрат Мирфайёзов тайёрлади

Нашр учун масъуллар: Лазиз Тангриев, Илҳом Зойиров

Муҳаррирлар: Маъсуда Йўлдошева, Ваҳоб Раҳмонов

Башпий муҳаррир Ақром Баҳромов

Техник муҳаррир Татьяна Смирнова

Саҳифаловчилар: Умида Валижоновна, Акмал Сулаймонов

Мусахҳиҳлар: Дано Тўйчиева, Фотима Ортиқова

Нашр. лиц. № 154. 14.08.09. Босишга 27.05.2011 й.да рухсат этилди.

Бичими 70 x 100 $\frac{1}{16}$. Таймс гарнитураси. Офсет босма.

64,82 шартли босма тобоғи. 21,7 нашр тобоғи.

Адади 3000 (1-завод 1000) нусха. 20 — 2011 рақамли шартнома.

241 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг

Гафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи босмахонасида чоп

100128. Тошкент. Шайхонтоҳур кўчаси, 86.

Бизнинг интернет манзил: www.iptdgulom.uz

E-mail: iptdgulom@sarkor.uz

Навоий, Алишер.

Тўла асарлар тўплами: 10 жилдлик / А.Навоий; ЎзР ФА, А.Навоий номидаги тил ва адабиёт ин-ти. — Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2011. — 804 б.

Ж.1 : Ғаройиб ус-сиғар. — 804 б.

ББК 84 (5у)1